The book cover features a decorative diamond pattern on the left side, composed of overlapping white and grey diamonds. A blue banner is positioned on the right side, containing the author's name and the title in white text. The background is a light, neutral color.

Э. МАМБЕТАЛИЕВА
КОРРУПЦИЯНЫ АЛДЫН
АЛУУНУН ТЕОРИЯСЫ
ЖАНА ПРАКТИКАСЫ

БИШКЕК 2021

Э. Мамбеталиева

**КОРРУПЦИЯНЫ АЛДЫН
АЛУУНУН ТЕОРИЯСЫ ЖАНА
ПРАКТИКАСЫ**

Бишкек 2021

УДК 343

ББК 67

М-22

Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясынын «Мамлекеттик башкаруу жана укук» кафедрасы тарабынан «Коррупцияга каршы саясат» дисциплинасы боюнча сунушталган.

Э.и.д. Т. Дж. Саякбаевдин редакциясы менен.

Бул окуу китеби коррупция менен күрөшүүнүн укуктук жана институционалдык мамилелерин калыптандыруунун жалпы теориялык маселелерин ырааттуу түрдө иликтеп, анын түрлөрүн, маңызын, өзгөчөлүктөрүн, себептерин ачып берет, коррупцияны баалоо ыкмалары, коррупцияны алдын алуу боюнча мамлекеттин жана коомдун негизги иш багыттары, коррупцияны алдын алуунун эл аралык жана улуттук негиздери, ошондой эле заманбап коомдо коррупцияга жол бербөө боюнча глобалдуу демилгелер чагылдырылат.

Окуу китеби жогорку окуу жайлардын студенттерине жана магистранттарына арналган жана жаңы доордун коррупцияга каршы инсандын моралдык негиздерин калыптандырууга багытталган. Колдонмонун материалдарын «Коррупцияга каршы саясат» дисциплинасына даярданууда колдонсо болот.

Басылма китеп окурмандардын кеңири чөйрөсү үчүн да сунушталган.

МАЗМУНУ

КЫСКАРТУУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ	4
КИРИШҮҮ	5
1-БӨЛҮМ. КОРРУПЦИЯНЫН ТАБИЯТЫ ЖАНА МАҢЫЗЫ	8
1.1. Коррупция түшүнүгү, анын маңызы жана белгилери.....	8
1.2. Коррупциянын түрлөрүнүн классификациясы.....	15
1.3. Коррупциянын себептери жана натыйжалары.....	25
1.4. Коррупцияга каршы аракеттенүүнүн эл аралык жана ченемдик улуттук укуктук негиздери.....	30
2-БӨЛҮМ. КОРРУПЦИЯНЫ БААЛОО ЫКМАЛАРЫ	41
2.1. Transparency Internationalдын коррупция индекстери.....	41
2.2. Дүйнөлүк банк тарабынан кабыл алынган коррупцияны өлчөө ыкмасы.....	47
2.3. Коррупциянын глобалдуу индекси (Global Corruption Index)	52
2.4. Коррупциялык тобокелдиктерди баалоонун улуттук системасы	55
3-БӨЛҮМ. КОРРУПЦИЯНЫ АЛДЫН АЛУУНУН УЛУТТУК НЕГИЗДЕРИ... 66	
3.1. Коррупция превенциясынын механизмдери	66
3.2. Ачык Өкмөт демилгеси (OGP) жана анын Кыргыз Республикасында ишке ашырылышы	72
3.3. Жарандык коом институттарынын коррупцияга каршы күрөшүү боюнча иши	81
3.4. Коррупцияга каршы билим берүү.....	88
4-БӨЛҮМ. КОРРУПЦИЯНЫ АЛДЫН АЛУУ БОЮНЧА ГЛОБАЛДЫК ДЕМИЛГЕЛЕР	96
4.1. Билим берүү программалар менен илим-изилдөө институттары.....	96
4.2. БУУнун коррупцияга каршы Конвенциясын колдоо боюнча демилге	108
4.3. ОЭСРдин коррупцияга каршы стандарттары.	117
4.4. Клептократия менен күрөшүү демилгеси. Магнитскийдин мыйзамы	126
КОРУТУНДУ	132
АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ	135

КЫСКАРТУУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

УКМК	Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитети
ККК	Коррупцияга каршы кызматы
ИДӨ	Ички дүң өнүм
ЖОЖ	Жогорку окуу жайы
ТЭИ	Тышкы экономикалык иш
МКО	Мамлекеттик көзөмөл органдары
ММК	Мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер
БП	Башкы прокуратура
ЕКМКТ	Европа Кеңешине мүчө мамлекеттердин коррупцияга каршы тобу
МКК	Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик каттоо кызматы
ЕАЭБ	Евразиялык экономикалык бирлик
ККИ	Коррупцияны Кабылдоо индекси
ЖКИ	Жарандык коомдун институту
КР	Кыргыз Республикасы
ИИМ	Ички иштер министрлиги
ЮМ	КР Юстиция министрлиги
ЧУА	Ченемдик укуктук акт
ЕККУ	Европадагы Коопсуздук жана Кызматташтык Уюму
БУУ	Бириккен Улуттар Уюму
ЭКӨУ	Европа өлкөлөрүнүн Экономикалык кызматташуу жана өнүктүрүү боюнча экономикалык уюму
ЖМК	Жалпыга маалымдоо каражаттары
САП	Стамбулдун коррупцияга каршы күрөшүү боюнча иш-аракеттеринин планы
ТІ	Transparency International эл аралык агенттиги
УК	Кылмыш кодекси
КЖК	Кылмыш-жаза кодекси

КИРИШҮҮ

Коррупция транзиттик экономикасы бар өлкөлөр, анын ичинде биздин өлкө үчүн курч жана актуалдуу тема болуп саналат. Биздин өлкөдө болуп жаткан татаал социалдык-экономикалык жана саясий окуялар бул көйгөйдүн олуттуулугун жана актуалдуулугун чагылдырат. Коррупция - бүгүнкү күндө, айрым бир кылмыштардын жыйындысы гана эмес, социалдык деградацияга, мамлекеттик курулуштун деформациясына жана коомдун ченемдик системасынын иштен чыгышына өбөлгө түзгөн социалдык көрүнүш.

2021-жылдын июнунда Нью-Йоркто БУУнун Башкы Ассамблеясынын биринчи жолу коррупция менен күрөшүү темасына арналган атайын сессиясы болуп өттү (UN General Assembly Special Session against Corruption), ал коррупциянын алдын алуу, ага каршы күрөшүү жана эл аралык кызматташтыкты¹ бекемдөө жаатындагы чакырыктарга жана чараларга арналган. Кабыл алынган резолюцияда: «Биз демократиялык институттарды жана баалуулуктарды, этикалык баалуулуктарыбызды жана адилеттүүлүгүбүздү бузуп, туруктуу өнүгүүгө жана мыйзам тартибине доо кетирип жаткан коррупция менен байланышкан көйгөйлөрдүн жана коомдун туруктуулугуна жана коопсуздугуна коркунучтардын олуттуу экенине тынчсызданып жатабыз. Ошондой эле коррупциянын бардык деңгээлдеги жана бардык түрүндөгү кесепеттери, анын ичинде ири көлөмдөгү активдер, өзгөчө өнүгүп келе жаткан өлкөлөр үчүн мамлекеттик ресурстардын олуттуу жоготууларына алып келиши мүмкүн экенин түшүнөбүз. Бул коомчулуктун ишенимине доо кетирип, башкарууга жана коррупциянын бардык курмандыктарынын адам укуктарына ээ болушуна таасирин тийгизиши мүмкүн жана ар кандай кылмыштарга себепкер болушу да ыктымал. Бул кыйынчылыктар уланып жаткан коронавирустук оору (COVID-19) пандемиясы менен өрчүп жаткандыгын түшүнөбүз»²- деп белгиленген.

Дал ушул коррупция мамлекеттин эффективдүү өнүгүшүнө тоскоолдук кылып, өлкөнүн улуттук коопсуздугуна реалдуу коркунуч туудурат, анткени «коррупциянын деңгээли канчалык жогору болсо, коом ошончолук жакыр болот, өлкөнүн саясий жана экономикалык системасында стабилдүүлүк болбойт, коомдун криминалдашуу

1 Special session against corruption (2-4 June 2021) | General Assembly of the United Nations.

2 A/S-32/L.1 - E - A/S-32/L.1 -Desktop (undocs.org).

даражасы жогорулайт»³. Акыркы жылдары коррупцияга каршы күрөшүү темасы өлкө жетекчилигинин күн тартибинде турганына карабастан, иш жүзүндөгү жыйынтыктар көңүл жубатарлык эмес, бул жөн гана коррупцияга каршы риторика «мейкиндикти тазалоо» үчүн колдонулганда, саясий күрөштүн кадимки ыкмаларынын бири болуп калууда. Эгемен Кыргызстандын тарыхында, бийликке келээрде алардын ишмердүүлүгүнүн артыкчылыктуу багыты коррупция менен күрөшүү болорун жарыялашып, бирок же өздөрүнүн күнөөсүнөн, же үй-бүлө мүчөлөрүнүн жана жакын санаалаштарынын күнөөсүнөн улам коррупциялык жаңжалдарга аралашкан жогорку даражалуу аткаминерлердин саны бир топ.

Бириккен Улуттар Уюмунун 187⁴ тарап бириккен жана 2005-жылы Кыргыз Республикасы тарабынан ратификацияланган, коррупцияга каршы күрөшүүдө бирден бир универсалдуу жана юридикалык жактан милдеттүү инструмент болуп саналган Коррупцияга каршы Конвенциясынын кириш сөзүндө «коррупциядан улам жаралган көйгөйлөрүнүн жана коомдун туруктуулугу жана коопсуздугу үчүн коркунучтары олуттуу, бул демократиялык институттарды жана баалуулуктарды, этикалык баалуулуктарды жана адилеттүүлүктү бузуп, туруктуу өнүгүүгө шек келтирет» деп белгиленген.

Коррупция - эң зыяндуу коомдук көрүнүштөрдүн бири, анткени ал мамлекеттик институттарга болгон ишенимди жок кылат, адам укуктарынын ишке ашышына, аялдардын, балдардын жана жакырчылыкта жашаган адамдардын абалына терс таасирин тийгизет, атап айтканда, алардын медициналык кызмат, турак жай жана билим алуу сыяктуу негизги социалдык укуктарын ишке ашырууга тоскоолдук жаратат. Саламаттыкты сактоого кеткен жалпы дүйнөлүк чыгашалардын 7% дан көбүрөөгү коррупциянын кесепетинен улам жок болуп кеткени биздин жашообузга коррупциянын тийгизген кесепетинин бирден бир мисалы болуп саналат, бул тууралуу Transparency International уюму 2019-жылдагы «The Ignored Pandemic» («Көңүл бурушпаган пандемия»)»⁵ деген докладдында көрсөткөн, мында ал 178 өлкөнүн маалыматтары боюнча изилдөөлөргө таянган. Докладда 140 миңден ашык балдардын өлүмү коррупциянын кесепетинен келип чыкканы белгиленген.

3 Шишкарёв С.Н. Улуттук коопсуздукту укуктук камсыз кылуу артыкчылыктары системасында коррупция менен күрөшүү // ЖАРЧЫ ПАГС. 2009. 102-б.

4 2021-жыл үчүн маалыматтар.

5 <http://ti-health.org/wp-content/uploads/2019/03/IgnoredPandemic-WEB-v3.pdf>.

Эксперттик баа берүүлөр боюнча биздин республиканын бюджетине коррупциядан келтирилген зыян 700 миллион АКШ долларын же бул бюджеттин кирешесинин дээрлик 40%ын же ИДӨнүн 12%ын түзөт (доллар менен эсептегенде).

Коррупция маданияты менен абийирдүүлүктүн бүтүндөй системасынын негизги түркүктөрүнө көңүл буруу менен күрөшүүгө болот. Коррупция катары саналган процессти жана окуяларды абийирдүүлүктү камсыз кылуу чараларына гана эмес, алдын алуу чараларына да көңүл буруу аркылуу четтетүүгө болот.

Коррупцияга каршы күрөшүү мамлекеттик бийликтин чегинен тышкары көптөгөн кызыкдар тараптардын, анын ичинде эркин маалымат каражаттарынын, бизнестин, күчтүү жана активдүү жарандык коомдун күч-аракетин талап кылат, бул биринчи кезекте чыдамсыздык, коррупцияны кабылдабоо, өз маанилүүлүгүн билүү чөйрөсүндө калыптанган жеке адамды терең түшүнүүнү талап кылат.

Коррупцияны «жеңүү» боюнча реалдуу эмес умтулууларга кармануунун ордуна, биз коррупциялык тобокелдиктерди максималдуу азайтууга өбөлгө түзгөн, жеке мисалдар жана жеке жүрүм-турум менен бекемделген ачыктыкты, бүтүндүктү, ак ниеттүүлүктү позитивдүү өнүктүрүүгө көбүрөөк көңүл бурушубуз керек.

Мунун негизинде бул окуу китеби студенттерди коррупцияга каршы туруунун негиздери менен гана тааныштырбастан, коррупция коркунучуна каршы туруунун заманбап тажрыйбалары менен да тааныштырат.

Дүйнө жүзүндө коррупцияга каршы аракеттенүүдө жаштар уюмдары зор роль ойноодо. Алсак, 93 улуттан турган 300дөн ашуун катышуучу, БУУнун Башкы Ассамблеясынын коррупцияга каршы күрөшкө арналган атайын сессиясына түздөн -түз катышуу үчүн атайын иш-чара катары уюштурулган жана 2021-жылдын 24-26-майында виртуалдык түрдө өткөрүлгөн «Кызматташуу аркылуу коррупция менен күрөшүү: жаштардын келечеги жана катышуусу» деген темада жаштар форумуна кошулду. Алар коррупциянын өсүп келе жаткан муунга тийгизген таасирин, дүйнө жүзүндөгү жаштардын коррупциянын алдын алууга катышуусун талкуулашты жана дүйнөлүк лидерлерди коррупцияга каршы күрөшкө артыкчылык берүүгө жана жарандардын бакубаттуулугу жана негизги кызматтарга бирдей жеткиликтүүлүгү улуттук стратегиялардын⁶ башкы приоритеттери катары камсыздоого чакырышты.

6 UNGASS Youth Forum (unodc.org)

I-БӨЛҮМ. КОРРУПЦИЯНЫН ТАБИЯТЫ ЖАНА МАҢЫЗЫ

1.1. Коррупция түшүнүгү, анын маңызы жана белгилери

Коррупция - ар тараптуу көрүнүш. Ал ички жана эл аралык мүнөздөгү бир катар экономикалык, саясий, административдик, социалдык жана маданий факторлор менен мүнөздөлөт. Коррупция тубаса жүрүм -турум формасы эмес, тескерисинче, кыйла кеңири динамиканын белгиси.

Окумуштуу-адвокат А. И. Кирпичников коррупцияга кыйла түшүнүктүү мүнөздөмө берген: «Коррупция - бул бийликтин дат басышы жана булганышы. Дат темирди жегендей эле, коррупция мамлекеттик аппаратты бузат жана коомдун моралдык принциптерин талкалайт. Коррупциянын деңгээли - бул коомдун кандайдыр бир термометри, анын моралдык абалынын көрсөткүчү жана мамлекеттик аппараттын көйгөйлөрдү өз кызыкчылыгында эмес, коомдун кызыкчылыгында чечүү жөндөмү. Металл коррозияга моюн сунгандыгы анын чыдамкайлык чегинин түгөнүп бараткандыгын билдиргендей, коом үчүн коррупцияга каршы күрөшүүдөн чарчагандыгы анын каршылыгынын төмөндөшүн⁷ билдирет».

Коррупциянын эволюциялык маңызын анын келип чыгуу себептерин талдоо аркылуу аныктаса болот. Өткөн миң жылдыктардын көптөгөн жазма булактарына таянып, коррупция мамлекет менен укуктун пайда болушунан, коомдо таптык уюмдун пайда болушунан, бийлик функцияларына ээ болгон адамдардын пайда болушунан тартып эле адамзатты коштоп келе жатканы ачык көрүнүп турат.

Коррупция жөнүндө биринчи сөз (жана, ошого жараша, ага каршы күрөш) б.з.ч. XXIV кылымдын экинчи жарымына таандык, мында Урукагина - азыркы Ирактын аймагындагы байыркы Лагаш шумер шаарынын падышасы - өз төбөлдөрү менен сотторунун көптөгөн кордуктарын токтотуу үчүн мамлекеттик башкарууну реформалаган.

Ар бир мамлекетте ар кандай деңгээлде көрүнгөн социалдык жана укуктук көрүнүш катары коррупциянын кылым карыткан тарыхы бар. Мамлекеттүүлүктүн өнүгүшүнүн бардык мезгилдери ичинде көптөгөн изилдөөчүлөр бул кубулуштун жана түшүнүктүн татаал, системалуу мүнөзүн баса белгилеп, аны белгилүү бир мамлекеттин социалдык-саясий, демографиялык, улуттук-психологиялык жана этникалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен коомдун бардык социалдык процесстери

менен байланыштырышкан.

«Коррупция» термининин этимологиясына болгон мамилелер ар түрдүүлүгү менен айырмаланат. Бул түшүнүктүн этимологиясын кыскача карап көрөлү.

«Коррупция» сөзү (corruptio - «пара алуу, саткын, бузулуу, чирүү, түлөө») латынча «коррупцияга малынган» деген сөздөн келип чыккан, бул «коррупцияга малынган» жана юридикалык жактан алганда ишенип берилген бийликти (аткаруучу, мыйзамдуу жана соттук) саясий же башка уюмдарда өзү үчүн да жана башкалар үчүн да юридикалык жактан акталбаган кайсы болбосун пайда алуу ниетинде кыянаттык менен пайдалануу дегенди түшүндүрөт.

Латын тилинен алынган «gumpege» этиши «бир нерсени бузуу» дегенди билдирет), б.а. жеке же топтук пайда алуу үчүн индивиддердин социалдык, укуктук жана этикалык нормаларды бузууга жол берүүлөрү - бул ар кандай коомдук институттардын ишине сыяктуу эле, адамдын жүрүм-турумуна да таасирин тийгизүүчү татаал жана адаттан тыш көп кырдуу көрүнүш. Бул термин бир нече катышуучулардын сүйлөшүүлөрүн билдирген, анын максаты, мисалы, сот процессине туура эмес таасир этүү жана коомдук иштерди башкаруунун кадимки жүрүшүн бузуу болгон⁸.

«Коррупция» деген сөзгө- «коррозия» сөзү тамырлаш болуп саналат, ал коррупциянын маңызы - өкмөттүн паракорлугунан улам өкмөттө жана коомдо болуп жаткан коррозиялык процесстер жөнүндө түшүнүк берет.

Коррупциянын көптөгөн аныктамаларына жана контексттик колдонулушуна карабастан, көпчүлүк сөздүктөрдө жана укуктук системаларда анын негизги мааниси боюнча пикирлер бирдей. Oxford жана Merriam-Webster сөздүктөрү тиешелүү түрдө «бийликтегилердин абийирсиз же алдамчылык жүрүм-туруму» жана «айрыкча таасирдүү адамдардын адилетсиз же мыйзамсыз жүрүм-туруму»⁹ деген сөздөр менен башталат.

«Correptio» жана «corumpere» деген латын сөздөрү бүлүнүү процессин дагы даана көрсөтөт, анткени алар англис тилиндеги «destroy»

8 Фиалковская И.Д. Коррупцияга каршы аракеттер мамлекеттик башкарууда контролдук-көзөмөл ишинин максаты катары: чет өлкө тажрыйбасы // I Бүткүл дүйнөлүк илимий-практикалык конференциянын материалдары «Коом менен мамлекеттин социалдык маанилүү иш чөйрөлөрүндө контролдоо жана көзөмөлдөө боюнча актуалдуу маселелер». Н. Новгород, 2015.

9 Corruption | Definition of Corruption by Merriam-Webste.

же «бүлүндүрүү» деген сөздөр менен байланыштуу. Демек, коррупция түпкүрүндө кыйратууга алып келген бузулууга тиешелүү болот.

Коррупцияны социалдык көрүнүш катары аныктоо ыкмаларын талдоодо, коррупция дисциплиналар аралык мүнөзгө ээ экенин эске алуу керек.

Коррупция феноменин изилдөөнүн кыйынчылыктары анын ар тараптуулугу жана ар кандай чөйрөлөргө кириши менен байланышкан, алар салттуу түрдө ар кандай куралдарды колдонуп жана өзүнүн концептуалдык аппаратын пайдаланышкан ар кандай коомдук илимдерди изилдөөнүн объектиси болуп саналышат. Мына ошондуктан бүгүнкү күндө болуп жаткан коррупциянын анализи калейдоскопко окшош, анын ар бир бурулушу коррупциянын өзүнүн сүрөтүн ачат, ошол эле учурда көбүнчө өзүнчө бөлүктөргө бөлүнөт:

1. Саясий илим коррупцияны коомдун саясий уюмдашуусуна эбегейсиз таасир берүүчү фактор катары карайт жана биринчи кезекте коррупциянын төмөнкү формаларын изилдейт:

1) саясий партияларды мыйзамсыз каржылоо;

2) парламенттеги кыянатчылыктар;

3) кадырын сатуу ж.б.

2. Социологияда коррупцияны девианттык жүрүм-турумдун бир формасы катары карашат. «Коррупция - негизги нормалардан четтелген жүрүм-турумдун түрү.» Бул кандайдыр бир мотивация менен байланышкан, атап айтканда, мамлекеттик чыгымдардын эсебинен жеке пайда алуучу девианттык жүрүм-турум».¹⁰ Д.Бэйлинин пикири боюнча, коррупция - бул материалдык эле эмес жеке максаттары үчүн кызмат абалынан кыянаттык менен пайдалануу дегенди түшүндүрөт. Дж. Най коррупцияга: «салыштырмалуу жеке (жекече, үй-бүлөлүк,) материалдык же статустук максаттардын таасири астында коомдук ролдун формалдуу милдеттеринен четтеген жүрүм-турум» деп кененирээк аныктама берет. Transparency International эл аралык уюмунун бир катар басылмаларында берилген коррупциянын аныктамасына карата «этикалык мамилени» эске салуу зарыл. Бул ыкманы колдогондордун айтымында, коррупция башкаруу системасында этикалык эрежелердин жоктугунун кесепети, бул кризиске алып келет.

3. Экономикалык илимде коррупцияны экономикалык феномен катары

¹⁰ Дэвид Д., Джери Дж. Социологиялык чоң түшүндүрмө сөздүк, 2001-ж. Роуз-Аккерман С.

карашат. Экономика жана дүйнөлүк экономикага жалпы кыйратуучу таасири боюнча коррупция темасы америкалык окумуштуулар С.Роуз-Аккерман, П. Мауро, И. Шихата жана башкалардын эмгектеринде ачып көрсөтүлгөн. С. Роуз-Аккерман белгилегендей, «экономика коррупцияны талдоо үчүн эффективдүү курал болуп саналат. Маданий айырмачылыктар жана адеп-ахлак өз нюанстарын кошот, бирок коррупциянын азгырыгы кайсы жерде ачык билинип, кайсы жерде көбүрөөк таасир берээрин түшүнүү үчүн жалпы экономикалык мамилени талап кылат». Роуз-Аккермандын айтымында, «коррупциялык жаңжалдар - өлкөнүн коомдук жана жеке менчиктин айырмасын түшүнө баштаганынын белгиси»¹¹.

4. Мамлекеттик башкаруу: «кандайдыр бир олуттуу жеке пайда алуу үчүн мыйзамсыз, адатта, айыптала турган иш»¹².

5. Юриспруденция: кеңири мааниде - « бул мамлекеттик аппаратты бузуучу, бийликти бөлүштүрүүдө чагылдырылган коомдук көрүнүш»¹³.

6. Экономика жана финансы: « Саясат же мамлекеттик башкаруу чөйрөсүндөгү кылмыштуу иш - бул кызмат адамдарына берилген укуктарды жана ыйгарым укуктарды жеке кызыкчылык үчүн пайдалануу».¹⁴

Заманбап коррупция өзүн татаал универсалдуу социалдык-укуктук көрүнүш катары көрсөтөт жана кандайдыр бир дисциплинаны изилдөөнүн чегинен тышкары турат жана социалдык, укуктук, философиялык, моралдык, этикалык жана экономикалык өзгөчөлүктөрдүн татаал комплексин топтойт.

Коррупциялык көрүнүштөрдүн зыяндуулугу жана таралышы экономикалык ишмердүүлүктү укуктук жана институционалдык жөнгө салуу чөйрөсүндө көрүлүп жаткан чаралар салык салуу системасынын императивдүүлүгү, коомдун мамлекеттик (коомдук) экономикалык кызыкчылыктары жана бизнестин жеке материалдык кызыкчылыктары; жалданма эмгектин кызыкчылыктары жана жеке капиталдын кызыкчылыктары; коомдук-саясий системада демократиялашуунун

¹¹ Демократия жана «улуу» коррупция //Эл аралык социалдык илимдер журналы . - Париж, М., 1997. - № 16. - С. 75-95.

¹² Мамлекеттик башкаруу. Сөздүк-маалымдама / Анг. которулган. - М.: СПб.: «Петрополис», 2001. С.250.

¹³ Россиянын кылмыштуулук укугу. М., 1998. С.656.

¹⁴ Экономика жана финансы боюнча сөздүк. Глоссарий.ру. (Интернет булактарынан): <http://slovari.yandex.ru> (01.05.2010 күнгө карата)].

жетишилген деңгээли менен экономикада жетиштүү демократиялык принциптердин жоктугу ж.б.у. сыяктуу салттуу рыноктук мамилелер системасына мүнөздүү болгон терең карама-каршылыктарды жоюуну камсыз кыла албастыгын көрсөтүүдө. Анын үстүнө буга чейин салтка айланган бул карама-каршылыктар эми жаңылары менен толукталууда. Ошентип, экономикалык эркиндикти кеңейтүү үчүн кадимки умтулуу экономикалык процесстерди социалдык жөнгө салуу зарылдыгына карама-каршы келүүдө; экономикалык процесстерди мамлекеттик көзөмөлдөөнү эркин атаандаштыктын принциптери менен айкалыштыруу кыйын. Ушул жана башка ушул сыяктуу карама-каршылыктардын фонунда ар кандай коррупциялык мамилелер тездик менен өнүгүүдө. Мына ошондуктан акыркы жылдары коррупция менен күрөшүү көйгөйү коомдо көптөгөн талкуу жаратып келет.

Коррупция паракорлуктан жана алдамчылыктан баштап эң чоң социалдык-саясий жактан кайра түзүлүүгө чейин алып келет. Коррупцияны ошондой эле максатка жетүүнүн эң оптималдуу эмес жолу катары кароо керек, бул этикага жатпаган жүрүм-турумдун калыптанышына алып келет жана жылдар бою сакталып турат. Бул түшүнүктөрдүн ар түрдүүлүгү коррупциянын көп маанилүү экенин көрсөтүп турат. Албетте, ал ар башка катышуучулардын ар кандай контексттеги көптөгөн ишмердүүлүгүн камтыйт. Аныктамалар жагынан алганда, андан да маанилүүсү, ар кандай байкоочулар бир эле коррупциялык окуяны көптөгөн факторлорго, анын ичинде алардын баалуулуктарына, божомолдоруна, максаттарына, маданиятына жана жөндөмдүүлүгүнө жараша ар башка мүнөздөшөт.

Ар кандай укуктук стандарттар да мамилеси жана колдонулушу боюнча айырмаланышат. Бирок, дүйнө жүзү боюнча тарыхтардын, маданияттардын жана укуктук системалардын ар түрдүүлүгүнө карабастан, Бириккен Улуттар Уюмунун Коррупцияга каршы Конвенциясында (UNCAC) айтылгандай, коррупциялык жүрүм-турум боюнча бир пикир бар.

БУУ КПК коррупцияны жогоруда белгиленгендей аныктабайт, тескерисинче, коррупциянын конкреттүү актыларын аныктайт жана катышуучу мамлекеттерди бул актыларды өз юрисдикциясында криминалдаштырууга чакырат. Бул чечим жарым-жартылай коррупцияны аныктоонун татаалдыгынан келип чыккан, ошондой эле коррупция төмөнкү бажы кызматкеринин бир гана паракорлугунан демократиянын клептократияга (башкача айтканда, жеке байлыгын жана саясий

бийлигин жогорулатуу үчүн адамдарды жана жаратылыш ресурстарын эксплуатациялаган коррупциялашкан лидерлердин өкмөтүнө) чейинки өзгөрүүсүнөн келип чыккан.

Коом менен мамлекет үчүн жабык жана өтө коркунучтуу болгон коррупциялык көрүнүштөр - бул фаворитизм, протекционизм, лоббизм, кронизм (бийликке, досторго же ишенимдүү адамдарга артыкчылык берүү практикасы, фаворитизмдин бир түрү), непотизм (кудалык, «тууганчылык» (кырг.)), саясий партияларга мыйзамсыз демөөрчүлүк кылуу, коомдук ресурстарды жана фонддорду мыйзамсыз бөлүштүрүү жана кайра бөлүштүрүү, коомдук ресурстарды жеке максаттар үчүн пайдалануу, мыйзамсыз менчиктештирүү, саясий лидерлердин жана мамлекеттик кызматкерлердин жеке компанияларды башкарууга катышуусу, коммерциялык структураларды мамлекеттик бюджет эсебинен инвестициялоо; мамлекеттик мүлктү акционердик коомдорго берүү, кылмыштуу бирикмелердин байланыштарын колдонуу, опузалоо; артыкчылыктан кредиттерди, буйрутмаларды берүү, жеке кызыкчылыктарын канааттандыруу үчүн бийликти же кызматтык абалынан кыянаттык менен пайдалануу, алынган маалыматтарды жеке максаттары үчүн кызматтык абалын пайдалануу менен колдонуу; «блат» (товарларды, кызматтарды, киреше булактарын, артыкчылыктарды алуу үчүн жеке байланыштарды колдонуу, туугандарына, досторуна, тааныштарына ар кандай кызматтарды көрсөтүү); атка минерлердин, адамдардын карамагындагы маселелерди чечүү үчүн кызмат адамдарынын чет өлкөгө иш сапарларын, эс алуусун жана дарылануусун уюштуруу; маселелерди чечүүнү «тездетүү», керектүү документтерди берүүнү «тездетүү» үчүн мыйзамсыз сый акыларды кошо алганда, пара талап кылуу; кызмат адамынан көз каранды болгон адамдардан пара талап кылуу; жана башка коррупциялык көрүнүштөрдүн толук тизмесин берүү мүмкүн эмес деген тыянак чыгарууга болот.

Коррупция деген түшүнүк коррупцияланган деген түшүнүк менен тыгыз байланышта, башкача айтканда, кызмат адамдарынын кызматтык ыйгарым укуктарын колдонуу аркылуу мыйзамсыз байууга тартылышы, алардын ээлеген кызматтык абалынын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу аркылуу мыйзамсыз байытууну көздөгөндүгү.

Коррупциянын ар кандай формалары бар, алар дайыма эле ачык-айкын боло бербейт. Коррупциянын ар түрдүү берилиши дайым эле анын бардык маанилүү белгилерин аныктоого мүмкүнчүлүк бере бербейт,

бирок коррупциянын төмөнкүдөй мүнөздүү белгилерин ажыратууга болот:

- мамлекеттик кызмат адамынын өзүнүн кызматтык же башка кызматтык абалын коомдун жана мамлекеттин мыйзамдуу кызыкчылыктарына каршы пайдалануусу;

- өзү үчүн же башка жеке адам же юридикалык жак үчүн мүлктүк жана мүлктүк эмес мүнөздөгү мыйзамсыз пайдаларды алуу, ошондой эле мындай пайданы жеке адам же юридикалык жак өзүнүн кызыкчылыктары үчүн, ошондой эле башка жеке адамдын же юридикалык жактын атынан же анын кызыкчылыгында кызмат адамына мыйзамсыз берүүсү.

Юридикалык адабияттарда мамлекеттик кызматкерлердин ишиндеги коррупциялык көрүнүштөр төмөнкүлөрдү камтыйт:

- кызматкердин же анын туугандарынын материалдык керектөөлөрүн канааттандырууга байланышкан ар кандай маселелерди чечүүдө өзүнүн кызматтык ыйгарым укуктарын колдонуу;

- жумушка/мамлекеттик кызматка орношууда жана андан ары көтөрүлүүдө мыйзамда каралбаган артыкчылыктарды берүү (протекционизм, непотизм);

- жеке адамдарга, жеке ишкерлерге, юридикалык жактарга коомдук кызматтарды көрсөтүүдө, ошондой эле белгиленген тартипке каршы ишкердикти жүргүзүүгө көмөк көрсөтүүдө укукка жатпаган артыкчылык берүү;

- кызматтык милдеттерин аткаруу учурунда алынган маалыматты жеке же топтук кызыкчылыктар үчүн пайдалануу, эгерде мындай маалымат расмий түрдө жайылтылбаса;

- жеке адамдардан жана юридикалык жактардан бул адамдар тарабынан берилиши мыйзамда каралбаган маалыматты талап кылуу;

- жеке адамдардын жана юридикалык жактардын кайрылууларын кароонун мыйзамда белгиленген тартибин бузуу;

- протоколдук иш-чараларды кошпогондо, жогору турган кызмат адамдарына белек берүү жана кызматына туура келбеген тейлөөлөрдү сунуштоо.

Илимий адабиятта коррупциянын субъектиси көз карашы боюнча башка социалдык белгилери да берилген: жүрүм -турумдун көпчүлүктүн кызыкчылыгынан обочолонуусу; экономикалык үстөмдүккө жетүү үчүн

мажбурлоону колдонуу; коррупциялык мамилелердин расмий эмес мүнөзү; мамлекетке жана коомго таандык болгон материалдык жана башка жыргалчылыктарды, аларга жетүү каражаттарын мыйзамсыз колдонуу¹⁵.

1.2. Коррупциянын түрлөрүнүн классификациясы

Коррупция бүт дүйнө жүзүндө кездешет, бирок ага ылайык коррупциянын мүнөзү, көлөмү жана жалпы динамикасы көп түрдүү.

Коррупция көп кырдуу жана анын классификациясынын ар кандай системалары бар: уюшкандык даражасы боюнча, субъекттик курамы боюнча (коррупциялык аракеттерди ким жасайт), таасир берүү объектиси боюнча, аймактык камтуусу боюнча ж.б.

Илимде коррупциялык жүрүм-турумдун ар кандай классификацияларынын саны жетишээрлик көп.

Майкл Джонстон (Нью-Йорк, Гамильтон шаарындагы Колгейт университетинин саясат таануу боюнча профессору) сүрөттөгөн коррупциялык белгилер коррупциянын ар кандай сценарийлерин ар башка контекстте аныктап, татаал классификациясын көрсөткөн. Ал анын бир нече түрүн бөлүп көрсөтүүнү сунуштаган: соода тармагындагы атка минерлердин пара берүүсү (мыйзамсыз өндүрүлгөн продукцияны сатуу, товардын сапатын жогорулатуу ж.б.); мамлекеттик системалардагы мамилелер, анын ичинде жердешчилик, тууганчылык, партиялык принциптердин; достук жана тууганчылык негизинде «кожоюндардын» кам көрүүсү; ошондой эле кризистик деп аталган коррупция, бул бийлик органдарынын чечимдери бизнес үчүн олуттуу өзгөрүүлөргө алып келиши мүмкүн болгон ишкерлердин өтө тобокелдик шартында иштөөгө мажбур болушуна шартталган, ошондуктан, бул чечимдер соода предметине айланышат¹⁶.

Джонстон белгилегендей, демократиялык эмес мамлекеттик система алсыз болсо, демек, коом коррупциядан жана клептократиядан (уурулар бийлиги), колдоочулуктан жана коркутуудан дээрлик корголгон эмес. Саясий жана экономикалык институттар алсыз жана бардык деңгээлде паракорлукту жана опузалоону айтпаганда, атка минерлердин үй

15 Селихов Н.В. Коррупция заманбап Россиянын мамлекеттик механизминде (теориялык аспектилер). Дис... юрид. илим. кандидаты. Екатеринбург, 2001. 53-6.

16 Johnston M. Political Corruption and Public Policy in America / M. Johnston. - Monterey: Brooks Cole Publishing Co, 1982.

бүлөсүнүн жана жакындарынын адилетсиз баюуларына көптөгөн мисалдар бар. Көзөмөлдөө механизмдери начар жана натыйжасыз болгон өткөөл мамлекеттердин институттары алсыз, демек буларда коррупция гүлдөп атат. Таасири өтө тымызын берилип, байланыштар акы үчүн жасалган, ал эми байлык чечим кабыл алуу мүмкүнчүлүгүнө жетүү үчүн колдонулган жана натыйжада бул ресурстардын бөлүштүрүлүшүнө алып келген, бышып жетилген мамлекеттик коррупциядан айырмасы мына ушунда¹⁷.

Паракорлуктан тышкары, коррупция көбүнчө пара сыяктуу ишке ашырылган артка кайтарып берүүнү да камтыйт, бирок мында мыйзамсыз төлөмдөр кызмат көрсөтүлгөндөн кийин, адатта, мамлекеттик өзүнүн сый акысынын эсебинен жүргүзүлөт жана кызмат адамы мамлекеттик кызматкерди опузалап коркуткан (же кыянаттык менен) жана пара берүүгө мажбурлаган учурлар да камтылат. Мындай аракеттер жаран менен мамлекеттик кызмат адамынын ортосундагы транзакцияларды болжолдосо да, коррупция ошону менен бирге эле паракорлукту жана уурдоону да камтыйт, мында мамлекеттик кызматкерлер мамлекеттик каражаттарды алуу же башка жакка буруу үчүн жалгыздап аракеттенишет.

Паракорлук менен тыгыз байланышкан алдамчылык, атка минерлер тарабынан мамлекеттик каражаттарды уурдоо үчүн уюштурулган, көбүнчө жарандык шериктери менен уюштурулган ар кандай татаал жана ойлоп табылган схемаларды билдирет. Бул жалган компанияларды түзүү, эмгек акыны жогорулатуу үчүн жалган жумушчуларды тизмеге кошуу, өкмөттүн контракттар боюнча эсептерин жогорулатуу же мамлекеттик каражаттардын жоголушун жашыруу үчүн тийиштүү документтерди оңдоону камтышы мүмкүн.

Шайлоо системасында коррупция административдик ресурсту кыянаттык менен пайдалануу, добуштарды сатып алуу, үгүт иштерине мыйзамсыз салымдар, мыйзамсыз чыгымдар, шайлоодо алдамчылык аракеттер жана добуштарды сатып алуу сыяктуу бир катар иш-чараларды камтыйт, булар саясий коррупция катары классификацияланат. Шайлоочу Конституция боюнча «бийлик укуктары» деп аталган ресурска ээ. Бул ыйгарым укуктарды ал чечимдин өзгөчө түрү- добуш

17 Johnston, Michael. 2004. «Comparing Corruption: Participation, Institutions, and Development.» Ch. 10, pp. 275-322 in William C. Heffernan and John Kleinig (eds.), Private and Public Corruption. Lanham, MD: Rowman and Littlefield. Originally presented at a conference on "Corruption: Public and Private", John Jay College of Criminal Justice, New York, September 13-14, 2002.

берүү аркылуу шайлануучу адамга ыйгарып берет. Шайлоочу бул чечимди, анын пикиринде, өзүнүн кызыкчылыгын коргой ала турган адамга өткөрүп берүү жөнүндөгү ойлордун негизинде кабыл алышы керек, бул коомдук кабыл алынган норма болуп саналат. Добуштарды сатып алган учурда, шайлоочу менен талапкер бүтүмгө келишет, анын натыйжасында шайлоочу жогоруда айтылган норманы бузуп, акча же башка жеңилдиктерди алат, талапкер шайлоо мыйзамдарын бузуп, бийлик ресурсун алууга үмүттөнөт.

Коррупцияны толук кандуу кабыл алуунун ийкемдүүлүк даражасы америкалык социолог А.Ж.Хенденхаймер тарабынан сунушталган, ал коррупцияны «ак», «боз» жана «кара» деп бөлгөн, бул коррупциялык жүрүм-турумдун¹⁸ орун алышына коомдук пикирдин макулдугу / макул эместигинин критерийине негизделген. Коррупциянын «Ак» категориясы коомдук пикир да, элита да мыйзамсыз деп эсептебеген практиканы камтыйт, бирок формалдуу түрдө ал ошондой жана чындыгында маданиятка интеграцияланган жана көйгөй катары кабыл алынбайт. «Кара» коррупциянын айырмалоочу белгиси тиешелүү практикага карата басымдуу консенсус болуп эсептелет, б.а. карапайым жарандар да, элита да аны бир добуштан айыпташат жана кабыл алышпайт. «Боз» коррупциянын өзгөчөлүгү мүнөзү бул көрүнүшкө карата консенсустун жоктугу: кээ бирлери аны коррупция деп эсептесе, башкалары анын бар экенин четке кагышат. Дал мына ушул чөйрөдө ар кандай талаш-тартыштар чыгат.

Г. Сатаровдун типологиясы илимий адабияттарда кыйла кеңири таралган, мында критерий - жарандардын жана ишкерлердин коррупциялык операцияларды жасоого катышуу даражасы¹⁹. Демек, коррупциянын эки негизги түрүн ажыратуу сунушталган: 1) күнүмдүк коррупция - күнүмдүк көйгөйлөрдү чечүү үчүн жөнөкөй жарандар тартылган коррупциянын бир түрү: жолдордо, университеттерде, мектептерде, аскер комиссариаттарында; 2) бизнес коррупция - бул бизнесмендер ишкердүүлүгүн жүзөгө ашыруу учурунда туш болгон түрү. Каралган классификация коррупциянын көрүнүштөрүн кийинчерээк кыйла так ажыратууга мүмкүндүк берет, ошондуктан аны универсалдуу деп таанууга болот.

18 Heidenheimer A., Political Corruption: A Handbook. - New Brunswick, NJ, 1989. - p. 362-363.

19 Россия коррупциясынын диагностикасы: социологиялык анализ: аналит. докл. Фонд «Индем». - Электрон. маалыматтар (1 файл). - колдонуу режими: <http://www.anti-co.r.ru/awbreport/indextxt.asp?filename=rutxt/preface.xml> (кайрылган күнү 2.12.10).

Коррупцияны классификациялоодо көйгөйдү институционал-даштыруу деңгээли гана эмес, анын конкреттүү негиздер боюнча түзүлүшү, ошого жараша өзүнө анын «типтүү» гана эмес, «спецификалык» формаларын (жүрүм -турум формаларын) да камтый тургандыгы да эске алынышы мүмкүн. Мында классификациялоодо «жайылуу чөйрөсү», «мамлекеттик кызматкерлердин позицияларынын иерархиясы», «көрүнүү масштабы», «туруктуулук даражасы» сыяктуу бир катар кошумча критерийлерди колдонуу туура болмок.

Коррупциянын көрүнүштөрү U4 коррупцияга каршы ресурстар борбор тарабынан даярдалган Коррупциянын глоссарийинде түзүлгөн (U4 Anti-corruption Resource Centre – бул практикага багытталган коррупциялык изилдөөлөргө адистешкен илимий мекеме, Норвегиянын Берген²⁰ шаарындагы К. Мишелсен атындагы илим жана интеллектуалдык эркиндик институтунун курамына кирет)²¹. Коррупциянын эң кеңири тараган түрлөрүнүн арасында төмөнкүлөр бар:

- паракорлук (bribery);

- чыгымга учуратуу (embezzlement), б.а. кызмат адамына ишенип берилген мамлекеттик/коомдук ресурстарды уурдоо. Коррупциянын башка түрлөрүнөн айырмаланып, чыгымга учуратууга бир гана тарап - ыйгарым укукка ээ жана өз ыйгарым укуктарын жеке кызыкчылыгы үчүн колдонуу менен бюджеттик каражаттарды уурдаган кызмат адамы катышат;

- пайда көрүү (kickback). Алдамчылыкка каршы күрөшүү боюнча Европалык бюронун маалыматы боюнча (Office de Lutte Anti-Fraude-1999 – жылы Европа Комиссиясынын алкагында Европа Биримдигинин программаларын жана саясаттарын ишке ашыруудагы алдамчылык менен күрөшүү үчүн түзүлгөн көз карандысыз уюм) мамлекеттик келишимдерди түзүүдө пайда көрүүлөр коррупциянын ар бир үчүнчү учурунда болот;

- фаворитизм (favouritism) – бул мамлекеттик ресурстарды бир жактуу бөлүштүрүүгө алып келген процесс. Фаворитизмге алардын квалификациясына карабай, досторуна жана үй-бүлө мүчөлөрүнө кызмат берүү кирет;

- (trading of influence) таасирин кыянаттык менен пайдалануу – бул

кызмат адамы менен коомдун жөнөкөй мүчөсүнүн ортосундагы туура эмес артыкчылыктарды алмашуу.

Кызыкчылыктардын кагылышы (conflict of interest) – бул ыйгарым укуктарынын аткарылышына туура эмес таасир берүүсү мүмкүн болгон кызмат адамынын кесиптик милдеттери менен жеке, анын ичинде финансылык кызыкчылыктарынын ортосундагы карама-каршылык. Алдамчылыкка каршы күрөшүү боюнча Европалык бюронун изилдөөсү боюнча, коррупциялык иштердин 96% мамлекеттик сатып алуулардан кыянаттык менен пайдалануу, пара берүү жана кызыкчылыктардын кагылышы эсептелет.

Айрым актылар деңгээлинде профессор С. Роттенберг коррупцияны үч түргө бөлгөн. *Биринчи түргө ал расмий эрежелердин акысыз аткарылышын талап кылган нерсени жасаганы үчүн акы алынган учурларды (мисалы, формалдуу түрдө бекер виза үчүн төлөм) түшүндүргөн. Экинчи түрдөгү коррупция, эрежелер талап кылынган нерселерди аткарбаганы үчүн акы алынганда (аудитор тарабынан маанилүү маалыматты жашыруу үчүн пара). Ал эми коррупциянын үчүнчү түрү, мыйзамдарды түздөн-түз бузган аракеттер үчүн төлөм алынганда (мисалы, салык инспектору, пара алуу үчүн, пара берген салык төлөөчүнүн кирешеси боюнча туура эмес отчет бериши мүмкүн).*

Экономика боюнча Нобель сыйлыгынын лауреаты Ж. Тирол²² уюштуруучулук жагынан коррупцияны ички жана тышкы деп бөлгөн. Ички коррупция бир уюмдун мүчөлөрүнүн ортосунда пайда болот, тышкы коррупция - уюмдун мүчөсүнө башка бирөө тарабынан пара берүү саналат. Дж. Тирол тышкы коррупцияны уюмдун айрым мүчөлөрүнүн алдындагы милдеттерин көз карандысыз жана жеке түрдө бузуусу, ал эми ички коррупцияны уюшкан кылмыш катары так аныктама берген.

Көптөгөн өлкөлөрдөгү коррупцияга каршы мыйзамдарында паракорлукту активдүү жана пассивдүү болуп бөлүнөт. Активдүү паракорлукка пара берген адам кирет. «Пассивдүү паракорлук» пара алган адамдын аракетин билдирет.

Коррупциядан жапа чеккен бийликтин деңгээлине жараша эксперттер коррупцияны ири (жогорку, элиталык), кичинекей (жергиликтүү, ички) жана эл аралык деп бөлүшөт. Элиталык коррупция бийликтин эң жогорку эшелонунда кездешет жана экономикалык мамилелерге, финансылык ресурстардын кыймылынын мүнөзүнө ж.б. чечүүчү таасирин тийгизет.

22 Дж. Тирол «жамааттык аброй» көйгөйүн изилдөөчү болуп саналат.

20 U4 Anti-Corruption Resource Centre.

21

Аны ишке ашырган субъектилер жогорку социалдык статусу, иш-аракетинин интеллектуалдык ыкмалары менен мүнөздөлөт. Элиталык коррупция жөнүндө сөз кылып жатып, Transparency Internationalдын адиси М.Мартини «grand corruption» деген терминди колдонуп, мындай коррупциянын күнүмдүк коррупцияга караганда коомдун жыргалчылыгына чоң терс таасирин белгиледи. Ошондой эле аны саясий коррупция катары түшүнүшөт, б.а. экономикага жана коомдук байлыкка зыян келтирүү менен өздөрүнүн муктаждыктарын канааттандыруу үчүн жогорку кызматтагы атка минерлер тарабынан жүргүзүлгөн системалуу иш-аракеттер жана паракорлукту, таасирин кыянаттык менен пайдалануу жана өзгөчө ири өлчөмдө уурдоону камтыйт. Коррупциянын бул түрү көбүнчө эл аралык масштабда кездешет, анткени коррупционерлер алган акчаны көбүнчө өз өлкөлөрүнүн чегинен тышкары колдонушат.

Илимпоздор коррупцияны «мамлекетти басып алуу» деген түргө да бөлүшүүдө – бизнесмендердин жеке кызыкчылыктары жана фирмаларынын кызыкчылыктары үчүн бийлик чечимдерин сатып алуусу, ошондой эле «бизнести басып алуу» – атка минерлердин жеке ишканаларга өз кызыкчылыктары үчүн контролду орнотуу.

Коррупция көйгөйлөрүнүн белгилүү изилдөөчүсү С.Роуз-Аккерман, аны негизинен экономикалык көз караш менен карайт, коррупцияны мыйзамдарды кабыл алуу менен байланышкан саясий жана алардын иштөө механизмдерин ачып көрсөтүү менен аларды колдонууга шартталган административдик коррупция деп бөлөт.

Ар кайсы мамлекеттердин структурасы менен байланышкан мамлекеттик (саясий) коррупция жөнүндө сөз кылып жатып, С.Роуз-Аккерман коррупцияланган коомдордун кыйла кеңири классификациясын берет, бул үчүн ал эки өзгөчөлүктү ажыратат: пара алуучулардын түрү жана «пара» базары. Биринчи белгиси боюнча Роуз-Аккерман коомдун эки түрүн бөлүп көрсөтөт - клептократия, мында коррупция бийликтин жана мамлекеттин чокусунда уюштурулган жана ал көптөгөн бюрократтардын иш чөйрөсү болуп саналат. Экинчи белгиси боюнча - негизги жеке коррупциялык негизде аракеттенген адамдар бир аз санда кездешкен жана пара берүү борбордон алыстатылган коомдор²³.

Ошентип, конституциянын бул эки белгиси коррупциялашкан мамлекеттердин төрт категориясына туура келет: клептократия,

атаандаштык рыногу, кош монополия жана мафия көзөмөлдөгөн өтө алсыз мамлекет. Социологиялык көз караштан алганда, бул учурда кыйла функционалдуу түрү болуп, коррупциянын атаандаш рыногу бар коом саналат.

Иш чөйрөсүнө жараша төмөнкүчө бөлүшөт:

- мамлекеттик башкаруу чөйрөсүндөгү коррупция;
- парламенттик коррупция;
- жеке сектордогу коррупция;
- шайлоо учурундагы коррупция;

Мамлекеттик башкаруу чөйрөсүндөгү коррупция кызматкерлердин мамлекеттик ресурстарды тескөөгө жана коомдун кызыкчылыгында эмес, жеке өзүмчүл ниетинин негизинде чечим кабыл алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгондугуна байланыштуу.

Парламенттик коррупция - бул мыйзамсыз лоббизмдин ар кандай формаларынын көрүнүшү болуп саналат жана коррупциялык ишти легитимдеген мыйзамдарды атайылап кабыл алуудан же белгилүү бир чөйрөдөгү адамдар (же компаниялар) үчүн ыңгайлуу болгон жоболорду мыйзамдарга киргизүүдөн турат.

Үчүнчү түрү - жеке сектордогу коррупция. Уюмдун (коммерциялык же коомдук) кызматкери / кызматкер айымы өзүнө таандык болбогон ресурстарды да тескей алат: анын да экинчи тараптын пайдасына уюмдун кызыкчылыгын бузган жана мындан өз пайдасын алган аракеттер аркылуу мыйзамсыз байыганга мүмкүнчүлүгү бар.

Социалдык феномен катары коррупциянын өзгөчөлүгүн аныктоочу коррупция жаратуучу жана коррупциялык мамилелердин тыгыз байланышы өз кезегинде маданий, антропологиялык жана цивилизациялык мүнөздөмөлөр менен аныкталат. Бул коррупциянын «географиялык» деп аталган классификациясын бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берген жана дүйнөнүн ар кайсы региондорундагы коррупциялык практиканын мүнөздүү өзгөчөлүктөрү жөнүндө изилдөөчүлөрдүн байкоолорун жалпылаштырат. «Батыш Европа» модели үчүн коррупциянын деңгээлинин төмөндүгү мүнөздүү, бул коом тарабынан мыйзам бузуу менен байланышкан ачык аномалия катары кабыл алынат деп эсептелет. Коррупциялык бүтүмдөр күтүүсүз жана сейрек кездешет, ал эми туруктуу коррупциялык байланыштар андан

да сейрек учурап, терең жашырылган. «Азия» моделинде коррупция мамлекеттин иштешин шарттаган тарых жана каада-салт менен байланышкан, адатка айланган жана коомдук алгылыктуу маданий-экономикалык кубулуш катары көрүнөт. «Латын Америкалык» моделинде өкмөт коррупциянын көрүнүштөрүн көз жаздымда калтырат, бул экономиканын көмүскө секторлоруна мамлекеттин бийлигине жакын бийликке жетүүгө мүмкүндүк берет. Натыйжада, бийлик мафия менен узакка созулган тирешүүгө дуушар болот, ал эми экономикалык жыргалчылык башка көйгөйлөрдүн фонунда кол жеткис эле эмес, ал тургай экинчи орундагы милдетке айланат. Ошол эле учурда, туруктуу орун алып турган саясий туруксуздук коррупцияга каршы күрөштүн артынан диктатураны орнотуу мүмкүнчүлүгүн арттырат жана ушундан кийин «африкалык» моделге өтүү ыктымалдыгы жогорулайт деп эсептешет. Акыр -аягы, «африкалык» модель бийликти башынан эле ири экономикалык кландардын тобу сатып алганы менен мүнөздөлөт, же алар менен биригет жана саясий жолдор менен алардын бар экендигинин ишенимдүүлүгүн камсыз кылат. Бул моделдин демократиялык жол-жоболору камуфляж катары колдонулат жана экономика примитивдүү, социалдык толкундоолорду болтурбоо жана тар олигархиялык топтун кызыкчылыктарын камсыз кылуу үчүн калктын эң негизги муктаждыктарын канааттандырат.

Илимий адабиятта изилдөөчүлөр постсоветтик коррупциянын кабылдоо моделин баса белгилешет, анын курамына мурдагы СССРдин өлкөлөрү кирет, алар ар кандай этникалык, маданий, улуттук, диний айырмачылыктарга карабастан, советтик мезгилден мураска калган калктын жогорку социалдык-маданий жамаатына ээ. Постсоветтик мейкиндиктеги коррупцияны изилдеп жатып, изилдөөчүлөр анын көрсөткүчтөрүнүн динамикасына «экономикалык кризистердин факторлорунун, мурдатан калыптанган маданий мамилелердин жана жүрүм-турум үлгүлөрүнүн жакынкы мезгилдеги таасирин, ошондой эле транзиттик коомдордо коррупциянын компенсациялык функциясын»²⁴ белгилешет. Коррупцияны кабылдоонун постсоветтик моделин калыптанышына маанилүү таасирди институционалдык чөйрөнүн туруксуздугу көрсөткөн, ал жарандардын социалдык, маданий жана саясий багытынын төмөндөшү, элдин жыргалчылыгынын деңгээлинин төмөндөшү ж.б менен коштолгон. Ошол эле учурда, жалпы советтик

мурдагы жана постсоветтик мезгилдеги экономикалык өнүгүүнүн ушул сыяктуу көйгөйлөрү бар, мурунку советтик республикалары коррупциянын жайылышынын масштабында олуттуу айырмачылыктарды көрсөтүшөт: мисалы, Эстония коррупция эң төмөнкү деңгээлдеги өлкөлөрдүн тобуна кирет, ал эми Түркмөнстан эң коррупциялашкан мамлекеттердин катарын толуктайт.

В.В. Радаев мамлекеттик бийликтин атынан атка минерлердин ишкерлер менен болгон мамилесин иликтөө аркылуу коррупциянын үч моделин бөлүп көрсөтөт:

- монополиялык, коомдук жыргалчылык бирдиктүү бюрократиялык көзөмөл астында болгондо;
- жөнгө салынбаган, бюрократиялык структуралар баш ийген аймактарда бири -биринен салыштырмалуу көз карандысыз иштешет;
- атаандаштык, ар бир коомдук байлык бир нече бюрократиялык структура тарабынан колдоого алынат.²⁵

Ири шаарларда (борборлорду кошо алганда) В.В. Радаевдин пикири боюнча бюрократиялык түзүмдүн көбүрөөк саны бар жана атаандаштык моделин түзүү мүмкүнчүлүгү да көбүрөөк.

Пара берүүчүнүн эркине жараша (пара берүү боюнча ыктыярдуу чечим же пара талап кылуу) мажбурлоочу жана макулдашылган коррупция деп бөлүшөт.

Кадрдык коррупция мамлекеттик органдардагы коррупциянын көрүнүштөрүнүн бири болуп саналат. Ал эки субъекттин – белгилүү бир кызматка дайындоо же кадр саясатына таасир берүү мүмкүнчүлүгү боюнча чечим кабыл алууга укугу бар адам менен бул кызматты алууга кызыкчылыгын билдирген адамдын ортосундагы мамилеге негизделген. Кадрдык коррупциянын курамдык бөлүгү болуп ага бардык түрдөгү ортомчулардын (жардамчылар, референттер, кадрдык ыйгарым укуктары жок катчылар) катышуусу саналат. Кадрдык коррупция кызмат адамдарынын компетенттүүлүк деңгээлинин жогорулашына, кесиптик ишмердүүлүктүн эффективдүүлүгүнүн төмөндөшүнө, мамлекеттик бийликтин авторитетинин төмөндөшүнө алып келет.

Адабиятта коррупциянын «катаал» (коррупциянын көрүнүштөрү, тигил же бул жол менен кызмат адамдарынын паракорлугуна

24 Антикоррупциялык саясат... / Г.А. Сатаровдун редакциясында. 77 - 78-б.

25 Зоткин А. Коррупция постсоветтик республикаларда коом менен мамлекеттин ортосундагы мамилелер системасында // Социальні виміри суспільства. 2012. №4. 257–268-б.

байланыштуу) жана «жумшак» (так эмес, ачык эмес коррупция) болуп бөлүнүшүн кездештирүүгө болот, булардын арасында жалпыга белгилүү болуп фаворитизм эсептелет. Фаворитизм, адатта, белгилүү бир коомго, мисалы, саясий партияга таандык болушуна ылайык, туугандарга, досторго, жакшы тааныштарына кызмат көрсөтүүнү же көзөмөлдөнгөн ресурстарды берүүнү билдирет. Фаворитизм атка минерлердин кесиптик милдеттерин аткаруусунун сапатына терс таасирин тийгизет, мамлекеттик ресурстарды натыйжасыз, негизсиз жана адилетсиз бөлүштүрүүгө өбөлгө түзөт. Фаворитизмдин өзүндө, мурда айтылгандай, непотизм же тууганчылык (тууганчылык - туугандык байланыштарга негизделген бийлик системасын куруу), ошондой эле кронизм (досчулук - достукка негизделген бийлик системасы) бөлүнөт. «Жумшак» коррупциянын дагы бир көрүнүшү - бул кландык жана жердешчилик. «Жумшак» коррупциянын бул түрү, тиги же бул адамдын коомдон өзүнчө турган, башка коомдун кызыкчылыктарынан айырмаланган өзгөчө корпоративдик кызыкчылыктарды ачык билдирген тобуна таандык экенин билүүгө негизделген.

2021-жылдын июлунда Transparency International тарабынан жүргүзүлгөн жаңы изилдөөнүн жыйынтыктары жарыяланган, анда коррупциянын жаңы түрүнө тиешелүү, ал «басмырлоочу коррупция» деп аталат, б.а. адамдардын жаш курагы, майыптыгы, расасы, улуту, дини, ишеними, жынысы, сексуалдык ориентациясы жана башка өзгөчөлүктөрү боюнча басмырлаган бийликти кыянаттык менен пайдаланат деп айтылат²⁶. Отчетто басмырлоо менен коррупциянын

ортосундагы байланыш тууралуу окуялар жана идеялар сүрөттөлөт.

Отчетто басмырлоого дуушар болгон адамдар коррупция менен эксплуатацияга да көп дуушар болушаары айтылат жана коррупциянын кээ бир түрлөрүнүн өзү басмырлоочу болушу мүмкүн²⁷.

Коррупциялык көрүнүштөрдү классификациялоонун жогорудагы варианттарын толук деп айтууга болбойт. Заманбап коомдун жашоосунда социалдык-саясий, экономикалык, руханий-идеологиялык, моралдык-

26 Радаев В.В. Россиянын жаңы рынокторун калыптандыруу. - М., 1998.

27 Defying Exclusion Stories and insights on the links between discrimination and corruption.

психологиялык шарттар дайыма өзгөрүп турса, коррупциянын жаңы түрлөрү сөзсүз түрдө пайда болот, бул коррупциялык көрүнүштөрдүн абалына жана эволюциясына дайыма байкоо жүргүзүү зарылдыгын талап кылат. Мониторинг өз убагында көңүл бурууга жана жаңы пайда болгон чакырыктарга ылайык коррупцияга каршы чараларды тууралоого мүмкүндүк берет.

1.3. Коррупциянын себептери жана натыйжалары

Коррупция менен күрөшүү тыюу салуу жана ушул категориядагы укук бузган адамдарды жоопко тартуу менен чектелбеши керек. Биринчиден, бул (анти) социалдык көрүнүшкө алып келген себептерди жоюу боюнча иш-аракеттерди орнотуу зарыл.

Ошондуктан аларды аныктоо жана анализдөө мамлекеттик коррупцияга каршы саясатты иштеп чыгуу үчүн өтө маанилүү болуп саналат. Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2020-жылдын 25-сентябрындагы №180 Жарлыгы менен бекитилген 2021-2024-жылдарга Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы күрөшүү жана анын себептерин жоюу боюнча мамлекеттик стратегияда коррупциянын пайда болушунун бир катар себептеринин ичинен эң актуалдуусу болуп төмөнкүлөр саналат:

- 1) мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды ээлеген адамдардын кирешелерине жана чыгашаларына жүргүзүлгөн контролдун начардыгы;
- 2) тармактык мыйзамдарда боштуктардын, коллизиялардын жана дискрециялык ыйгарым укуктардын болушу, ошондой эле аларды ишке ашыруу боюнча так регламенттин жоктугу;
- 3) атка минерлер менен калктын - мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды негизги керектөөчүнүн ортосунда түз байланыштардын болушу;
- 4) жаңы коррупциялык тобокелдиктерди өз убагында аныктоого жана аларды тез арада жоюуга мүмкүндүк берген коррупциянын деңгээлин өлчөө боюнча улуттук системанын жоктугу;
- 5) коррупцияга каршы экспертиза жүргүзүүнүн заманбап системасынын жоктугунан улам, ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгууда кызыкчылыктарды колдоо;
- 6) мамлекеттик башкаруу чечимдерин кабыл алууда транспаренттүүлүктүн (ачыктыктын) жоктугу;

7) калктын белгилүү бир бөлүгүнүн укуктук нигилизми, жарандардын жүрүм-турумунун Коррупцияга каршы моделин калыптандырууга жана коррупцияны четке кагуу атмосферасын түзүүгө багытталган комплекстүү маалыматтык-профилактикалык иштердин начар деңгээли;

8) мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды ээлеген адамдардын эмгек акысынын аздыгы, кызматкерлердин айрым категориялары үчүн эч кандай социалдык жеңилдиктердин жана кепилдиктердин жоктугу;

9) коррупцияга каршы жана башка мыйзамдарды ишке ашырууда мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды ээлеген адамдардын аткаруу дисциплинасынын начардыгы;

10) кызматтык же коррупциялык кылмыштарды тергөөдө сот, көзөмөл жана укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин пара алуусу;

11) укук коргоо органдары менен башка мамлекеттик органдардын, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын чөйрөсүндө коррупцияны азайтуу үчүн толук кандуу өз ара аракеттенүүсүнүн жоктугу.

Бул тизмени калктын мыйзамдарды билбестиги же түшүнбөстүгү менен толуктоого болот, ал кызмат адамдарына бюрократиялык жол-жоболорду ишке ашырууга өзүм билемдик менен тоскоолдук кылууга же тиешелүү төлөмдөрдү ашыкча жогорулатууга, өлкөдөгү туруксуз саясий кырдаалга, көмүскө экономиканын жогорку деңгээлине, ошондой эле ички жана тышкы чектөө механизмдерин камсыз кылган саясий институттардын өнүкпөгөндүгүнө өбөлгө түзөт.

Коррупциянын себептеринин көптүгү экономикалык илимде да белгиленген, анда укуктук маданияттын төмөндүгүнүн фонунда экономикалык, институционалдык, социалдык-маданий, социалдык-психологиялык жана саясий сыяктуу факторлор негизги фактор катары белгиленген.

Коррупциянын экономикалык себептери – бул биринчиден, мамлекеттик кызматчылардын эмгек акысынын төмөндүгү, мамлекеттик органдардын дискрециялык ыйгарым укуктарынын кеңейтилген тизмеси, административдик жана контролдоо ыйгарым укуктарынын ашыкча көрсөтүлүшү, ишкердикти укуктук жөнгө салуу, ресурстарды бөлүштүрүү ж.б. Өзгөчө мүнөздөмөлөр - экономикасы өнүгүп келе жаткан өлкөлөр коррупция коркунучуна көбүрөөк дуушар болгон өлкөлөрдүн өнүгүү деңгээли.

Коррупциянын институционалдык себептери болуп мамлекеттик ведомстволордун ишинин жогорку купуялыгы, отчеттуулуктун татаалдыгы, мыйзам чыгаруу системасынын ачык-айкындуулугунун жоктугу, мамлекеттик кадр саясатынын начардыгы, бул кылмыштуулуктун жайылышына жана кызматкерлердин иш жүзүндөгү көрсөткүчтөрүнө карабастан, кызмат ордун жогорулатуу мүмкүнчүлүгү эсептелет.

Коррупциянын саясий себептери улуттук жана коомдук максаттардын ордуна жеке байытуу, саясий «лидерлик», олигархиялык кландарды жана топторду түзүү жана бекемдөө үчүн саясий максаттарды алмаштырууда көрүнөт. Эң жогорку саясий звено капиталды оффшордук зоналарга активдүү чыгара баштайт, иштеп жаткан ишканаларды банкрот кылат, рейдерлик басып алууларга колдоо көрсөтөт, популисттик ураандардын артына жашынып, атаандаштардын артынан сая түшүүнү уюштурат. Мунун баары мамлекеттин эл аралык аренадагы аброюна жана кадыр-баркына шек келтирет, анын саясий жана экономикалык обочолонуусуна өбөлгө түзөт, ошондой эле өлкөнүн инвестициялык жагымдуулугун төмөндөтөт.

Коррупциянын социалдык-психологиялык себептери коомдун моралдык жактан бузулушунда, жарандардын маалымдуулугунун жана уюшкандыгынын жоктугунда, бийликтин мыйзамсыздыгына жана өзүм билемдигине карата коомдун пассивдүүлүгүнөн көрүнөт. Коррупция жарыяланган жана чыныгы баалуулуктардын ортосундагы олуттуу айырмачылыкты билдирет жана коомдун мүчөлөрүнүн арасында моралдын жана жүрүм -турумдун «кош стандартын» түзөт. Бул коомдогу баардык нерсени акча менен өлчөөгө боло тургандыкка алып келет, адамдын орду аны алуу ыкмаларына көз карандысыз анын жеке абалынын өлчөмүнө жараша аныкталат, девальвация болуп жана адамдардын жүрүм -турумунун цивилизациялуу социалдык жөнгө салуучулары бузулат: адеп -ахлак, укук, дин, коомдук пикир ж.б.

Факторлордун үч тобу тең иштеген кээ бир өлкөлөрдө (бул, биринчи кезекте, өнүгүп келе жаткан жана постсоциалисттик өлкөлөр) коррупция эң жогорку деңгээлде катталган. Тескерисинче, Батыш Европа цивилизациясынын өлкөлөрүндө бул факторлор анча байкалбайт, демек, коррупция да орточо чекте. Европа мамлекеттеринде акырындык менен үстөмдүк кыла баштаган «социалдык келишимдин» идеологиясы мамлекетке акылга сыярлык мыйзамдарды иштеп чыгууга үндөөгө алып келди жана коомдук өкүлдөрдүн көзөмөлүндөгү атайын институттар

алардын аткарылышын катуу көзөмөлдөй баштады.

Дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө коррупциянын социалдык-маданий шарттуулугу Брайан Хаститтин эмгектеринде кеңири чагылдырылган, анын пикири боюнча экономикалык өнүгүү деңгээли төмөн, экономикалык жашоону мамлекет олуттуу көзөмөлдөгөн, калктык топтордун ортосундагы киреше деңгээлинде олуттуу айырмачылыктар бар, ошондой эле өзгөчө маданий мүнөздөмөгө ээ: бийлик өтө эле оолак, коллективизм жана ээрдик деңгээли жогору болгон өлкөлөрдө коррупциянын да жогоруу деңгээлде болушун күтүүгө болот. Ошондуктан, Хаститтин айтымында, коррупция менен күрөшүүдө ар бир өлкөнүн маданий өзгөчөлүгүн эске алуу зарыл. Мисалы, ээрдик деңгээли жогору болгон маданияттарда коррупциялык фактылар жөнүндө маалымат берүү материалдык статусун жогорулатуучу жеке жетишкендиктер катары көрсөтүлүшү керек; ал эми аныксыздыктан качкан маданияттарда институционалдык реформалар аныксыздык көмүскө практикалар менен ассоциацияланып, тынчсыздануу менен тобокелдиктин азайышы таза мыйзамдуу транзакциялар менен байланышкан түрдө жүргүзүлүүгө тийиш²⁸. Хаститтин жогоруктан коррупцияга каршы күрөш катуу, бирок кыска мөөнөттүү кампаниялар жана катаал жаза менен натыйжасыз, анткени ал ондогон, ал тургай жүздөгөн жылдар бою сакталып келген туруктуу стереотиптерге жана баалуулуктарга таасирин тийгизе албайт деп ырасташына макул болушубуз керек.

Түстүү революциялардын, өкмөттүн курамын тез-тез алмаштыруунун алкагында өлкөдөгү саясий кырдаал жана стабилдүүлүк маанилүү ролду ойнойт. Ишкердик субъекттерди өнүктүрүү стратегиясына тез-тез оңдоп-түзөөлөр, мамлекеттик органдардын, парламентарийлердин ишинин стандарттарынын жана принциптеринин көз карандылыгы тынчсыздандырат. Бийлик институттарынын өз ара аракеттенүү механизмдеринин алсыздыгы же жоктугу да таасирин тийгизет.

Социалдык тармактарда коррупциялык көрүнүштөрдүн себептерине мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин кесипкөй жөндөмсүздүгү, клептократия, тууганчылыктын жана саясий камкордуктун болушу кирет, бул коррупцияны көзөмөлдөө механизмдеринин алсырашына алып келет.

28 Нестик Т. А. Коррупция жана маданият // кылмыштын жана жазанын экономикалык теориясы 2002. №4. 2-бөлүк. 45-55-б.

Заманбап коомдо коррупциянын кесепеттери:

- административдик дискреттин өсүшү, жеке кызыкчылыктарга жараша кызмат адамдарынын өзүм билемдик менен жеке кызыкчылыктарына жараша чечим кабыл алуусуна өбөлгө болгон, мыйзамдын жеткилеңсиздигине байланыштуу кошумча дискрециялык ыйгарым укуктардын берилиши;

- фирмалардын адилетсиз атаандыштыгы түрүндө социалдык акыйкатсыздык жана жарандардын кирешелерин негизсиз кайра бөлүштүрүү көбөйүүдө. Анткени, эффективдүү эмес фирма, атүгүл кылмыштуу уюм чоңураак пара бере алат. Натыйжада, пара берүүчүлөр менен паракорлордун кирешелери өсөт, ал эми мыйзамды сыйлаган жарандардын кирешеси азаят;

- салык чогултуу системасындагы коррупция байларга салыктан качууга мүмкүндүк берет жана салык жүгүн жакыр жарандардын мойнуна жүктөйт;

- бийликтин жогорку эшелонунда коррупция, ачык болуп, аларга болгон ишенимди жоготот жана натыйжада алардын мыйзамдуулугуна шек жаратат;

- коррупциялашкан башкаруу персоналды коомдун өнүгүүсү үчүн жеке кызыкчылыктарын чектөөгө психологиялык жактан даяр эмес;

- коррупция адилеттүүлүктү жаманатты кылат, анткени кимде көбүрөөк акча болсо жана ага тыюу салуу азыраак болсо, ошонуку туура болуп чыгат;

- коррупция демократияга коркунуч туудурат, анткени ал калкты шайлоого катышууга моралдык стимулдан ажыратат;

- коррупция менен күрөшүү урааны диктатурага карай бурулушту жана рыноктук реформаларды четке кагууну мыйзамдаштырууга жөндөмдүү;

- укук коргоого жооп берген аппараттарда (армия, полиция, соттор) коррупция уюшулган кылмыштуулукка жеке сектордо өзүнүн «жырткычтык» ишин кеңейтүүгө, ал тургай уюшкан кылмыштуулуктун жана бул уюмдардын симбиозун түзүүгө мүмкүндүк берет; - коррупциялык режимдер эч качан жарандардын «колдоосуна» ээ болушкан эмес демек, алардын режими саясий жактан туруксуз болуп калат.

Пара менен топтолгон каражаттар активдүү экономикалык жүгүртүүдөн алынып салынганда, экономикалык компонентке да

токтолуу керек; ишкерлер пара алууга мажбур болушат; натыйжасыз долбоорлор колдоого алынат, жогорулатылган сметалар каржыланат, натыйжасыз подрядчылар тандалат; пара берүү системасын моралдык жактан четке каккан квалификациялуу кадрлар мамлекеттик кызматтан кетишет; мамлекеттин макроэкономикалык саясатын ишке ашырууга тоскоолдуктар көбөйөт; мамлекеттик чыгашалардын структурасы бузулат; пара кошумча салыктын бир түрүнө айланат.

1.4. Коррупцияга каршы аракеттенүүнүн эл аралык жана ченемдик улуттук укуктук негиздери

Эл аралык уюмдар, биринчи кезекте Бириккен Улуттар Уюму (БУУ) 1950–1960 -жылдары эл аралык коммерциялык жана финансылык операциялар жаатында мамлекеттик кызматкерлердин пара алуусу сыяктуу коомдук коркунучтуу көрүнүш менен күрөшүүнүн зарылдыгына көңүл бурушкан. БУУнун 2003-жылдын 31-октябрындагы Коррупцияга каршы конвенциясынын преамбуласында айтылгандай, «коррупция» азыр жергиликтүү көйгөй болуп саналбай калган, ал азыр бардык өлкөлөрдүн коомуна жана экономикасына таасирин тийгизген улуттар аралык көрүнүшкө айланган, бул коррупциянын алдын алуу жана ага каршы күрөшүү жагында олуттуу эл аралык маанини шарттайт. Коррупцияга каршы бардык эл аралык келишимдердин толук мазмунун талдоону милдет кылбастан, эл аралык милдеттенмелердин эң маанилүү түрлөрүн өзүнчө бөлүп көрөлү.

1970-жылдары, жаңы эл аралык экономикалык тартипти орнотуунун контекстинде, БУУда коррупциянын юридикалык аныктамасы иштелип чыгып, мыйзамсыз төлөмдөргө жана коррупциялык практиканын башка түрлөрүнө каршы эл аралык келишим даярдалган. Ошентип, БУУнун Башкы Ассамблеясында 1975-жылдын 11-декабрындагы 3514 (XXX) «Улуттар аралык жана башка корпорациялар, алардын ортомчулары жана буга тиешеси бар башка тараптар тарабынан колдонулган коррупцияга каршы чаралар» резолюциясы коррупциянын бардык түрлөрүн, анын ичинде эл аралык коммерциялык операцияларда паракорлукту айыптап, мамлекеттерди мыйзамдарды кабыл алуусун, изилдөөлөрдү жүргүзүүсүн жана коррупцияга аралашкан²⁹ улуттар аралык корпорацияларга каршы тиешелүү юридикалык чараларды көрө тургандыгын колдогон.

29 Кара.: БУУнун баяндамасы A/Res/3514 (XXX) «Улуттар аралык жана башка корпорациялар, алардын ортомчулары жана буга катыш башка тараптар тарабынан практикалануучу, коррупцияга каршы чаралар».

1980–90-жылдары бул жаатта эл аралык укуктук чараларды иштеп чыгуу активдешкен. БУУнун аракеттери БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан кызмат адамдарынын эл аралык жүрүм -турум кодекси³⁰ камтылган, эл аралык коммерциялык операцияларда коррупцияга жана паракорлукка каршы күрөшүү боюнча декларацияны кабыл алуу менен аяктады. БУУда жана регионалдык эл аралык уюмдарда коррупцияга каршы күрөшүү боюнча эл аралык кызматташтыкты жөнгө салуучу документтерди даярдоо жана кабыл алуу боюнча иштер башталды.

Ошол эле учурда, кабыл алынган актылардын мүнөзү жана мазмуну универсалдуу жана регионалдык эл аралык уюмдарга тиешелүүлүгүнө жараша айырмаланып турат. БУУда жана башка универсалдуу уюмдарда негизинен «жумшак» укук актылары (резолюциялар, декларациялар ж. б.) иштелип чыккан, регионалдык эл аралык уюмдарда, резолюциялар менен бирге юридикалык жактан милдеттүү мүнөзгө ээ болгон эл аралык келишимдер кабыл алына баштаган.

Эл аралык деңгээлде коррупция менен күрөшүүгө болгон кызыгуунун мынчалык тез өсүшүнүн себептери жөнүндө сөз кылуу менен Террачино, OECD кызматкери, муну кандуу согуштун аяктоосу, глобализацияга жана дүйнөлүк экономикалык интеграцияга болгон тенденциянын өсүшү, экономикалык либерализациянын күчөшү жана демократиялык реформалар жана глобалдык күн тартибинде «жакшы башкаруунун»³¹ пайда болушу сыяктуу факторлордун жыйындысы катары карайт. Бириккен Улуттар Уюму, Европа Кеңеши, Европа Биримдиги, Америка Мамлекеттер Уюму, ошондой эле Дүйнөлүк Банк, Эл аралык Валюта Фонду, Экономикалык Кызматташтык жана Өнүгүү Уюму сыяктуу уюмдар коррупциянын көйгөйлөрүн чечүүгө катышат.

Белгиленгендей, коррупцияга каршы күрөш кызмат адамдарынын пара алуусу үчүн жоопкерчиликти аныктоо менен эле чектелбейт. Пара алуу менен коштолгон кубулуштар эске алынат: уюшкан кылмыштуулук; уурдалган активдерди издөө жана кайтаруу; мыйзамсыз жол менен алынган акчаны адалдоо ж.б.

Учурда коррупцияга каршы күрөшүү жаатында эл аралык кызматташтыкты жөнгө салуучу келишимдик мүнөздөгү 14 эл аралык көп тараптуу инструменттер бар (эл аралык келишимдер жана

30 Кара.: БУУнун баяндамасы A/Res/51/191 «Эл аралык коммерциялык уюмдарда коррупция жана паракорлукка каршы күрөшүү жөнүндө БУУнун декларациясы».

31 Terracino J. B. Op. cit. P. 39.

протоколдор). Бул чөйрөдөгү биринчи эл аралык келишим 1996-жылы Америка мамлекеттер уюмуна (OAS) мүчө мамлекеттер тарабынан кабыл алынган коррупцияга каршы Америка аралык Конвенция болуп эсептелет. Эл аралык коррупцияга каршы келишимдик укук мамлекеттердин кызматташтыгын универсалдуу деңгээлде жөнгө салат (БУУнун улуттар аралык уюшкан кылмыштуулукка каршы 2000, БУУнун Коррупцияга каршы 2003 конвенциясы), регионалдык деңгээлде (ЕБнын, Европа Кеңешинин, OAS, КМШнын конвенциялары жана протоколдору, Түштүк Африка жамаатынын өнүгүүсү, Африка Биримдиги), ошондой эле белгилүү бир тармактар үчүн (OECD).

Коррупцияга каршы күрөшүүнүн универсалдуу, эл аралык деңгээлде коррупция феноменин мүнөздөгөн негизги укуктук документ болуп БУУнун 2003-жылдын 31-октябрындагы коррупцияга каршы Конвенциясы саналат, ал Кыргыз Республикасынын 2005-жылдын 6-августундагы № 128 Мыйзамы менен ратификацияланган.

Конвенциянын кеңири таралышы жана анын көптөгөн жоболорунун милдеттүү мүнөзү аны глобалдык проблеманы комплекстүү чечүүгө иштелип чыккан уникалдуу куралы болуп саналат.

БУУнун Коррупцияга каршы конвенциясынын негизги максаттары болуп төмөнкүлөр саналат:

- коррупциянын алдын алууга жана ага каршы күрөшүүгө багытталган чараларды кабыл алууга жана күчөтүүгө көмөктөшүү;

- эл аралык кызматташтыкты жана техникалык жардамдарды коррупциянын алдын алууда жана ага каршы күрөшүүдө сыйлоо, көмөк көрсөтүү жана колдоо (анын ичинде активдерди калыбына келтирүү боюнча чараларды кабыл алууда);

- ак ниеттүүлүккө, жоопкерчиликке жана коомдук иштерди жана коомдук мүлктү талаптагыдай башкарууга көмөктөшүү.

Бул документте коррупциянын так аныктамасы жок, коррупцияга байланышкан кылмыш иштери гана келтирилген, мисалы, кызмат адамдарынын пара алуулары, ресурстарды туура эмес пайдалануу, кызмат абалынан кыянаттык менен пайдалануу жана башкалар. Бул Конвенция коррупция тууралуу түшүнүктү таратат, аны мыйзам чегинде бир катар кылмыштардын курамы катары карайт.

Бириккен Улуттар Уюму коррупцияга каршы күрөшүү мамлекеттердин милдети деп эсептейт жана анын натыйжалуу аткарылышы үчүн биринчи

кезекте коррупциялык көрүнүштөрдүн алдын алууга комплекстүү жана дисциплинардык мамиле керек, мында кылмыш жоопкерчилигине тартуу чаралары менен эле чектелбөө зарыл. Конвенция коррупцияга каршы күрөшүү боюнча адистештирилген мамлекеттик органдарды түзүү (6, 36 -беренелер), мамлекеттик аппаратка кадрларды тандоону уюштуруу (7-берене), кызматкерлердин жана башка кызмат адамдарынын жүрүм-турум кодекстерин кабыл алуу (8-берене), мамлекеттик сатып алууларды жана келишимдерди ишке ашырууда ачык-айкындуулукту жана атаандаштыкты камсыз кылуу (9-берене), коррупцияга каршы күрөшкө биринчи кезекте мамлекеттик органдардын иши жөнүндө маалыматка жетүү аркылуу (13-берене) жарандык коомду тартуу зарылдыгын көрсөтөт. Конвенциядагы коррупция менен күрөшүү коррупциянын натыйжасында алынган акчаны адалдоого (14, 24-беренелер), коррупциялык аракеттердин натыйжасында билип туруп алган мүлктү жашыруу үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартуу чараларын кабыл алуу (25-берене), коррупция тууралуу иштер боюнча сот адилеттигине тоскоолдук жаратууга байланышкан, Конвенция мүчө мамлекеттерди коррупция катары кызмат адамдарынын паракорлугун гана эмес (15, 16, 18), ошондой эле мамлекеттик мүлктү уурдоону (17-берене), кызмат адамдарынын кызмат абалынан кыянаттык менен пайдаланууну (19-берене), мыйзамсыз байууну (20-берене) да коррупция деп таанып жана криминалдаштырууну сунуштайт. Кандайдыр бир мыйзамсыз артыкчылык тарды берүүнү гана эмес, убада кылуу же сунуштоону, ошондой эле пара талап кылууну да кылмыш жоопкерчилигине тартуу катары таануу сунушталат (15, 16, 18 -беренелер). Мамлекеттер чет өлкөлүк мамлекеттик кызмат адамдарына жана эл аралык коомдук уюмдардын кызмат адамдарына пара берүү үчүн кылмыш жазасын киргизүүнү талап кылышууда (16-берене). БУУ юридикалык жактардын коррупция үчүн жоопкерчилигин киргизүү маселесин көтөрүүдө (26-берене). Мамлекеттерге күбөлөрдү жана коррупция тууралуу маалымат бергендерди коргоо үчүн мыйзам чегинде чараларды көрүү (32-33-беренелер) жана адамдар коррупциялык аракеттердин натыйжасында алган зыяндын ордун толтуруп берүүнү камсыз кылуу сунушталат (35-берене).

Башка бардык эл аралык келишимдер сыяктуу эле, БУУ КПК аны ратификациялаган же ага кошулган мамлекеттер үчүн юридикалык жактан милдеттүү күчкө ээ. Конвенцияга катышкан мамлекеттер бул

жаатта улуттук мыйзамдарды, саясатты жана жол-жоболорду кабыл алуу жана аткаруу аркылуу анын жоболорун ишке ашырууга милдеттүү. Коррупцияга каршы инструменттердин сунушталган топтому дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө коррупция менен күрөшүү практикасынын негизинде иштелип чыккан.

1996 -жылы БУУнун Башкы Ассамблеясы «Мамлекеттик кызмат адамдарынын эл аралык жүрүм -турум кодексин» кабыл алган, анда мамлекеттик чиновниктердин ишмердүүлүгүнүн негизин аныктаган төмөнкү негизги жоболор камтылган:

- кызыкчылыктардын кагылышы болгон жерде, мамлекеттик кызмат адамдар үй -бүлөсү үчүн жеке же каржылык пайда табуу үчүн кызматтык абалын колдонушпайт. Мамлекеттик кызматчылардын милдеттери менен жеке кызыкчылыктарынын ортосунда карама -каршылык болушу ыктымал болсо же болжолдонсо, алар мындай кызыкчылыктардын кагылышын азайтуу же четтетүү үчүн белгиленген чараларга ылайык аракеттенишет;
- мамлекеттик кызматкерлер өздөрүнүн расмий кызматтык милдеттерин аткарууга байланышпаган иш -чараларды аткаруу үчүн кызмат абалынан туура эмес пайдаланышпайт. Мамлекеттик кызматкерлер, өздөрүнүн расмий кызмат ордунан кеткенден кийин, мурдагы кызмат абалынан кыянаттык менен пайдаланбайт;
- мамлекеттик кызмат адамдар ээлеген, кызматтык абалына ылайык, жеке активдери жана милдеттенмелери жөнүндө маалыматты, ошондой эле мүмкүн болушунча жубайынын жана багуусундагы адамдардын активдери жана милдеттенмелери жөнүндө маалыматты ачыктоо талабын аткарышат.

2000-жылы БУУдан кийин Европа Кеңеши мамлекеттик кызматкерлердин жүрүм-турум кодексин кабыл алган. Бул кодекс БУУнун документине караганда кеңири маселени камтыйт. Анда кызматкерлердин кызыкчылыктарынын кагылышуусун болтурбоого жана оор абалдан чыгууга көбүрөөк көңүл бурулат (8 жана 13–16-статьялар). Мында биздин өлкө үчүн учурда актуалдуу болгон кызматкердин кайсы бир партияга таандыгы жана анын коомдук милдеттери боюнча пикир келишпестиктерге тиешелүү маселелер жөнгө салынат.

Европа Кеңеши коррупцияга каршы эл аралык күрөшкө өзгөчө кызыгуу көрсөттү, муну 1996-жылдын ноябрында Коррупцияга каршы аракеттенүү программасы, ошондой эле Коррупцияга каршы күрөштүн

20 башкы принциби (6 -ноябрь, 1997) тастыктап турат, бул принциптерди Министрлер комитети коррупцияга жол бербөө жана ага каршы күрөшүү боюнча динамикалык кыймылды алга жылдыруу үчүн бардык мамлекеттер тарабынан колдонууну сунуштаган.

Жогоруда аталган программанын алкагында Европа Кеңеши тарабынан төмөнкүлөр даярдалган: Коррупция үчүн кылмыш жоопкерчилиги жөнүндө Конвенция жана Коррупция үчүн жарандык-укуктук жоопкерчилик жөнүндө Конвенция. Коррупция үчүн кылмыш жоопкерчилиги жөнүндө Конвенция Страсбургда 1998-жылдын 4-ноябрында кабыл алынган (1999-жылдын 27-январында кол коюу үчүн ачылган) жана ар кандай укуктук мамилелердин жалпы элементтеринин негизинде кеңири чөйрөдөгү аракеттердин кылмыштуулугун камсыз кылат, анын ичинде: активдүү жана пассивдүү коррупциянын курамы, анын объективдүү жагы мамлекеттердин, чет мамлекеттердин, эл аралык жана улуттук институттардын кызмат адамдары, ассамблеялардын парламенттеринин мүчөлөрү, судьялар тарабынан жасалган; жеке ишкердик чөйрөсүндө активдүү жана пассивдүү паракорчулуктун компоненттери; соодага таасир этүү; коррупциялык аракеттерден түшкөн кирешелерди адалдоо, ошондой эле аудит чөйрөсүндө коррупция. Мындан тышкары, ал адистештирилген кызматтардын компетенциясына, юридикалык жактардын жоопкерчилигине, мамлекеттик ведомстволордун кызматташтыгына жана күбөлөрдү коргоого тиешелүү материалдык жана процессуалдык укуктун башка нормаларын камтыйт.

1999-жылдын 9-сентябрында Страсбургда Коррупция тууралуу ЖарандыкУкукКонвенциясы кабыл алынган (1999-жылдын 4-ноябрында кол коюу үчүн ачылган). Анда коррупцияга төмөнкүчө аныктама берилет: «коррупция - бул пара же башка кандайдыр бир туура эмес артыкчылыкты талап кылуу, берүү же алуу же туура эмес артыкчылыктарды же анын келечегин камсыз кылган пара алуучудан талап кылынган кандайдыр бир милдетти же жүрүм-турумдун нормалдуу аткарылышын бурмалоочу перспектива».

Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 15-апрелиндеги №74 Мыйзамы менен БУУнун Башкы Ассамблеясы (Палермо, Италия, 12–15-декабрь, 2000-ж.) тарабынан кабыл алынган БУУнун 2000-жылкы улуттар аралык уюшкан кылмыштуулукка каршы Конвенциясы ратификацияланган, мунун укуктук нормалары 130 катышуучу мамлекет

үчүн милдеттүү мүнөзгө ээ. Бул Конвенция дүйнөлүк коомчулуктун уюшкан кылмыштуулуктун жана коррупциянын глобализациясына жооп иретиндеги кадамы болду. Конвенция көйгөйлөрдүн кеңири чөйрөсүн, анын ичинде улуттар аралык мааниге ээ кылмыш катары коррупцияны да камтыйт.

Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча Экономикалык Кызматташтык жана Өнүгүү Уюмунун Коррупцияга каршы түйүнүнүн (АКС ОЭСР) иши Кыргыз Республикасы үчүн чоң мааниге ээ, ал Чыгыш Европа өлкөлөрү үчүн Стамбулдун Коррупцияга каршы аракеттер планынын (мындан ары-СПД) сунуш-көрсөтмөлөрүнүн курамына Кыргызстан да кирген, Чыгыш Европа жана Борбордук Азия аткарылышын карайт жана көзөмөлдөйт. ОЭСР АКС чегинде СПДга кирген өлкөлөрдүн укуктук жана институционалдык түзүүчүлөрүнө сереп жана мониторинг жүргүзөт. ОЭСР АКС эл аралык эксперттеринин жардамы менен, Кыргыз Республикасы СПД сунуштамаларын ишке ашыруунун алкагында уникалдуу тышкы кароону жана Кыргызстандагы коррупция менен күрөшүү чөйрөсүндөгү абал боюнча эң деталдуу мониторинг баяндамасын алат.

ОЭСР АКСнын жарыяланган кароолору жана баяндамалары³² биринчи кезекте төмөнкү кадамдарды камтыган коррупцияга каршы стандарттардын (БУУнун КПК тарабынан каралган) уникалдуулугун жана эффективдүүлүгүн алга жылдырууга багытталган:

- коррупция менен күрөшүүнүн укуктук жана институционалдык структурасын баалоо (ОЭСР АКС тарабынан берилген типтүү Колдонмонун негизинде, Кыргызстан биринчи отчетту 2006-жылы, акыркысын 2018-жылдын апрелинде даярдаган);

- ар бир мамлекет үчүн жекече даярдалган Анкетанын жоопторуна негизделген сунуштардын аткарылышын көзөмөлдөө үчүн өлкөлүк изилдөөлөр, ошондой эле ОЭСРдин эксперттик топторунун өлкөлөргө сапарлары боюнча иш-чараларды камтыйт (отчеттор, мониторингдин жыйынтыктары, ошондой эле прогресс жөнүндө отчеттору). Тармактын [www.oecd.org / corruption / asp](http://www.oecd.org/corruption/asp) сайтында жеткиликтүү.

ОЭСРдин расмий сайтында жарыяланган баяндамалар, отчеттор жана байкоолор Кыргызстан үчүн азырынча англис жана орус тилдеринде басылып чыккан жалгыз платформа болуп саналат. Эреже катары, бул басылмалар биздин өлкөнүн коррупцияга каршы күрөштөгү ийгиликтүү

долбоорлорун жана прогресстерин чагылдырат, бул өз кезегинде эл аралык уюмдар аларды кароодо, изилдөөлөрдө колдонуу үчүн, ошондой эле ар кандай рейтингдерди жана индекстерди чыгарууда эске алуу үчүн маалымат булагы болуп калат.

Эл аралык укуктук документтер масштабы, укуктук статусу, мүчөлүгү, ишке ашыруу механизмдери жана мониторинги боюнча айырмаланырын белгилей кетүү маанилүү. Бирок, алар бир максатты көздөшөт-коррупциялык укук бузуулар үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартуу чарасын киргизүү, коррупцияга каршы чара көрүү мыйзамдардын сакталышын камсыз кылуу, ошондой эле коррупцияга каршы чараларды ишке ашыруу аркылуу улуттук деңгээлде коррупция менен күрөшүүнүн жалпы стандарттарын түзүү. Башка жагынан алганда, эл аралык укуктук инструменттер коррупцияга каршы күрөштүн ийгиликтүү тажрыйбаларынын дүйнөлүк масштабда мисалдарын аныктоого жана жайылтууга жардам берет жана өлкөлөр ортосунда эл аралык кызматташтыкты чыңдоого өбөлгө түзөт.

Коррупция менен күрөшүүнүн улуттук укуктук негизи болуп, Кыргыз Республикасынын Конституциясы, конституциялык мыйзамдары, Кыргыз Республикасынын башка ченемдик укуктук актылары, мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген, буларга Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган, эл аралык келишимдер, ошондой эле эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптери жана нормалары саналат.

Кыргыз Республикасында коррупция менен күрөшүүнүн укуктук негизи болуп, Кыргыз Республикасынын Конституциясы, конституциялык мыйзамдар, ошондой эле төмөнкүлөр саналат:

1. Кыргыз Республикасынын негизги мыйзамдары:

- «2005-жылдын 6-августундагы № 128 БУУнун коррупцияга каршы Конвенциясын ратификациялоо жөнүндө;

- 2012-жылдын 8-августундагы № 153 «Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө»;

- 2017-жылдын 12-декабрындагы № 206 «Кызыкчылыктардын кагылышы жөнүндө»;

- 2015 -жылдын 3 -апрелиндеги № 72 «Мамлекеттик сатып алуулар жөнүндө»;

32 <http://www.osce.org>.

- 2021-жылдын 27-октябрындагы № 125 «Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө»;

- 2017-жылдын 2-августундагы № 164 «Мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды ээлеген же ээлеп турган адамдардын кирешелери, чыгашалары, милдеттенмелери жана мүлкү жөнүндө декларациялоо жөнүндө»;

- 2019-жылдын 29-январындагы №19 «Коррупциялык укук бузуулар жөнүндө кабарлаган адамдарды коргоо жөнүндө».

2. Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы

- 2013-жылдын 12-ноябрындагы №215 «Бийлик органдарындагы саясий жана системалуу коррупциянын себептерин жоюу боюнча чаралар жөнүндө»;

- 2016-жылдын 15-мартындагы №58 «Укук коргоо жана салык органдары тарабынан алардын ишмердүүлүгүн текшерүүдө ишкердик субъекттерин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын укуктук коргоо боюнча кошумча чаралар жөнүндө» ж.б.

- 2020-жылдын 25-сентябрындагы №180 «2021-2024-жылдарга Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы күрөшүү жана анын себептерин жоюу боюнча мамлекеттик стратегияны» бекитүү жөнүндө;

- 2021-жылдын 8-июлундагы №293 «Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Коррупцияга каршы ишкер кеңеш жөнүндө».

3. Кыргыз Республикасынын мыйзам актылары:

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2015-жылдын 16-сентябрындагы № 642 токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарында жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында коррупциянын алдын алуу боюнча ыйгарым укуктуу өкүлү жөнүндө типтүү жобо;

- «Кыргыз Республикасынын кызыкчылыктардын кагылышуусу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамын ишке ашыруу тууралуу Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 7-апрелиндеги №362 токтому;

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 31-декабрындагы № 647 «Ишкердик иш субъекттеринин укуктарын коргоо боюнча ыйгарым укуктуу адам (Бизнес Акыйкатчы) жөнүндө» токтому;

- Кыргыз Республикасынын Премьер-министринин 2016-жылдын 18-сентябрындагы № 281 буйругу менен бекитилген, коррупциялык тобокелдиктерди аныктоо, баалоо жана башкаруу боюнча методикалык колдонмолор;

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 28-октябрындагы №531-р мамлекеттик органдарда коррупциянын алдын алуу боюнча ыйгарым укуктуу өкүлдүн кызмат ордун киргизүү жөнүндө буйруусу;

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 12-февралындагы № 44-р буйруусу менен бекитилген, Коррупцияга каршы аракеттерди көрүү боюнча ведомстволук программаны жана иш-чаралар планын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу методикасы жана Коррупцияга каршы мониторингдин жана баа берүүнүн методологиясы;

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2015-жылдын 15-сентябрындагы № 450-р буйруусу менен бекитилген Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдары тарабынан коррупцияга каршы чараларды ишке ашыруунун натыйжалуулугуна комплекстүү баа берүүнү жүргүзүү боюнча колдонмо;

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2010-жылдын 8-декабрындагы № 319 «Кыргыз Республикасынын мыйзам актыларынын долбоорлоруна укуктук, укук коргоо, гендердик, экологиялык, коррупцияга каршы экспертиза жүргүзүүнүн тартиби жөнүндө нускаманы бекитүү жөнүндө» токтому;

- Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2008-жылдын 18-январындагы №75-IV «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинде мыйзам долбоорлоруна адистештирилген экспертизалардын айрым түрлөрүн жүргүзүү стандарттарын бекитүү жөнүндө» токтому;

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 16-январындагы №26 «Мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүүлөрдүн административдик регламенттерин иштеп чыгуу жана оптималдаштыруу тартиби жөнүндө» токтому;

- Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызмат жана муниципалдык кызмат боюнча кеңештин 2016-жылдын 19-августундагы №43 токтому менен бекитилген, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик жарандык кызматкерлеринин жана муниципалдык кызматкерлердин этикалык кодекси;

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 6-декабрындагы №427-р буйруусу менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Коррупцияга каршы кеңеш жөнүндө жобо;

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 13-сентябрындагы №474 «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарынын 2019-2021-жылдарга карата иш- чаралар планын бекитүү жөнүндө» токтому;

- 2021-жылдын 8-июлундагы №293 «Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Коррупцияга каршы ишкер кеңеш жөнүндө» жобо.

Мамлекеттин коррупцияга каршы саясатынын маселелерин мыйзам чыгаруу аркылуу гана эффективдүү чечүү мүмкүн эмес. Коррупцияга каршы мыйзамдардын ченемдерин ишке ашыруу үчүн коррупцияга каршы укуктук мамилелердин субъекттеринин активдүү, максаттуу ишмердүүлүгү зарыл.

2-БӨЛҮМ. КОРРУПЦИЯНЫ БААЛОО ЫКМАЛАРЫ

2.1. Transparency Internationalдын коррупция индекстери

Коррупцияны өлчөө – методологиялык көйгөйлөр менен коштолгон иш экендигин белгилей кетүү зарыл. Коррупцияны өлчөө зарылдыгы эки негизги себеп менен шартталган. Биринчиден, топтолгон көрсөткүчтөр мамлекеттин өз жарандары менен түзүлгөн контракт боюнча канчалык жакшы иштеп жатканын көрсөтөт. Экинчиден, коррупцияга каршы чараларды көрүү үчүн анын таралышынын масштабын жана мүнөзүн билүү зарыл.

Бирок, коррупция боюнча маалыматтар дайыма толук эмес болуп калат, анткени коррупция, ар кандай коомдук кубулуштар сыяктуу эле, цивилизациялык өнүгүү процессинде трансформацияланган жана түрү өзгөртүлгөн жана ар кайсы мамлекеттерде белгилүү бир мамлекетке мүнөздүү ар кандай спецификалык өзгөчөлүктөргө жана формаларга ээ боло ала турган көп кырдуу көрүнүш.

Өлчөөлөрдүн жыйынтыктары жана баарынан мурда жалпы абал, мамлекеттеги коррупциянын деңгээли коомчулуктун көңүлүн коррупция коркунучуна бурат жана күчөтөт. Коррупциянын айрым көрүнүштөрүн гана эмес, коррупциянын абалы (жайылышы) катары анын эң маанилүү, жалпыланган мүнөздөмөлөрүн түз өлчөө үчүн инструмент жок болгондуктан, мамлекеттеги коррупциянын абалын жашыруун өзгөчөлүктөргө таандык кылууга болот.

Коррупцияны өлчөөнүн ар кандай ыкмалары бар. Бул окуу китебинде биз алардын эң кеңири тарагандарына токтолобуз, аларды үч топко бөлүүгө болот. Биринчиси – социологиялык сурамжылоолор (бул жерде лидерлердин бири – Дүйнөлүк банк). Экинчиси – эксперттик баалоолор (эң белгилүү долбоор – Freedom House америкалык коомдук уюму тарабынан жүргүзүлгөн «Transit in Nations»). Методдордун үчүнчү тобу – ар кандай уюмдар сунуштаган коррупциялык рейтингдерди топтоо жолу менен коюлган интегралдык баалоолор (эң белгилүү мисал Transparency International коомдук уюмунун коррупцияны кабылдоо индекси).

Бир катар ыкмалар коррупциянын деңгээлине түздөн-түз байланышкан жана формалдуу ыкмаларды колдонуу менен өлчөнүүчү параметрлерди өлчөөгө чейин жетет. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- Коррупцияны кабылдоо (индекс CPI).

- Коррупциялык тажрыйба (индекс GCB).
- Мамлекеттик ишканаларга карата ишеним көрсөтүү деңгээли (алардын коррупцияга кириптер болушу деңгээлине байланыштуу).
- Мамлекеттик кызматтарды керектөөчүлөрдүн канааттануусу.
- Мамкызматтарды алуу чыгашалары.
- Ар кандай социалдык көрсөткүчтөр, мисалы, кылмыштар, аткезчилик, салык төлөөдөн качуу ж.б. жөнүндө маалыматты жашыруу деңгээли.

Transparency International көптөгөн долбоорлорунун ичинен эң белгилүүсү жана абдан келечектүүсү - жыл сайын түзүлүүчү Коррупцияны кабылдоо индекси (Corruption Perceptions Index) болду. Бул индекс статистикалык маалыматтардан жана эксперттик булактардан алынган маалыматтардын негизинде эсептелген жыйынтыктоочу көрсөткүч. Бардык булактар мамлекеттик жана экономикалык секторлордо коррупциянын жалпы таралышын (паранын жыштыгы жана / же көлөмү) өлчөйт жана бир нече өлкөнүн баасын камтыйт.

Булактар белгилүү бир өлкөдө жашаган сыяктуу эле, чет өлкөлүк эксперттердин коррупцияны кабыл алуу деңгээлин баалашат жана ишкерлердин, коммерциялык тобокелдиктерге баа берүүчү аналитиктердин жана белгилүү бир өлкөгө тиешелүү адистердин сурамжылоолорунун топтому болуп саналат. Transparency International эксперттери сапат стандарттарына жооп берээрин текшерүү үчүн ар бир маалымат булагынын методологиясына баа беришет.

Коррупцияны кабылдоо индекси (ККИ) биринчи жолу 1995-жылы басылып чыккан жана ошондон бери коррупция боюнча эмпирикалык изилдөөлөр күчөп, эл аралык коомчулуктун аны ооздуктоо жолдорун табууга болгон кызыгуусун көрсөтүүдө. Бул багытта Transparency International уюмунун ишине көптөгөн эл аралык уюмдар жана илимий мекемелер кошулду. Көбүнчө Дүйнөлүк Экономикалык форумду (World Economic Forum), Эл аралык ассоциацияны (Gallup International), Гонконгдогу Саясий жана Экономикалык Тобокелдиктер боюнча Консультацияны (Political and Economic Risk Consultancy, Hong Kong), Дүйнөлүк Банкты (World Bank), Базель Университетин (University of Basel), Луизиандагы Башкарууну Өнүктүрүү институтун (Institute for Management Development, Lausanne), Экономикалык Чалгындоо бөлүмүн (Ecomist Intelligence Unit) атоого болот.

Андан бери ККИ штаб-квартирасы Берлинде жайгашкан Transparency International бейөкмөт уюму тарабынан жыл сайын эсептелип, жарыяланып турат. ККИ-бул эксперттер арасында жана бизнес чөйрөсүндө жүргүзүлгөн сурамжылоолордун маалыматтарына негизделген, ар кайсы өлкөлөрдөгү мамлекеттик сектордогу коррупцияны кабылдоону өлчөөчү жылдык курамдык индекс жана өзүнө статистикалык маалыматтарга караганда, алардын баасын камтыйт. Анда мамлекеттик бийликти жеке пайда алуу үчүн кыянаттык менен пайдалануу катары аныкталган коррупциянын масштабы боюнча эксперттердин корутундусу чагылдырылган.

Алынган маалыматтын негизинде дүйнө өлкөлөрү 0ден 100 баллга чейинки шкалада бөлүнөт. Нөл коррупциянын эң жогорку деңгээлин жана жүз эң төмөнкү деңгээлди билдирет.

2012-жылга чейин ККИни эсептөө методологиясы өлкөнүн жаңы индикаторун мурунку көрсөткүчтөр менен салыштырууну камтыган эмес. 2012-жылдан бери Transparency International жыл сайын салыштырууга мүмкүн болгудай кылып эсептөө методологиясын жаңыртты.

2020-жыл үчүн Коррупцияны кабылдоо индексин (ККИ) түзүүдө 13 булак колдонулган:

1. Африкалык өнүктүрүү банкы: 2018-жыл үчүн «Өлкөнүн институттары жана саясаттарын баалоо» индекси.
2. Бертельсман Фонду: 2020-жыл үчүн туруктуу башкаруу көрсөткүчтөрү.
3. Бертельсман Фонду: 2020-жыл үчүн трансформация индекси.
4. The Economist (EIU) журналынын аналитикалык бөлүмү: 2020-жыл үчүн өлкөлүк тобокелдиктин рейтинг.
5. Freedom House: 2020-жыл үчүн өткөөл мезгилдеги өлкөлөрдүн рейтинг.
6. Global Insight: 2019-жыл үчүн тобокелдиктердин жана экономиканын абалынын көрсөткүчтөрү.
7. Эл аралык менеджментти өнүктүрүү институту: 2020-жыл үчүн глобалдуу атаандаштыкка жөндөмдүүлүк боюнча жылдык рейтинг.
8. Экономикалык жана саясий тобокелдикке баа берүү боюнча агенттик: 2020-жыл үчүн азиялык региондогу өлкөлөрдүн талдоолору.
9. PRS Group: 2020-жыл үчүн өлкөлүк тобокелдикке эл аралык баа берүү.

10. Дүйнөлүк банк: 2019-жыл үчүн өлкө саясатына жана институттарына баа берүү.

11. Дүйнөлүк экономикалык форум: 2019-жыл үчүн менеджерлердин пикирин сурамжылоо.

12. Сот адилеттигинин дүйнөлүк долбоору: 2020-жыл үчүн укук үстөмдүгүнүн индексин.

13. «Демократиянын ар түрдүүлүгү» долбоору (V-Dem версия 10) 2020 -ж. ³³

Тинин маалыматы боюнча, Кыргыз Республикасы 2020-жылдагы Коррупцияны кабыл алуу индексинде (ККИ-2020) 180 өлкөнүн ичинен 124-орунду ээлеп, 100 баллдын ичинен 31 балл алган.

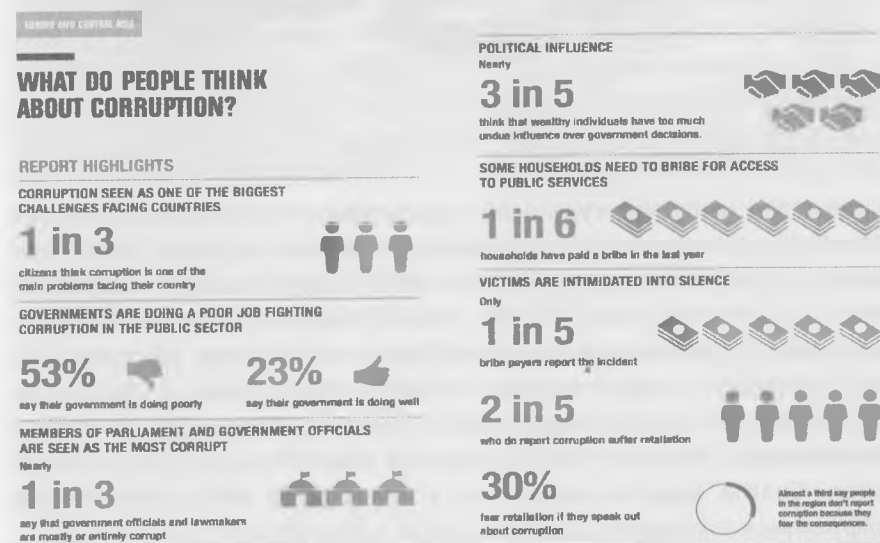
Ковид-19 пандемиясы көптөгөн өлкөлөрдө ачыктыктын жоктугун же жетишсиздигин көрсөтүп, башкаруучулук жана структуралык көйгөйлөрдү дагы бир жолу баса белгиледи, бул коррупцияга кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачат. ТИ отчетуна ылайык, коррупция тууралуу түшүнүктөр бардык өлкөлөрдө өскөн. Бул түшүнүктө Ковид-19 пандемиясы анык роль ойногон, анткени саламаттыкты сактоо тармагы өзгөчө коррупцияга дуушар болот. Пандемия айрыкча маскаларды, ар кандай жеке коргонуу шаймандарын, дары-дармектерди, жабдууларды сатып алууда же калыбына келтирүү үчүн каржылоо жагындагы коррупцияны күчөттү.

Мамлекеттик жана жеке секторлордогу адилеттүүлүк маселелери да өсүүдө, бул көптөгөн өлкөлөрдө жогорку кызматтагы атка минерлердин коррупцияга катыштыгы бар экендигин ачыкка чыгарат. Европа өлкөлөрүндө жүргүзүлгөн ТИ изилдөөсүндө респонденттер өкмөттөр

бир нече жеке кызыкчылыктар менен башкарыларын жана достору жана пара берүүчүлөр ³⁴ менен келишим түзүшкөндүгүн белгилешкен.

Дагы бир ТИ индекси - бул жарандардан күнүмдүк жашоосунда пара алуу боюнча жеке тажрыйбасы, өз өлкөлөрүндөгү коррупция көйгөйлөрүн кабыл алуусу жана коррупцияга каршы аракеттенүүгө алардын даярдыгы жөнүндө сураган Глобалдык коррупция Барометринин (Global Corruption Barometer (GCB) маалыматтары. Адамдардын коррупцияга болгон көз карашын, паракорчулук жана жагымпаздык фактылары менен иштөө тажрыйбасын изилдөө коррупцияны тереңирээк диагноздоого жардам берет.

Бул жарандардын коррупцияга болгон көз карашын изилдеген эң ири жана толук кандуу изилдөөлөрдүн бири. Төмөндө Европа жана Борбор Азиядагы акыркы изилдөөлөрдүн жыйынтыктары көрсөтүлгөн.

Булагы: <https://www.transparency.org/en/publications/people-and-corruption-europe-and-central-asia>

Transparency International эксперттеринин 2016-жылы жүргүзгөн изилдөөсүндө Европа менен Борбордук Азиянын 42 өлкөсүндөгү 60 миңге жакын жаран сурамжылоого алынган, алар коррупция менен күрөшүүнүн күнүмдүк тажрыйбасы жөнүндө айтып беришкен. «Адамдар жана коррупция: Европа жана Борбордук Азия» отчетунда региондогу ар бир үчүнчү жаран коррупцияны өз өлкөсүнүн алдында турган эң олуттуу

көйгөйлөрдүн бири деп эсептээрин чагылдырат. Бул көрсөткүч Молдовада, Испанияда жана Косоводо үчтөн экиге жетти, бул бийликти кыянаттык менен пайдаланууга жана тымызын келишимдерге каршы чукул чараларды көрүү зарыл экенин көрсөтүп турат.

Сүрөттөн көрүнүп тургандай, пара берүү- региондогу көптөгөн үй чарбалары үчүн өтө эле кеңири таралган көрүнүш. Орто эсеп менен ар бир алтынчы үй коммуналдык кызматтардан пайдалануу мүмкүнчүлүгү үчүн пара берген. Евробиримдикке мүчө өлкөлөрдөгү мамлекеттик кызматтар менен байланышта бир нече үй чарбалары пара беришкени менен, чыгышта тарифтер кыйла жогору болгон; эң жогорку көрсөткүчтөр Тажикстанда (50 пайыз), Молдовада (42 пайыз), Азербайжанда, Кыргыз Республикасында жана Украинада (ар бири 38 пайыз) болгон. Евробиримдикке мүчө өлкөлөрдүн ичинен Румыния эң жогорку көрсөткүчкө ээ - 29 пайыз, андан кийин Литва - 24 пайыз³⁵.

ГСВдин негизинде коррупцияга каршы күрөшүү маселелери боюнча адистер программаларды же стратегияларды иштеп чыгып, өлкөдөгү жана тармактык мекемелердеги коррупциянын абалы жөнүндө корутунду чыгара алышат. Бул башка көптөгөн индекстерге караганда артыкчылыктуу, анткени ал тажрыйбага негизделген маалыматтарды берет. ГСВ саясатты, программаларды жана мекемелерди баалоодо, мониторинг жүргүзүүдө жана баалоодо кошумча маалыматтар катары гана колдонулушу мүмкүн.

35 2016_GCB_ECA_EN.pdf (transparencycdn.org).

Индексти эсептөө үчүн колдонулган бардык булактар өлкөнүн классификациясын камтыйт жана алардын бардыгы коррупциянын жалпы деңгээлин, башкача айтканда, мамлекеттик сектордогу коррупциянын жыштыгын жана / же өлчөмүн өлчөйт. TI отчетторуна көптөгөн изилдөөчүлөр таянышат. Атап айтканда, TI Коррупциянын дүйнөлүк барометри Дүйнөлүк банктын Дүйнөлүк Башкаруу Индекси үчүн «Коррупцияны Контролдоо» индексин түзүү булактарынын бири болуп саналат.

2.2. Дүйнөлүк банк тарабынан кабыл алынган коррупцияны өлчөө ыкмасы

Ар башка мамлекеттерде коррупциянын абалын баалоого жана өлчөөгө мүмкүндүк берген дагы бир көрсөткүч - Дүйнөлүк банк (The World Bank³⁶) тарабынан аныкталган Коррупцияны контролдоо (ооздуктоо) индекси (Control of Corruption Index, CCI). Коррупцияны контролдоо индекси (ИККWB) - мамлекеттик башкаруунун (The Worldwide Governance Indicators, WGI) алты топтолгон көрсөткүчтөрүнүн бири болуп саналат, алар мамлекеттик башкаруунун сапаты боюнча 1996-жылдан бери жүргүзүлүп жаткан изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча аныкталышат. ИККWB индекси 24 булактын маалыматтары боюнча аныкталат, буларга Bertelsmann Stiftung, Freedom House, Economist Intelligence Unit, PRS Group, World Justice Project, IHS Markit, IMD, World Economic Forum, V-Dem жана Transparency International («Дүйнөлүк коррупциянын барометри») ж.б. сыяктуу мамлекеттер аралык, мамлекеттик, бейөкмөт жана коммерциялык уюмдар кирет. Бул булактардын ичинен 15и эксперттик баа берет жана 9у фирмалар менен үй чарбаларынын³⁷ өкүлдөрүнүн сурамжылоолорун камсыз кылат.

Коррупцияны контролдоо индекси мамлекеттик бийликтин жеке кызыкчылыктар үчүн канчалык деңгээлде колдонулганын, анын ичинде коррупциянын ички жана саясий түрлөрүн, ошондой эле мамлекеттин басып алуу даражасын өлчөйт. Ошондой эле коррупциянын алдын

36 Official site of The World Bank. About Us. Электрондук ресурс: <http://www.worldbank.org/>.

37 Daniel Kaufmann, Aart Kraay, Massimo Mastruzzi Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996-2008. World Bank Policy Research Working Paper №4978, 2009. Электрондук ресурс: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1424591.

алуу жана ага каршы күрөшүү³⁸ боюнча өлкөнүн саясатынын жана институционалдык базаларынын күчүн жана эффективдүүлүгүн өлчөйт.

Өлкөлөр төмөнкү факторлор боюнча бааланат:

- бийликтин бардык деңгээлдеринде саясий коррупциянын жана күнүмдүк коррупциянын таралышы;
- коррупциянын бизнести жүргүзүү үчүн өлкөнүн «мүмкүнчүлүгүнө» тийгизген таасири;
- импортко жана экспортко уруксат алуулар, мамлекеттик контракттар, коммуналдык кызматтар, салыктык эсептөөлөр жана соттун чечимдери менен байланышкан «утурумсуз төлөмдөрдүн» жыштыгы;
- мамлекеттик кызматта тууганчылык жана камкордук;
- компаниянын жылдык сатуу үлүшү катары паранын болжолдуу наркы;
- шайланган кызмат адамдарынын, чек арачылардын, салык органдарынын, соттордун жана тынчтык сотторунун коррупцияга болжолдуу тиешелүүлүгү;
- коррупцияга каршы мыйзамдардын, саясаттын жана өкмөттүк институттардын катуулугу жана натыйжалуулугу;
- саясатчылардын финансылык чынчылдыгына элдин ишеними.

Ошону менен бирге төмөнкүлөрдүн деңгээлдери аныкталат:

- жергиликтүү деңгээлде чечим кабыл алуунун жана маалыматты ачыктоонун отчеттуулук жана ачыктык процесстерин ишке ашыруу;
- мамлекеттик органдар тарабынан коррупциянын жайылышын жана санкцияларды колдонуунун ачыктыгын көзөмөлдөө;
- кызыкчылыктардын кагылышын жөнгө салуу жана мамлекеттик кызматчылардын этикасын сактоо;
- мамлекеттик кызмат адамдарынын кирешелери жана мүлктөрү жөнүндө декларацияны текшерүүнүн толуктугу жана коомчулук жана жалпыга маалымдоо каражаттары тарабынан текшерүү үчүн ачык-айкындуулугу;

38 «Коррупцияны контролдоо» индексинин проценттик рангы 2019-ж. төмөнкүнү түзгөн: Казакстан (36,06%), Россия (21,15%), Украина (18,27%), Азербайжан (21,63%), Молдова (25,96%) Кыргызстан (16,35%), Өзбекстан (12,50%) жана Түркмөнстан (8,17%) Worldwide Governance Indicators (WGI) | Data Catalog (worldbank.org).

- мамлекеттик жогорку кызмат адамдарынын кызматтык кылмыштары үчүн жоопкерчилик;
- өкмөттүн коррупциядан жапа чеккендерге өз укуктарын ишке ашыруу үчүн адекваттуу механизмдерди берүүсү;
- салык чогултуунун отчеттуулугун камсыз кылуу үчүн ички аудиттин эффективдүү системасынын салык администратору тарабынан ишке ашырылышы;
- ар тараптуу, ачык-айкын жана мыйзамдык кароо жана текшерүү үчүн аткаруу бюджетин түзүү;
- мамлекеттик контракттарды берүүдө өкмөт тарабынан сооданын ачык-айкындуулугунун жана натыйжалуу атаандаштыктын камсыз кылынышы;
- маалымат берүүчүлөрдү, коррупцияга каршы активисттерди жана тергөөчүлөрдү коргоонун укуктук жана функционалдык каражаттарынын болушу;
- улуттук жана жергиликтүү деңгээлде коррупцияны иликтөөнүн жана соттук тартипте куугунтуктоонун кылдаттыгы жана калыстыгы;
- Өкмөттүн ашыкча бюрократиялык эрежелерден, каттоо талаптарынан жана / же коррупциянын мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуучу башка көзөмөлдөрдөн эркиндиги;
- жарандардын өкмөттүн ишмердүүлүгү жөнүндө маалымат алууга мыйзамдуу укугу жана номиналдык нарк боюнча өкмөттүк документтерди алуу мүмкүнчүлүгү.

Дүйнөлүк банктын World Governance Indicators (WGI) долбоору — мамлекеттик башкаруу сапатынын индекси да өзүнө коррупцияга байланыштуу изилдөөлөрдү камтыйт. Индекс 1996-жылдан бери 200 өлкө үчүн эсептелет жана 12 жолу түзүлгөн. Индекс дүйнөлүк социологиялык изилдөөлөрдү, мамлекеттик органдардын маалыматтарын жана конкреттүү өлкөлөрдүн көз карандысыз эксперттерин камтыган 30 маалымат булагына негизделген.

Worldwide Governance Indicators (WGI)³⁹ долбоору башкаруунун алты өлчөмү боюнча топтолгон жана индикаторлорун⁴⁰ сунуштайт:

39 WGI 2020 Interactive > Home (worldbank.org).

40 <http://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Documents>.

- Пикирин эркин билдирүү жана жоопкерчилик
- Саясий туруктуулук жана зомбулуктун жоктугу
- Өкмөттүн натыйжалуулугу
- Мыйзам чыгаруу базасынын натыйжалуулугу
- Мыйзамдын үстөмдүгү
- Коррупция менен күрөшүү

Көрүнүп тургандай, башкаруу сапатынын индексин түзүү үчүн индикаторлордун бири коррупцияны көзөмөлдөө көрсөткүчү болуп саналат. Бул жалпы көрсөткүчтөр өнөр жай жана өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдөгү ишканалардын, жарандардын жана эксперттердин ичинен көптөгөн респонденттердин пикирин бириктирип турат. Алар ар кандай изилдөө институттары, аналитикалык борборлор, өкмөттүк эмес уюмдар, эл аралык уюмдар жана жеке сектор тарабынан түзүлгөн 30дан ашуун жеке маалымат булактарына негизделген.

Дүйнөлүк банк коррупцияны «Бизнес чөйрөсүнө жана ишканалардын ишин жүргүзүү шарттарына сереп жасоо» же Business Environment and Enterprise Performance Surveys (BEEPS) изилдөөсүнүн алкагында да иликтейт, бул Дүйнөлүк банк менен Европа реконструкциялоо жана өнүктүрүү банкы тарабынан жүргүзүлгөн кеңири экономикалык изилдөөлөрдү түшүндүрөт.

2002-жылы башталган «Бизнес жүргүзүү» долбоору улуттук чакан жана орто ишканалардын ишмердүүлүгүнө жана алардын ишинин бүтүндөй ишке ашуусу ичинде жөнгө салуучу ченемдик укуктук актыларды баалоого багытталган.

Өлкөлөр 1ден 190го чейин бизнес жүргүзүү шарттарынын оңойлугу боюнча бааланат жана ишкердик ишти жөнгө салган, ченемдик-укуктук актыларды баалоого жана алардын 190 өлкөдө, ошондой эле субулуттук жана регионалдык деңгээлдеги айрым шаарларда сакталышын камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Бизнес жүргүзүүнүн оңойлугунун жогорку рейтингде болушу ченемдик-укуктук шарттар жергиликтүү фирманын түзүлүшүнө жана иштешине ыңгайлуу экенин билдирет. Рейтинг бизнес жүргүзүү көйгөйлөрү, расмий эмес төлөмдөр жана коррупция, финансы, эмгек, кылмыштуулук, инфраструктура, инновация, укуктук жана соттук маселелер, салык салуу, бажы жана чек ара соодасы сыяктуу бизнес

чөйрөсү үчүн маанилүү 10 тема боюнча көрсөткүчтөрдү өлчөө аркылуу түзүлөт, булардын ар бири бир нече көрсөткүчтөрдөн турат жана өлкөнүн жалпы рейтингине бирдей таасир берет.

Сурамжылоонун натыйжалары BEEPS өлкөлүк кыска отчеттор түрүндө, ошондой эле өлкө аралык отчеттор түрүндө жарыяланат.

BEEPS сайтында⁴¹ төмөнкүчө жазылган: «2018-жылдын май айынан 2019 -жылдын май айына чейин, 115 өлкө «Бизнес жүргүзүүдө» өлчөнгөн бардык чөйрөлөрдөгү жөнгө салууну жакшыртуучу 294 реформаны ишке ашырды. Сауд Аравиясы, Иордания, Того, Бахрейн, Тажикстан, Пакистан, Кувейт, Кытай, Индия жана Нигерия «Бизнес жүргүзүү 2020» көрсөткүчтөрүн жакшыртууда эң жакшы көрсөткүчтөргө жетишкен өлкөлөрдүн катарына кирет. 2018-жылдан 2019-жылга чейин бул өлкөлөр дүйнө жүзүндө камтылган реформалардын бештен бирин ишке ашырышты».⁴²

Бизнес жүргүзүүнүн оңойлугу рейтинг боюнча Кыргызстан 80-орунда турат (салыштыруу үчүн: Грузия - 7-орун, Казакстан - 25 -орун, Россия - 28 -орун, Өзбекстан - 69).

Rankings on Doing Business topics - Kyrgyz Republic

Булагы: <https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/kyrgyz-republic#>

41 <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/feff4f2a921517ad85ca1571b56836e1-0050012021/original/DBMethodologyReviewPanelTORDec2020new.pdf> Doing Business Search (worldbank.org).

42 <https://www.doingbusiness.org/en/doingbusiness>.

2.3. Коррупциянын глобалдуу индекси (Global Corruption Index)

Global Risk Profile (GRP) - 2009-жылы негизделген, үчүнчү жактардын тобокелдиктерди башкаруу боюнча адистешкен алдыңкы Швейцариялык компания, анын негизги иши комплекстүү текшерүү болуп саналат. Азыркы учурда, анын кызматтары талаптарга шайкеш келүүсүн камсыз кылуу үчүн программалык чечимдерден тартып улуттар аралык корпорациялар үчүн сыяктуу эле, чакан ишканалар үчүн да ылайыктуу болгон камтуу чөйрөсү жана масштабы ар кандай текшерүүлөргө жана изилдөөлөргө чейин өзгөрүп турат.

GRP Коррупциянын глобалдуу индексин жарыялайт (GCI). 2020-жылы коррупциянын жана башка «ак жакачандардын» (white collar crimes), көбүнчө дүйнөдө терроризмди каржылоого жана арам акчаны адалдоого баа берген үчүнчү басылышы жарык көргөн.

198 өлкөнү камтыган GCI, өзүнүн глобалдуу ыкмасы менен бөлүнүп турат. Жыйынтыктар мамлекеттик сыяктуу эле, жеке секторлордо коррупциялык тобокелдиктерге дуушарлануусун көрсөтүүдө.

GCI коррупцияга баа берүүнүн ар кандай жеткиликтүү жолдорун чагылдырган маалыматтарды чогултуунун ар башка ыкмаларына таянат. Бул процесс колдонуучуларга мүмкүн болушунча чыныгы маанилерине максималдуу жакын болгон баа берүүлөрдү берүү максатына жетүүгө өбөлгө түзөт.

Индикаторлор GCI коррупцияга жана ак жакачандарга байланыштуу эки суб-индекстен турат:

Коррупцияны өлчөө үчүн төмөнкүчө салмактанып алынган 4 көрсөткүч колдонулат:

- Негизги конвенцияларды ратификациялоо статусу (ОЭСР, БУУ) - 15%.
- Коомдо коррупцияны кабыл алуу деңгээли (CPI Transparency International, Дүйнөлүк банктын маалыматы, Бүткүл дүйнөлүк адилеттик долбоорунун уюмунун маалыматы) - 25,5%.
- Мамлекеттик жана жеке менчик коррупция боюнча тажрыйба (Глобалдуу коррупция Transparency International, Barometer, Дүйнөлүк Банктын ишканаларын изилдөө) - 17%.
- Коррупцияга тыгыз байланышкан, өлкөнүн мүнөздөмөлөрүнүн топтому, 42,5%.

Өлкө мүнөздөмөлөрү коррупция тууралуу жашыруун маалыматты ачыктоо үчүн алдын алуу механизмдерин, байланышкан эффекттерди, себептик жана кыйыр кесепеттерди аныктоого арналган. Бул индикатор 4 ар башка индикаторго тиешелүү натыйжаларды бириктирет:

- Жарандардын добушу жана ачык-айкындуулук
- Өкмөттүн иши жана натыйжалуулук
- Укуктук контекст
- Саясий контекст

Калган (20%) үлүшү ак жакачандардын кылмыштарына тиешелүү, бул чара төмөнкүлөргө негизделген:

1) Базель институтунун кылмыш жолу менен алынган кирешелерди адалдоого каршы аракеттенүү индекси (AML-anti-money laundering);

2) ФАТФда (FATF - Financial Action Task Force) жана/же тиешелүү орундарда мүчөлүгү.

Коррупциянын глобалдуу индекси БУУ, ОЭСР, Дүйнөлүк банк, ФАТФ, Transparency International, Сот адилеттүүлүгүнүн дүйнөлүк долбоору, The Economist Intelligence Unit (EIU), Башкаруунун Базель институту, Эл аралык бюджет өнөктөштүгү (IPB) сыяктуу көптөгөн уюмдардын маалыматтарына негизделген.

Комплаенс боюнча адистерди тиешелүү инструменттер менен камсыз кылуу үчүн, Global Risk Profile Чет өлкөдө коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө мыйзам (FCPA) жана Пара берүү жөнүндө мыйзам, ошондой эле Франциянын коррупция менен күрөшүүнүн ачык-айкындуулугу жана экономикалык жашоону модернизациялоо боюнча, ошондой эле бул «Сапин II» деп да аталат⁴³, №2016- 1691 мыйзамы сыяктуу күндөлүк юридикалык талаптарга ылайык дүйнө жүзүндө коррупцияны өлчөө боюнча уникалдуу жана ишенимдүү системаны иштеп чыккан.

Коррупциянын глобалдык индекси эл аралык деңгээлде таанылган уюмдардан гана алынган маалымат топтомуна негизделген 28 өзгөрмөдөн турат.

Жетишпеген маалыматтарды иштеп чыгуу маалымат топтомунун структурасына жараша жекече жүргүзүлөт.

Акыркы беш жылда сызыктуу экстраполяция сыяктуу ыкмалар колдонулат. Бул ыкма реалдуу өткөн маанилердин негизинде параметрлерди баалоого мүмкүндүк берет.

Экинчи колдонулган ыкма-бул акыркы байкоодон өткөрүлгөн ыкма (LOCF, Last Observation Carried Forward), ал акыркы жеткиликтүү байкоодон шарттуу түрдө эсептелген ар башка убактагы маалыматтар үчүн жалпы статистикалык ыкманы түшүндүрөт. Биринчи ыкмадагыдай эле, акыркы жеткиликтүү беш жыл гана эсептелет.

Акыркы ыкма - бул болжолдонуучу орточо шайкештик аркылуу көптөгөн шарттуу эсептөө ыкмасы (PMM, Predictive Mean Matching). Бул ыкма маалыматтарда бөлүштүрүүлөрдү сактоого мүмкүндүк берет жана шарттуу эсептелген маанилер чындыкка жакын экендигин гарантиялайт, анткени реалдуу байкоолордун маанилерин толтурушат.⁴⁴

Кээ бир өзгөрмөлөр үчүн PMM орточо мааниси эсептелген эмес, анализде чыныгы баалуулуктар гана эске алынган. Бул маалыматтардын структурасына жана башка өзгөрмөлөр менен корреляциянын жоктугуна байланыштуу.

Бинардык өзгөрмөлөрдөн тышкары, бардык маалымат топтомдору бурмалангандыгы үчүн текшерилип, андан кийин зарылдыгына жараша кайра өзгөртүлүп, коддолгон. Орточо маани жана стандарттык четтөө эсептелет жана андан кийин глобалдык баа берүүдө тиешелүү топтолууну камсыз кылуу үчүн бардык өзгөрмөлөр стандартташтырылат. Мында z- баа берүү колдонулат, ал маалымат топтомун нөлгө барабар жалпы шкалага жана бирге барабар стандарттык четтөөгө айландырат.

Топтоо процессинде бардык маалымат пункттар 0ден 100гө чейинки шкалага өзгөртүлөт, мында 0 коррупциянын жана ак жакачандардын кылмыштуулугунун эң төмөнкү тобокелдигин, ал эми 100 коррупция менен ак жакачандардын кылмыштуулугунун эң жогорку тобокелдигин билдирет. Андан кийин ар бир өлкөнүн глобалдык рейтинг мурда берилген салмактардын негизинде эсептелет.

Бир нече орточо маани процессинин натыйжасында алынган маалымат топтомдорунун негизинде ар бир маалымат топтому үчүн ар кандай баалардын дисперсиясын чагылдыруу үчүн стандарттык ката жана 90% ишеним аралыгы эсептелет.⁴⁵

44 Vink, G., Frank, L. E., Pannekoek, J., and van Buuren, S. (2014). Predictive mean matching imputation of semicontinuous variables. *Statistica Neerlandica*, 68(1), 61-90-6.

45 Schenker, N., & Taylor, J. M. G. (1996). Partially parametric techniques for multiple imputation. *Computational Statistics & Data Analysis*, 22(4), 425-446-6.

Кыргызстан боюнча көрсөткүч, 2020:

2.4. Коррупциялык тобокелдиктерди баалоонун улуттук системасы

Коррупциялык тобокелдиктерге объективдүү баа берүү-коррупцияга каршы механизмдердин системасындагы маанилүү компоненттердин бири жана коррупциянын алдын алуунун зарыл шарты болуп саналат.

Коррупциялык тобокелдик - мамлекеттик башкаруу системасында түптөлгөн аракеттер / аракетсиздик үчүн мүмкүнчүлүк, ошондой эле мамлекеттик органдардын кызмат адамдарын өзүнө же үчүнчү жактарга пайда алуу үчүн кызмат абалынан мыйзамсыз пайдаланууга, же болбосо мындай пайданы көрсөтүлгөн адамга же башка жеке адамдарга берүүгө түрткөн жагдайлардын болушу⁴⁶.

Мамлекеттик органдын же экономика секторунун ар бир иш тармагы үчүн коррупциялык тобокелдиктерди баалоо системасы коррупциялык фактылардын болушу үчүн милдеттүү шарт эмес жана ал коррупциялык тобокелдиктерди баалоодон жана башкаруудан турат. Коррупциялык тобокелчиликтерди аныктоодо жана баалоодо негиз түзүүчү «Кызмат

46 Коррупциялык тобокелдиктерди аныктоо, баалоо жана жөнгө салуу боюнча методикалык колдонмо (КР Премьер-министринин 18.09.2016-ж. № 281 буйруусу менен бекитилген).

адамдын кара ниет принциби» колдонулушу керек деп эсептелет. Мамлекеттик органдардын кызмат адамдары коррупцияга каршы мыйзамдардын белгиленген ички жол-жоболорун жана талаптарын сактабаган учурда, ошондой эле өз ыйгарым укуктарын мыйзамсыз административдик рентага ээ болуу үчүн пайдалануунун кайсы болбосун мүмкүнчүлүктөрү орун алгандыгы жана алардын пайда болушун негиздүү деп болжолдоону моделдөө аркылуу ишке ашырылат. Коррупциялык тобокелдиктердин тизмеси мамлекеттик органдын ишин талдоонун жыйынтыгынан алынган тобокелдиктер (аныкталган мыйзам бузуулар, жарандардын даттануулары жана арыздары, текшерүү актылары ж.б.), жалпыга маалымдоо каражаттарында жана социалдык тармактарда билдирүүлөр, ошондой эле эксперттердин корутундусу менен толукталат.

Коррупциялык тобокелдикти баалоо - бул кызмат адамдарына сыяктуу эле, үчүнчү жактарга да акчалай, мүлктүк баалуулук же мүлктүк мүнөздөгү кызмат же башка мүлктүк укук түрүндө пайда алуу үчүн кызматтык милдеттерин кыянаттык менен пайдаланууга мүмкүндүк берүүчү конкреттүү башкаруу процессинин жүрүшүндө пайда болгон шарттарды жана жагдайларды (аракеттерди, окуяларды) аныктоо процесси.

Коррупциялык тобокелдиктерди башкаруу - коррупцияга каршы чараларды ишке ашырууда коррупциялык тобокелдиктерди минималдаштыруу же конкреттүү башкаруу процесстеринде аларды жоюу процесси⁴⁷.

Жалпысынан, Кыргыз Республикасында коррупциялык тобокелдиктерди баалоо жана башкаруу методологиясы төмөнкүлөргө багытталышы керек:

- потенциалдуу түрдө коррупциялык тобокелдиктерди түптөгөн чөйрөлөрдүн тизмесин аныктоо;

- коррупциялык тобокелдиктерге жана көрүнүштөргө салым кошкон же кошо ала турган дискрециялык ыйгарым укуктарды жүзөгө ашырууда укуктук жана институционалдык факторлорду аныктоо;

- коррупциялык тобокелдиктердин кесепеттерин жокко чыгаруу же азайтуу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу;

- коррупциялык тобокелдиктерди тескөө;

- мамлекеттик органдагы коррупциялык тобокелдиктердин жана

коррупцияга жол бериши ыктымал болгон кызматтардын тизмесин түзүү;

- коррупциянын алдын алуу боюнча чараларды иштеп чыгууда, алардын ченемдик укуктук актыларын жана долбоорлорун коррупцияга каршы экспертизадан өткөрүүдө, коррупциялык тобокелдиктердин жана коррупцияга жол бериши ыктымал болгон кызматтардын тизмесин колдонуу;

Коррупциялык тобокелдиктерди баалоонун жүрүшүндө мамлекеттик органдардын административдик жол-жоболору, функциялары жана ыйгарым укуктары, анын ичинде коррупциялык мамилелердин предмети болгон же болушу мүмкүн болгон ченем жаратуучу ыйгарым укуктары аныкталууга тийиш. Ошону менен бирге эле, төмөнкү жагдайлар да талдап-иликтенет:

- кызмат адамдарынын дискрециялык ыйгарым укуктары (айрыкча жарандар, ишканалар жана уюмдар менен болгон мамиледе);

- коррупциялык кызмат орундарынын диапозону (кызмат адамына жол-жоболук- процессуалдык мамилелерди түрткүсүз токтотууга же кайра баштоого, же жарандарга же уюмдарга жагымдуу же жагымсыз болгон башкаруу чечимдерин тандоого мүмкүндүк берүү);

- жарандардын же уюмдардын милдеттерин ашыкча деталдаштыруу фактылары, бул алардын так аткарылышын кыйындатат;

- коррупциялык мамилеге катышууга мүмкүнчүлүк берген жагымдуу шарттардын жана жагдайлардын болушу (коррупциялык мамилеге катышууга мотивациялоо жана мүмкүнчүлүгүн ачуу);

- коррупциялык тобокелдиктердин категориялары (буга төмөнкүлөр кирет: системалык (реалдуу) - мамлекеттик органда реалдуу орун алып турган коррупциялык схема; потенциалдуу - белгилүү бир шарттар жаралган учурда пайда болушу өтө реалдуу болгон коррупциялык тобокелдик (мисалы: кандайдыр бир мыйзамсыз артыкчылыктарды же пайдаларды берүүчү ЧУАны кабыл алуу); жагдайлык - коррупциялык тобокелдик (мисалы: коррупциялык тобокелдик тендердик комиссиянын иштөө мөөнөтү ичинде гана келип чыгат));

- жалпы кабыл алынган тажрыйбадан (аналитикалык жана статистикалык ыкмалар, ошондой эле эксперттик аналогдордун жана баалоо ыкмалары) улам аныкталган коррупциялык тобокелдиктин деңгээли (төмөн, орто, жогорку);

- коррупциялык тобокелдиктердин коррупциялык схемалар менен байланышы, ошондой эле аларды түзүү үчүн моделдөө.

Мамлекеттик органдын ишинде потенциалдуу коррупциялык тобокелдиктерди жаратуучу функциялардын тизмесин аныктоо, аларды жүзөгө ашырууда коррупциянын пайда болушуна өбөлгө түзүлөт, мында төмөнкү функциялар милдеттүү түрдө бааланышы керек:

- контроль жана көзөмөл - мамлекеттик органдардын, алардын кызматкерлеринин, юридикалык жактардын жана жарандардын Кыргыз Республикасынын Конституциясында, конституциялык мыйзамдарда, мыйзамдарда жана башка жалпыга милдеттүү болгон башка ченемдик укуктук актыларда белгиленген ченемдерди аткарууларын контролдоо жана көзөмөлдөө боюнча иш-чараларды жүзөгө ашыруу (контролдоо объекттери - инспекциялар, ревизия башкармалыктары жана белгилүү бир чөйрөлөрдө контролду жана көзөмөлдү жүзөгө ашыруучу башка органдар);

- муниципалдык жана мамлекеттик мүлктү башкаруу-мамлекеттик мүлккө карата, анын ичинде мамлекеттик ишканаларга жана мамлекеттик мекемелерге өткөрүлүп берилген мүлккө менчик ээсинин ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруу, ошондой эле ачык акционердик коомдордун мамлекеттин менчигиндеги акцияларын башкаруу;

- мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү - мамлекеттик органдын, мамлекеттик бюджеттик эмес фонддун органынын түздөн-түз же аларга баш ийген мамлекеттик мекемелер, же башка уюмдар аркылуу акысыз же мамлекеттик органдар тарабынан жөнгө салынуучу баалардын негизинде, Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актыларында белгиленген ыйгарым укуктарынын чегинде билдирме ээлеринин талабы боюнча;

- уруксат берүүчү жана каттоочу. Уруксат берүүчү функциялар дегенден улам, мамлекеттик органдар жана алардын кызмат адамдарынын иштин белгилүү бир түрүн жана (же) юридикалык жактарга жана жарандарга конкреттүү аракеттерди (күбөлүктөр, лицензиялар, уруксаттар, аккредитация) жүзөгө ашырууга уруксат (лицензия) беришин түшүнүүгө болот. Каттоо функциялары субъекттердин укуктук статусун белгилөө, өзгөртүү же токтотуу фактыларын ырастоо максатында жүргүзүлгөн актыларды, документтерди, укуктарды, объекттерди каттоону билдирет;

- юрисдикция - мамлекеттик жана муниципалдык кызматкердин / кызматчынын административдик-укуктук жоопкерчиликти колдонуу

максатында аткарылган функциялары (мисалы, административдик айып салуу);

- ченем чыгаруучу - ЧУАны иштеп чыгуу жана кабыл алуу боюнча функциялар.⁴⁸

Коррупциялык тобокелдиктердин тизмесин аныктоодо коррупциялык көрүнүштөрдүн жогорку деңгээлин камтыган функцияларга жана иш багыттарына көңүл буруу керек, тактап айтканда:

товарларды жеткирүүгө, жумуштарды аткарууга жана мамлекеттик муктаждыктар үчүн кызматтарды көрсөтүүгө буйрутмаларды жайгаштыруу (мамлекеттик сатып алуулар);

бюджетти түзүү, аткаруу жана аткарылышын контролдоо;

мамлекеттик жана муниципалдык менчиктин объекттерин (имараттарды, курулуштарды, курулмаларды) башкаруу жана тескөө, анын ичинде бул объекттерди ижарага алуу, бекер пайдалануу жана менчиктештирүү маселелери боюнча;

жер тилкелерин башкаруу жана тескөө, анын ичинде бул жерлерди ижарага берүү жана сатуу маселелери боюнча;

турак жай фондун башкаруу жана тескөө, анын ичинде социалдык, коммерциялык ижара, адистештирилген турак жай фондун жалдоо келишимдерин түзүү маселелери боюнча;

мамлекеттик кепилдиктерди, бюджеттик кредиттерди, субсидияларды, дотацияларды, субвенцияларды, бюджеттик карызды башкаруу укугун берүү;

салыктардын жана жыйымдардын, ошондой эле туумдардын жана айыптардын ашык төлөнгөн же ашыкча чогултулган суммаларын кайтаруу же эсептешүү боюнча чечимдерди даярдоо жана кабыл алуу;

салыктарды жана жыйымдарды төлөө мөөнөттүн жылдыруу жөнүндө чечимдерди даярдоо жана кабыл алуу;

иштин айрым түрлөрүн лицензиялоо, жумуштун айрым түрлөрүнө уруксат берүү жана башка ушул сыяктуу аракеттер;

мамлекеттик экспертиза жүргүзүү жана корутунду чыгаруу;

кылмыш ишин козгоо жана иликтөө иштерин жүргүзүү;

48 Коррупциялык тобокелдиктерди аныктоо, баалоо жана жөнгө салуу боюнча методикалык колдонмо (КР Премьер-министринин 18.09.2016-ж. № 281 буйруусу менен бекитилген).

табигый жана техногендик өзгөчө кырдаалдардын, авариялардын, өндүрүштүк кырсыктардын, адамдардын, жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн жугуштуу жана массалык инфекциялык эмес ооруларынын себептерин, алардын айлана-чөйрөгө, жарандардын жана юридикалык жактардын мүлкүнө, мамлекеттик мүлккө зыян келтирүүлөрүн иликтөө;

сот органдарында Кыргыз Республикасынын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо;

мүлктү каттоо жана мамлекеттик жана муниципалдык мүлктүн маалымат базасын жүргүзүү;

жарандарга жана уюмдарга мамлекеттик кызматтарды сунуштоо;

материалдык-техникалык ресурстарды сактоо жана бөлүштүрүү;

мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарга дайындоо, анын ичинде аттестацияларды, квалификациялык экзамендерди, бош кызмат орундарын ээлөө үчүн сынактарды өткөрүү жана кадрдык резервге киргизүү.

Жогорудагы тизме акыркы эмес жана конкреттүү мамлекеттик органдагы коррупциялык тобокелдиктерди аныктоо үчүн жекече мүнөзгө ээ.

Коррупциялык тобокелдиктердин жогорку деңгээли айрым экономикалык жана социалдык чөйрөлөрдө да байкалат:

- транспорт жана жол чарбасы;
- тарифтик жана фискалдык саясат;
- курулуш жана капиталдык ремонт.
- жер кендерин пайдалануу жана табигый-ресурстук жөнгө салуу;
- энергетика жана нефтегаз комплекси;
- жерди пайдалануу жана агропро өнөр жай комплекси;
- турак-жай-коммуналдык комплекси;
- саламаттыкты сактоо жана билим берүү;

Тиги же бул функцияны ишке ашырууда коррупциялык тобокелдик келип чыккандыгы тууралуу маалымат төмөнкүлөрдөн аныкталышы мүмкүн;

- кызмат адамынын кара ниет принциби боюнча жагдайды моделдөө;
- ички контролдук жана аудит системасы;

- статистикалык маалыматтарда, анын ичинде Кыргыз Республикасындагы кылмыштуулуктун абалы тууралуу маалыматтар;

- «Жарандардын кайрылууларын кароо тартиби жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык келип түшкөн коррупциялык укук бузуулар жөнүндө маалыматтарды камтыган жарандардын кайрылууларын кароонун жыйынтыгы боюнча;

мамлекеттик кызматчыны / кызматкерди коррупциялык укук бузууларга азгыруу максатында кайрылуу фактылары жөнүндө иш берүүчүнүн (жумуш берүүчүнүн) өкүлүнүн билдирүүлөрүн кароодо⁴⁹;

«Массалык маалымат каражаттары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык келип түшкөн коррупциялык укук бузуулар же кызмат адамынын кызматтык жүрүм-турум талаптарын аткаарбоо фактылары жөнүндө жалпыга маалымдоо каражаттарындагы билдирүүлөрдө;

укук коргоо органдары, башка мамлекеттик органдар жана алардын кызмат адамы тарабынан берилген материалдарды кароодо.

Ушул пунктта көрсөтүлгөн булактардын тизмеси акыркы эмес.

Төмөндөгү аракеттер кызмат адамынын кызматтык ыйгарым укуктарын ишке ашыруудагы коррупциялык жүрүм -турумун мүнөздөөчү белгилер болуп кызмат кыла алат:

- жарандардын же юридикалык жактардын укуктарын жүзөгө ашырууга байланыштуу чечимдерди кабыл. алууда, кезекте турган кайрылуулардын саны көп болгон учурда жеке адамга же юридикалык жакка тиешелүү маселени кезексиз негизде чечүү мөөнөтү белгиленген мөөнөттөрдөн негизсиз кечигиши;

- кызмат адамынын же анын туугандарынын материалдык муктаждыктарын канааттандыруу менен байланышкан жеке маселелерди чечүүдө өзүнүн кызматтык ыйгарым укуктарын колдонуу;

- мамлекеттик кызматка кирүүдө мыйзамда каралбаган артыкчылыктарды берүү (протекционизм, непотизм);

- мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүдө жеке адамдарга, жеке ишкерлерге, юридикалык жактарга артыкчылык берүү, ошондой эле ишкердикти жүзөгө ашырууга көмөк көрсөтүү;

49 Кыргыз Республикасынын «Коррупцияга каршы аракеттенүү жөнүндө» мыйзамы 08.08.2012-ж. №153.

- кызматтык (эмгек) милдеттерин аткаруу учурунда алынган маалыматты жеке же топтук кызыкчылыктар үчүн пайдалануу, эгерде мындай маалымат расмий түрдө жайылтылууга тийиш эмес болсо;

- жеке адамдардан жана юридикалык жактардан Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында берилиши каралбаган маалыматты талап кылуу;

кызмат адамдарынын кызматтык (эмгек) милдеттеринде каралган иш-чараларды уюштурууну, пландаштырууну жана жүзөгө ашырууну жөнгө салуучу ченемдик укуктук, ведомстволук, жергиликтүү актылардын талаптарын бузуусу;

кызматтык (эмгектик) иштин маанилүү элементи болуп эсептелген бухгалтердик жана отчеттук документтерде атайылап жалган маалыматтарды бурмалоо, жашыруу же көрсөтүү;

маалымат ресурстарынан мыйзамсыз пайдалануу аракетин;

кызматтык (эмгек) ыйгарым укуктарын ашыкча колдонгон же аларга тиешеси жок административдик мүнөздөгү аракеттер;

кызматтык (эмгек) милдеттерине ылайык чечим кабыл алууну талап кылган учурларда аракетсиздик;

кызмат адамы, анын үй-бүлө мүчөлөрү, жакын туугандары адабий, илимий, искусство чыгармаларын жараткандыгы, лекцияларды окугандыгы жана башка окутуучулук ишмердүүлүгү үчүн негизсиз жогорку сый акы алышы;

кызмат адамынын, анын үй-бүлө мүчөлөрүнүн, үчүнчү жактардын негизсиз узак мөөнөткө же негизсиз төмөн ченде кредит же насыя алуулары, ошондой эле бул адамдарга банктык аманаттары (депозиттери) боюнча негизсиз жогорку чендердин берилиши;

ээлерин же жетекчилик кызмат орундарын кызмат адамдарынын туугандары ээлешкен ишкердүүлүк субъекттер менен тез-тез же чоң бүтүмдөргө келишүү;

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын ачык түрдө (ал тургай, адис үчүн эмес) бузуулар менен финансылык - чарбалык операцияларды жүргүзүү.

Жогоруда көрсөтүлгөн чараларды ишке ашыруунун жыйынтыгы боюнча мамлекеттик орган Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарынын системасындагы коррупциялык тобокелдиктердин тизмесин түзүүсү жана бекитүүсү зарыл.

Коррупциялык тобокелдиктерди башкаруу (минималдаштыруу) ар кандай ыкмалар менен ишке ашат: тийиштүү коррупциялык тобокелдикти жоюудан баштап, коррупциялык схемаларды ишке ашырууга тоскоолдуктарды (чектөөлөрдү) киргизүүгө чейин.

Административдик жол-жоболорду жөнгө салуу төмөнкүлөрдөн улам коррупциялык коркунучтун деңгээлин төмөндөтүүгө жардам берет:

- кызматтык ыйгарым укуктарды жүзөгө ашырууда пайда болгон укуктук мамиленин белгиленген максатына жетүүдөн кызмат адамынын четтөө коркунучу олуттуу түрдө азаят;

- башкаруучулук чечимдерди кабыл алууда кызмат адамдарынын ыктыярдуулук даражасы төмөндөйт;

- башкаруучу чечимдерди кабыл алуу процессине тийиштүү контролду ишке ашыруу үчүн шарттар түзүлөт, бул зарыл болгон учурда конфликттик кырдаалдын өнүгүшүн күтпөстөн ката чечимдерди оңдоого мүмкүндүк берет;

ар кандай мамлекеттик органдардын кызмат адамдары тарабынан функциялардын бирдей аткарылышы камсыздалат;

- коррупциялык коркунучтуу функцияны ишке ашыруунун үндөш, ачык модели түзүлөт.

Коррупциялык схемаларды ишке ашырууну оорлоткон тоскоолдуктарды (чектөөлөрдү) аныктоо үчүн төмөнкү чараларды колдонуу сунушталууда:

- мамлекеттик органдын ичинде түзүмдүк бөлүмдөрдүн ортосунда функцияларды кайра бөлүштүрүү;

- жарандардын (уюмдардын) жана кызмат адамдарынын өз ара аракеттенүүсүнүн процессуалдык формаларын киргизүү же кеңейтүү, мисалы, кызматтык ишин жүзөгө ашыруу үчүн артыкчылыктан багыт катары маалымат технологияларын колдонуу («бирдиктүү терезе», маалымат алмашуунун электрондук тутумдары);

- кызмат адамдарынын жарандар жана уюмдар менен жекече өз ара аракеттенүүсүнүн (баарлашуусунун) зарылчылыгын жоюу;

- башкаруучулук чечимдерди кабыл алуучу комиссиялардын, жумушчу топтордун курамына киргизүү үчүн кызмат адамдарын тандоо механизмин өркүндөтүү;

- субъективдүү укуктардын жана юридикалык милдеттенмелердин

аткарылышын камсыз кылуучу башкаруу чечимдерин кабыл алууга тартылган кызмат адамдарынын санын кыскартуу;

- жарандар (уюмдар) укукту ишке ашырууну камсыз кылууга милдеттүү болгон документтердин (материалдардын, маалыматтын) тизмесин оптималдаштыруу;

- башкаруу чечимдерин кабыл алуу мөөнөттөрүн кыскартуу;

- кызмат адамы тарабынан коррупциялык коркунучтуу функцияны ишке ашыруудагы аракеттеринин ыкмасынын жана мөөнөтүнүн так регламентин белгилөө;

- кабыл алынган чечимдердин натыйжалары жөнүндө кызмат адамдары тарабынан отчеттун кошумча формаларын белгилөө.

Кызмат адамдары тарабынан коррупциялык укук бузууларга жол бербөө үчүн төмөнкүлөрдү үзгүлтүксүз ишке ашырып туруу зарыл:

- текшерүү иш -чараларынын механизминде, ички маалымат тутумун жүргүзүүгө негизделген, кызмат адамдарынын өз милдеттерин аткарышына ички көзөмөлдү уюштуруу. Ошону менен бирге эле текшерүү иш-чаралары кирешелер, мүлк жана мүлктүк милдеттенмелер боюнча маалыматтардын тууралыгын жана толуктугун текшерүүнүн, чыгашалардын кирешеге шайкештигин контролдоонун алкагында сыяктуу эле, коррупциянын көрүнүштөрү, анын ичинде жарандардын жана уюмдардын даттанууларын жана кайрылууларын, кызмат адамдарынын коррупциялык ишмердүүлүгүнүн фактылары жөнүндө маалыматтын, жалпыга маалымдоо каражаттарындагы жарыялоолордун, кызмат адамдарынын коррупциялык иштерине тиешелүү фактылар тууралуу маалыматтардын негизинде өткөрүлүүгө тийиш;

- жарандар жана уюмдардын өкүлдөрү кабыл алынган жерлерде видео байкоо жана аудио жазуу каражаттарын колдонуу;

- коррупциялык жүрүм-турум мүмкүнчүлүктөрүн олуттуу түрдө азайтуу боюнча түшүндүрүү жана башка иштерди жүргүзүү.

Бул чараларды системалуу түрдө ишке ашыруу башкаруунун конкреттүү процесстериндеги потенциалдуу коррупциялык тобокелдиктерди жок кылат же аларды минималдаштырат.

Иши коррупциялык тобокелдиктер менен байланышкан мамлекеттик кызматкерлердин кызматтык милдеттерин аткарышына мониторинг жүргүзүүнүн негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- кызмат адамдарынын аракеттеринин белгиленген ченемдерден,

кызматтык жүрүм -турум эрежелеринен четтөөсүн өз убагында каттоо;

- кызматын талапка ылайыксыз аткарууга же ыйгарым укуктарын кыянаттык менен пайдаланууга өбөлгө болгон факторлорду аныктоо жана талдоо;

- кызмат адамдарынын ишинде коррупциялык тобокелдиктерди минималдаштыруу же аларды жоюу боюнча сунуштарды даярдоо;

- коррупциялык тобокелдиктердин тизмесин жана мамлекеттик органдардагы коррупциялык кызматтардын тизмесин оңдоо.

Коррупциялык тобокелдиктердин жыйынды көрсөткүчтөрүнүн тизмеси башкаруу комплексине гана эмес, конкреттүү тармакка жана конкреттүү мамлекеттик органга карата коррупциялык коркунучтардын деңгээлин баалоого мүмкүндүк берет. Коррупциялык тобокелдиктерди аныктоо жана баалоо олуттуу чыгымдарды талап кылбайт, анткени бул функциялар мамлекеттик органдардагы жеке кызматтарга жүктөлгөн.

2020-жылы Transparency International-Кыргызстан системалуу коррупциялык тобокелдиктерди баалоого багытталган изилдөөнүн жыйынтыктарын жарыялаган жана өлкөнүн «ак ниеттүүлүгү, отчеттуулугу жана ачык-айкындуулугу көз карашында институционалдык ландшафтын» баалоо үчүн өзүнүн методологиясын сунуштаган⁵⁰.

50 КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК КОРРУПЦИЯГА КАРШЫ СИСТЕМАСЫН БААЛОО (transparency.kg).

3-БӨЛҮМ. КОРРУПЦИЯНЫ АЛДЫН АЛУУНУН УЛУТТУК НЕГИЗДЕРИ

3.1. Коррупция превенциясынын механизмдери

Конвенциялык нормаларды ишке ашырууга багытталган коррупцияны алдын алуунун негизги механизмдери катары, ошондой эле коррупция менен күрөшүүнүн эффективдүү куралы катары дүйнөдө жалпыга таанылган жана көптөгөн өлкөлөрдө коррупцияга каршы саясаттын ажырагыс бөлүгү болуп саналган төмөнкү механизмдерди бөлүп кароого болот:

- 1) коррупцияга каршы мыйзамдарды системалуу түрдө жаңыртуу (институционалдык колдоо);
- 2) коррупцияга каршы экспертиза⁵¹;
- 3) коррупциялык тобокелдиктерди баалоо жана тескөө⁵²;
- 4) кызыкчылыктар кагылышуусун аныктоо жана жөнгө салуу⁵³;
- 5) коррупцияга каршы мониторинг жана баалоо⁵⁴;
- 6) декларациялык кампания (кызмат адамдарынын кирешелерин жана чыгашаларын контролдоо жана мониторинг жүргүзүү)⁵⁵;
- 7) Этика, ак ниеттүүлүк кодекстери, жүрүм-турум стандарттары⁵⁶;
- 8) маалыматтык кампания жана ачык айкындуулук;

51 Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2010-жылдын 8-декабрындагы № 319 "Кыргыз Республикасынын мыйзам актыларынын долбоорлоруна укуктук, укук коргоо, гендердик, экологиялык, коррупцияга каршы экспертиза жүргүзүүнүн тартиби жөнүндө нускаманы бекитүү жөнүндө" токтому жана ЖКнын 2008-жылдын 18-январындагы №75-IV «КР ЖК мыйзам долбоорлоруна адистештирилген экспертизалардын айрым түрлөрүн өткөрүү боюнча стандарттарды бекитүү жөнүндө».

52 Коррупциялык тобокелдиктерди аныктоо, баалоо жана башкаруу боюнча методикалык колдонмо (Кыргыз Республикасынын Премьер -министринин 2016 -жылдын 18 -сентябрындагы № 281 буйруусу).

53 КР 2007-жылдын 12-декабрындагы № 206 «Кызыкчылыктар тартышы жөнүндө» мыйзамы.

54 КР Өкмөтүнүн 2014-жылдын 12-февралындагы №44 -р буйруусу менен бекитилген. Коррупцияга каршы мониторингдин жана баалоонун методологиясы.

55 2017-жылдын 2-августундагы №164 "Мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды ээлеп турган же ээлеген адамдардын кирешелерин, чыгашаларын, милдеттенмелерин жана мүлкүн декларациялоо жөнүндө" КР мыйзамы.

56 КР 2016-жылдын 16-майындагы №43 Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат боюнча кеңештин токтому менен бекитилген, КР мамлекеттик жарандык кызматчыларынын жана муниципалдык кызматчыларынын этика кодекси.

- 9) коррупцияга каршы билим берүү;
- 10) саясий партияларды каржылоо;
- 11) финансылык контролдоо жана мамлекеттик сатып алуулар;⁵⁷
- 12) жарандык коом жана башкалар менен кызматташуу.

Коррупциянын алдын алуунун жогоруда аталган механизмдеринин эффективдүүлүгүн жогорулатуунун концептуалдык негизи болуп, коррупцияга дуушар болуунун өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен аларды кеңири жайылтууну жана колдонууну камсыз кылуу болуп саналат. Алардын адаптациясы, колдонулушу жана көзөмөлү укуктук жөнгө салуу, жарандык контролго, аткаруучулардын ак ниеттүүлүгүнө жана мотивациясына негизделген коррупцияга каршы багытталган программаларды кабыл алуу аркылуу ишке ашат.

Коррупцияга каршы күрөшүүнүн механизмдеринин жана ыкмалардын жогорудагы тизмеси толук эмес. Мунун баары коррупциялык мамилелерге каршы күрөшүү методдорун, ыктарын жөнгө салуучу ченемдик укуктук жазма буйруулар жана эффективдүү укуктук инструменттер менен коштолгон юридикалык технологиялар, юридикалык техника, укукту чечмелөө жана коррупциянын факторлорун жана аларды жараткан себептерди азайтууга өбөлгө болгон укук колдонуу практикасынын формалары аркылуу имплементацияны талап кылат.

Коррупцияга каршы эл аралык стандарттарды жана чет өлкөлөрдөгү коррупцияга каршы күрөшүү тажрыйбаны эске алган мыйзамдар алдын алуу механизмдерин түзүүдө, коррупцияга каршы иш-чаралардын негизи болууга тийиш.

Бул механизмдер жана ыкмалар катып калган догма эмес, алар ар кандай тармактык, региондук, функционалдык, ошондой эле коррупциянын табияты жөнүндө жаңы билимдерге ээ болуусуна жараша; коррупциянын себептерин тереңирээк иликтөө, коррупциялык жүрүм-турумга түрткү берүү сыяктуу ар кандай факторлор боюнча коррупцияны туруктуу изилдөөлөрдү эске алуу менен үзгүлтүксүз негизде өнүгүп жана толукталып, оңдолуп турууга тийиш.

Мындан тышкары, коррупция менен күрөшүү үчүн толук кандуу жарандык коом, көз карандысыз коомдук институттар, массалык маалымат каражаттарын бул ишке активдүү жана сабаттуу тартуу талап кылынат. Бардык бийлик бутактарынын жана деңгээлдеринин ишинин ачык-айкындуулугун жогорулатууга негизги басым жасоо керек.

57 2016-жылдын 16-майындагы №59 Кыргыз Республикасынын Бюджеттик кодекси.

Коррупция менен күрөшүүдө Кыргыз Республикасы максаттуу түрдө эл аралык тажрыйбага, эффективдүү чет өлкөлүк моделдерге көңүл бурат жана бул көрүнүшкө каршы туруу үчүн ар кандай чараларды бириктирет. Бул жааттагы жергиликтүү мыйзамдар калыптануунун кыйла узак процессин басып өттү.

Мамлекет тарабынан ишке ашырылып жаткан коррупциянын алдын алуу механизмдеринин адаптациясы жана колдонулушу коррупцияга каршы колдонулуучу инструменттерде коррупцияга каршы аракеттенүүнүн иштиктүү чараларынын өзгөчөлүктөрүн жана «жол картасын» эске ала тургандай кылып «моделдениши» керек. Коррупцияга каршы механизмдердин бүтүндөй комплекси өз ара байланышкан чаралардын бирдиктүү комплексин көрсөтүшү керек. Мамлекеттин коррупцияга каршы бирдиктүү системасын түзүүгө багыттоо менен бул механизмдердин бири-бири өз ара корреляциясына жетишүү маанилүү.

Коррупциянын алдын алуу механизмдеринин натыйжалуулугу жана таасирдүүлүгү аларды ишке ашыруу үчүн эффективдүү контролдук системасына гана негизделбейт. Мыйзамдуулук принциптерине негизделген мотивациялык (моралдык, экономикалык, финансылык), алдын алуучу (үгүттөө, маалымат берүү жана максат коюу), алдын алуучу-тарбиялоочу (тренинг, сындoo) жана жазалоочу-мажбурлоочу (санкциялоочу) таасир берүүчү чараларын ишке ашыруу маанилүү.

Коррупциянын алдын алуу механизмдерин иштеп чыгуунун жана натыйжалуулугуна жетишүүнүн концептуалдык өзгөчөлүгү - КР мамлекеттик органдарынын коррупцияга каршы чараларды ишке ашыруунун эффективдүүлүгүнө тышкы жана ички факторлорду эске алуу менен маалыматтарды, байкоолорду жана баалоолорду жана коррупциянын көрүнүштөрү боюнча башка маалыматты мезгил - мезгили менен чогултуу жана иштеп чыгуу аркылуу борборлоштурулган комплекстүү баалоонун негизинде коррупциялык чөйрөдөгү динамикалык өзгөрүүлөрдү көзөмөлдөөнүн системалаштырылган процесси болуп саналат.

Тышкы факторлор ратификацияланган эл аралык документтерден келип чыккан милдеттенмелерди камтыйт; Кыргыз Республикасынын эл аралык уюмдарга кошулушу жана мүчө болушу (коррупция менен күрөшүүгө адистешкен); коррупциянын алдын алуу механизмдерин түзүүдө эл аралык стандарттарды ишке ашыруу, ошондой эле жарыяланган ар кандай эл аралык баалоолордо жана рейтингдерде

Кыргыз Республикасынын позициясын жакшыртуу зарылчылыгы.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын ОЭСРдин Коррупцияга каршы тармагына катышуусу Стамбулдун Коррупцияга каршы күрөшүү планынын (конвенциялык жоболорду ишке ашырууга негизделген) аткарылышына жана алар тарабынан иштелип чыккан коррупцияга каршы сунуш-көрсөтмөлөрдүн ишке ашырылышын демилгелейт, бул ОЭСРдин контролдоо механизмдин негизги предмети болуп саналат. Бул иш ведомстволор аралык мүнөзгө ээ жана уюштуруучулук жактан Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасы тарабынан координацияланат.

Ошол эле учурда коррупцияга каршы чаралардын аткарылышы боюнча улуттук отчетторду түзүү үчүн керектүү маалыматтар ар кандай мамлекеттик органдарга чачыранды. Коррупцияга каршы пландарда каралган коррупциянын алдын алуу механизмдеринин ишке ашырылышы жөнүндө маалымат Кыргыз Республикасынын Президентинин Аппаратынын адистештирилген бөлүмү тарабынан жалпыланат, мамлекеттик органдардын ведомстволук пландары боюнча маалымат Кыргыз Республикасынын Коопсуздук Кеңешинин Катчылыгынын аянтчасында угулат. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары боюнча жыйынтыкталган маалымат сакталбайт, бирок, маалымат Кыргыз Республикасынын Президентинин Аппаратынын дарегине областтык администрациялар тарабынан гана берилет.

Төмөнкү кошумча (факультативдүү) талаптарды киргизүүнүн негизинде коррупциянын алдын алуу механизмдерин ишке ашыруунун эффективдүүлүгүнүн критерийлерин жана көрсөткүчтөрүн калыптандыруу маанилүү:

- эффективдүүлүк критерийлери - коррупцияга бөгөт коюу жана алдын алуу, коррупция менен күрөшүү, коррупциялык укук бузуулардын кесепеттерин жоюу сыяктуу багыттын түрүнө жараша дифференциацияланууга тийиш;

- коррупциянын алдын алуу механизмдеринин ар бир түрү боюнча аларды ишке ашыруунун эффективдүүлүгүн жана таасирдүүлүгүн мүнөздөгөн атайын критерийлерди жана көрсөткүчтөрдү түзүү;

- коррупциянын алдын алуу механизмдерин ишке ашыруунун эффективдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү өткөрүлгөн иш-чаралардын сандык көрсөткүчтөрү менен алмаштырылбашы керек;

- эффективдүүлүк / иштиктүүлүк критерийлери жана көрсөткүчтөрү

аларды мамлекеттик органдардын отчетторунун маалыматтары менен гана эмес, көз карандысыз маалымат булактары, экономикалык көрсөткүчтөр, социологиялык изилдөөлөрдүн маалыматтары, эксперттик баалоолор жана коомдук пикир менен ырастоого мүмкүндүк бериши керек;

- коррупциянын алдын алуу механизмдерин ишке ашыруунун эффективдүүлүгүнүн критерийлери мүмкүнчүлүгүнө жараша коррупцияга каршы саясаттын белгилүү бир мезгилиндеги динамиканы чагылдырууга тийиш;

- эффективдүүлүк / иштиктүүлүк критерийлери да өткөрүлгөн иш-чаралардын аткарылышынын сапатын, тапшырмаларга жана белгиленген мөөнөттөргө дал келүү деңгээлин чагылдырууга тийиш.

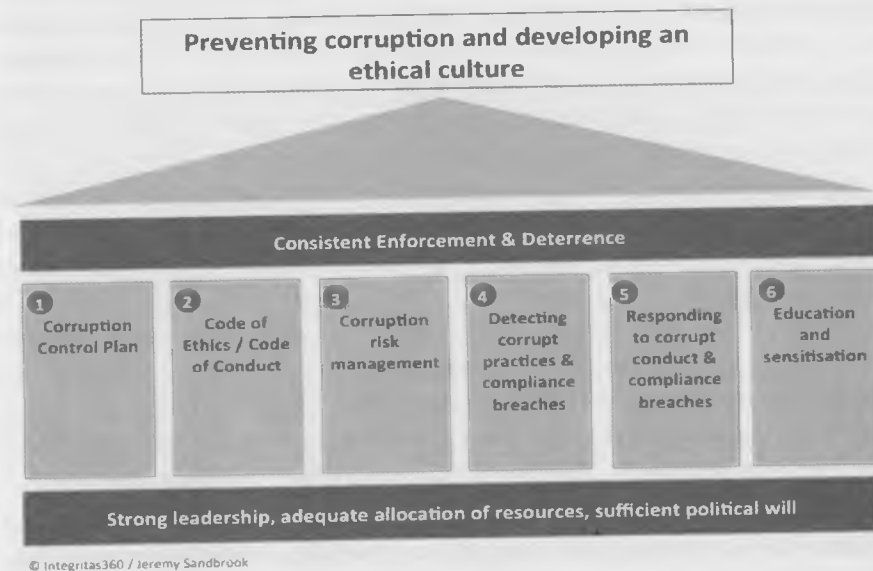
Коррупциянын алдын алуу механизмдеринин эффективдүүлүгүн жогорулатуунун концептуалдык негиздерин түзүү көз карашынан алганда, аларды ишке ашыруу менен катар калктын, бизнестин жана бүтүндөй жарандык коомдун мындай механизмдердин ролу жана орду жөнүндө маалымдуулугу артыкчылыктуу милдеттердин бири болууга тийиш.

Жалпы методологиялык ыкма коррупцияга каршы күрөшүү субъекттеринин ишинин натыйжалуулугун, коррупциянын алдын алуу механизмдерин колдонуунун эффективдүүлүгүн, коррупцияга каршы мониторингдин жыйынтыктарын баалоого негизделиши керек, ага ошондой эле соттук, кылмыштык анализди жана башка укук колдонуу тажрыйбасы, ошондой эле бул чөйрөдөгү мыйзамдарды бузуучуларга таасир берүү чараларын колдонууну талдоону камтуусу зарыл.

Өз кезегинде, мындай механизмдердин эффективдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү жана аларга жетишүү процессинин өзү алардын ченемдик жана институционалдык жактан камсыз болуу сапатына, психологиялык, моралдык жана адеп-ахлактык ынандыруусуна, социалдык багытталышына, ошондой эле саясий жана экономикалык ой жүгүртүүсүнө жараша болот.

Коррупцияга каршы күрөшүү жана ак ниеттүүлүк маселелери боюнча эл аралык эксперт, профессор Жереми Сандбруктун айтымында, азыркы татаал глобалдуу чөйрөдө маселе уюмдун коррупцияга каршы структурасы бар же жоктугунда эмес, ал иш жүзүндө канчалык ишенимдүү экенинде. Ал өзүнүн «Коррупцияга каршы күрөшүү үчүн ишенимдүү негизди

кантип түзүү керек»⁵⁸ деген макаласында коррупцияга каршы күрөштүн эффективдүү системасына камтылышы керек болгон негизги блокторду сүрөттөйт. Өзүнүн анализинде ал коррупциянын алдын алуунун күчтүү системасын иштеп чыгуу үчүн керектүү ресурстар олуттуу көрүнгөнү менен, инвестиция кылуудан баш тартуунун финансылык тобокелчилиги алда канча жогору болорун көрсөтөт. Эң оболу, бул тике финансылык жана абройлук жоготуулар.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, коррупцияга каршы механизмдер мезгил-мезгили менен жаңыланып турууну, жаңы эффективдүү формаларды издөөнү, демек, системалуу анализди талап кылары айдан ачык болуп калды.

Коррупцияга каршы аракеттердин натыйжалуулугу комплекстүү, бир бүтүн мамиледен көз каранды. Бул үчүн зарыл болгон структура бири-бири менен байланышкан бир катар элементтерден турушу керек, алардын ар бири коррупцияга каршы күрөшүүдө чечүүчү ролду ойнойт жана ошол эле учурда күчтүү этикалык маданиятты өнүктүрүүгө жардам берет.

3.2. Ачык Өкмөт демилгеси (OGP) жана анын Кыргыз Республикасында ишке ашырылышы

Open Government Partnership, Ачык Өкмөт өнөктөштүгү мындан ары - OGP эл аралык демилгеси - эл аралык өкмөттүк эмес демилге, анын расмий башталышы жаңы эл аралык уюм катары 2011-жылдын 20-сентябрында Нью-Йоркто БУУнун Башкы Ассамблеясынын 66-сессиясында жарыяланган, мында 8 негиздөөчү өлкөлөрдүн (Бразилия, Индонезия, Мексика, Норвегия, Филиппин, Түштүк Африка, Улуу Британия жана АКШ) өкмөтү жана жарандык коомдун лидерлери бардыгы үчүн айкын, ачык, инклюзивдүү жана жоопкерчиликтүү башкарууну алга жылдыруу үчүн уникалдуу өнөктөштүктү түзүү үчүн чогулушту. OGPдин башкы демөөрчүлөрү АКШ, Улуу Британия жана Норвегия өкмөттөрү жана Google компаниясы,⁵⁹ мындан тышкары, кошумча каржылоо «Ачыктык жана отчеттуулук» уюму тарабынан жүргүзүлөт (Transparency and Accountability Initiative). Бул Улуу Британиянын Эл аралык өнүктүрүү министрлигинин, Форд фондунун, Уильям менен Флора Хьюлеттин фондунун, Omidyar Network кайрымдуулук компаниясынын, Өнүгүү максатында кызматташтык Гуманисттик институтунун (Hivos), Эл аралык бюджеттик өнөктөштүк (International Budget Partnership), «Ачык коом» Дж.Сорос институтунун жана Кирешени көзөмөлдөө институтунун (Revenue Watch Institute) жардам фонддорунун биргелешкен демилгеси.

OGPга кошулуу үчүн өлкөлөр «Ачык өкмөт» Декларациясын кабыл алуусу керек. Бул декларациянын кабыл алынышы менен өлкөлөр «Ачык өкмөттүн глобалдык маданиятынын калыптанышына түрткү берүүгө милдеттенме алып, алар жарандардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет жана 21-кылымдын ачык өкмөтүнө идеалдарды көтөрүүнү жана катышууну өзүнө тартат.

OGP негизделгенден баштап өнөктөштүккө 78 өлкө⁶⁰ бириккен жана бийликтин жергиликтүү органдарынын өсүп жаткан саны,

59 Жаңы эл аралык бейөкмөт уюм түзүү демилгеси — «Ачык өкмөт» өнөктөштүгү 2011-жылдын январь айында Вашингтондо конференцияда пайда болгон, анын жүрүшүндө 8 мамлекеттин жана бир катар бейөкмөт уюмдардын өкүлдөрүнөн турган топ АКШ менен Бразилия башында турган уюштуруу комитетин түзгөн, ал бул долбоордун архитектурасын иштей баштаган. 2011-жылдын июль айында Вашингтондо АКШ Госсекретары Х. Клинтон «Ачык өкмөт» эл аралык бейөкмөт уюмун расмий түрдө тааныштырды (Open Government Partnership). 211-жылдын сентябрь айынын башталышында бул уюмдун декларациясы жарыяланган (Open Government Declaration).

60 2021-жылдын июль айына карата маалыматтар.

ага эки миллиарддан ашуун адам, ошондой эле жарандык коомдун миңдеген уюмдары кирет. Жалпысынан булар алардын өкмөттөрү ачык-айкын иш алып барып, отчет берип турушат деген 4000ден ашуун милдеттенмелерди мойнуна алган. Бул демилге мамлекеттердин өкмөттөрүнүн – коррупцияга каршы болгон жана мамлекеттик башкарууну оптимизациялоочу жаңы технологиялардын жайылышын камсыз кылууга багытталат. Уюмду Жетектөөчү кеңеш башкарат, ал ар кайсы өлкөлөр менен маданияттын өкүлдөрүнөн турат. Демилге жеке кайрымдуулуктан жана ар кандай мамлекеттик фонддордун эсебинен каржыланат.

Open Government Partnership кошулгандан кийин өз катышуучуларына иш-аракеттердин улуттук пландарын иштеп чыгууну жана анын ишке ашырылышына ал үчүн керектүү методикалык жардамды алууну сунуш кылат. Ал үчүн мамлекеттер башкаруу жана чарбалык аракеттердин ар түрдүү секторлорундагы тазалыкты (ачыктыкты) толук баалоо методологиясы менен камсызданып, мамлекеттердин ичинде болгон маселелерди талкуулоого жана аларды биргелешип издөөдө ар түрдүү тематикалык топторго кирүү мүмкүнчүлүгүнө жетише алат. Уюмга кирүү үчүн ачык өкмөттүн атайын Декларациясына кол коюу керек. Демилгеге кирүү үчүн төрт минималдуу формалдык параметрлер бекитилген: 1) бюджеттин ачыктыгын камсыз кылуу; 2) маалыматка жетүү; 3) атка минерлердин активдерин декларациялоо; 4) жарандык катышуу. Белгиленген чөйрөлөрдө ачыктыгын камсыз кылуу боюнча талаптарды аткаруу демилгеге кирүү үчүн керектүү баллды берет, натыйжада, уюмдун бардык логистикасын колдонууга мүмкүнчүлүктү түзөт. Бул эл аралык демилгенин алкагындагы мамлекеттик структуралар менен коомдук институттардын ишке киришүүсү, өкмөттүн иштешинин ачыктыгын камсыз кылууда өз алдынча конструкцияланган планга ылайык болуп, ыктыярдуу милдеттенмелерди өзүнө алгандыгы уюмга кабыл алынуучу өлкөдө «ачык өкмөттүн» стратегиясын ишке ашыруу үчүн заманбап, институционалдык, илимий, нормативдик жана кадрдык негизди калыптандыруу мүмкүнчүлүгүн берет. Натыйжада, мындай катышуу мамлекеттик башкаруунун сапатына, экономикалык саясаттын перспективаларына жана жарандардын укуктарын гарантиялоо деңгээлине жагымдуу таасир берет.

Бардык кызыккан тараптар «Көз карандысыз отчеттуулуктун механизминин (IRM)» жардамы менен катышуучу өлкөлөр OGP

прогрессин байкоодо негизги каражаттын жардамы менен байкоо жүргүзүшү мүмкүн болот. IRM OGPда катышкан ар бир өлкөнүн аткарган иштери боюнча көз карандысыз отчетторун жыл сайын түзөт.

Иштин жүрүшү жөнүндө отчеттордо OGP иш-аракеттер планын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, ачык өкмөттүн принциптерин аткаруудагы прогресс көз карашында өкмөттөргө баа берилет жана аны жакшыртуу боюнча техникалык сунуштар берилет. Бул отчеттор мүчө өлкөлөрдүн өкмөттөр арасындагы диалогду күчөтүү жана жоопкерчилигин жогорулатуу үчүн багытталган. IRM отчеттордон тышкары дагы, өзүнүн бардык маалыматтарын ачык түрдөгү форматта чыгарат.

OGP өнөктөштөр менен бирге, тематикалык иш топторун түзгөн, алар өнөктөштүк алкагында өз ара алмашууга жана билим алууга түрткү болот:

1. «Маалыматка жетүү» Мексика өкмөтү (Маалыматка жетүү жана маалыматтарды коргоо федералдык институту) менен Картер Борборунун жетектөөсүндө.

2. «Коррупцияга карама-каршы туруу» Ачык Коомдун, Transparency International Фонддорунун жетектөөсү аркылуу жана Бразилия, Грузия жана Улуу Британиянын башкаруусунда.

3. «Финансылык ачыктык», Финансылык ачыктык боюнча глобалдык демилгенин (GIFT) жана Бразилия менен Филиппин өкмөттөрүнүн жетектөөсүндө.

4. Мыйзам ченемдүү ачыктык, Улуттук демократия институту жана Чили өкмөтүнүн жетектөөсүндө.

5. Ачык маалыматтар Интернет - фонду менен Канаданын өкмөтүнүн жетектөөсүндө.

6. Табигый ресурстардын ачыктыгы, Табигый ресурстарды башкаруу институтунун, Дүйнөлүк ресурстар институтунун жана Индонезия өкмөтүнүн жетектөөсүндө.

7. «Ачык климат», Дүйнөлүк ресурстар институту жана Франция өкмөтүнүн жетектөөсүндө.

Иш топторун түзүү максаты болуп, OGP улуттук аракеттеринин алкагында ачык өкмөттүн амбициялык милдеттенмелерин түзүү жана эффективдүү ишке ашыруу саналат.

Иш топтору практикалык колдонмолорду иштеп чыгышат, тажрыйба,

билим жана алган таалим менен бөлүшөт, ошондой эле максаттуу техникалык жардам үчүн мүмкүнчүлүктөрдү издеп табышат.

2014-жылы Нью-Йоркто OGP башкаруу комитети катышуучу өлкөлөрдөгү жарандык активдүүлүк менен байланыштуу проблемаларды чечүүчү жаңы саясатты кабыл алган. Аны Жетектөөчү комитет бир нече ай бою талкуулаган, эми аны ишке ашыруу пландаштырылып жатат. Саясатка «Ачык өкмөттүн Декларациясында белгиленген OGP баалуулуктарын жана принциптерин коргоо» деген ат коюлган.

Декларация эки так аныкталган максатты көздөйт:

а) өлкөгө кыйынчылыктарды жеңүүгө жана өкмөт менен жарандык коомдун кызматташуу чөйрөсүн калыбына келтирүүгө жардам кылуу;

б) Ачык өкмөттүн Декларациясын коргоо жана OGP үчүн абройлук тобокелдигин төмөндөтүү.

Жаңы саясатта улуттук иш- пландардын чегинен тышкары чыгып кеткен, OGPда ийгиликтүү катышуусуна олуттуу таасирин тийгизген проблемалар болушу мүмкүн жана аларды чечүүгө мүмкүнчүлүктөр түзүлүүдө деп белгиленген. Буга негизги эркиндикти, маалыматка жеткиликтин жана жарандык коомго жалпы жагымдуу чөйрөнү чектөө кириши мүмкүн. OGPге ишенимди колдоо жана анын көп мөөнөттүү келечегине гарантия берүү үчүн катышуучу өлкөлөр бул баалуулуктар менен принциптерди Ачык өкмөттүн Декларациясында кандай берилсе, ошондой колдогону маанилүү.

«Ачык өкмөт» уюмуна катышкан өлкөлөрдө негизги багыттарды, формаларды жана иштөө методдорун баалоого бирдиктүү мамиле жоктугун белгилеп кетсе болот. Орун алган айырмачылыктар электрондук башкарууну ар кандай деңгээлде колдонуу, мамлекеттик башкаруу органдарынын системасы менен структурасынын өзгөчөлүктөрү жана жарандык коомдун ишмердүүлүгүнүн формалары ж.б. менен байланыштуу. Ачык өкмөттүн программаларына эң позитивдүү көз караш Улуу Британияга таандык. Мисалы, Д.Кэмерондун башкаруу учурунда OGP алкагында улуттук деңгээлде чара көрүү системасы ишке ашкан. Ал ачык жалпы мамлекеттик маалымат ресурстары менен пайдалануучулардын мыйзам чегинде, методологиялык жана уюштуруу-техникалык деңгээлде ишенимдүү жана ачык-айкын өз ара иш алып баруусун камсыз кылууга багытталган. Мында «электрондук же ачык мамлекет» маалыматты MKT аркылуу өз ара аракеттенүүнүн үч линиясы боюнча берүү ыкмасы катары

каралган: 1) мамлекеттик орган – башка мамлекеттик орган; 2) мамлекет – жаран; 3) мамлекет – бизнес-түзүм.

2021-жылы OGPнын тең төрагалары, Корея Республикасы жана Directorio Legislativoдон Мария Барон, OGP мүчөлөрүнүн бардыгын ачык жаңыланууга глобалдык чакырык менен чыккан. Алар өзүнүн жаңы жана колдонулуп жаткан иш-чаралар планын негизги проблемаларды чечүүгө багытталган амбициялык максаттарга жетишүү үчүн пайдаланууга үндөгөн. Бул коррупция менен күрөштү, жарандык мейкиндик жана катышууну, ошондой эле санариптик башкарууну камтыйт, анда алар өз билимдери жана тажрыйбалары менен бөлүшө алат.

2020-жыл үчүн коррупцияны кабыл алуу индекси (CPI) Transparency International «көпчүлүк өлкөлөр практикалык жактан коррупция менен күрөштө дээрлик он жылдын ичинде прогреске жеткен жок» деп билдирген.

2020-жыл өзү менен COVID-19 пандемиясынан улам келип чыккан коррупцияга байланыштуу прецедентсиз көйгөйлөрдү алып келди. Бүткүл дүйнөдөгү өкмөттөр пандемиядан пайда болгон маселелерди чечүүгө дээрлик 11,7 триллион доллар чыгым кетиришкен. Бирок пандемия учурунда контракттардын шарттарынын бузулушу, мамлекеттик жардамдын пакеттеринин жана медициналык буюмдардын жоголушу, паракордук, акчалардын изин жашыруу, алдамчылык, каражаттарды коротуу жана кызыкчылыктардын каршы келип калышы сыяктуу проблемалар күчөдү, анын себеби –көп учурларда өзгөчө абал орун алган шарттарда коррупция күчөйт.

Коррупция дүйнө жүзү боюнча демократиялык институттарды начарлатат.

Саясий бүтүндүктү көздөгөн бекем милдеттен мелерсиз, экономиканы кайра калыбына келтирүү, системалык теңсиздиктен чыгуу, демократияны коркунучтардан коргоо, көбүрөөк деңгээлде жарандарга ориентацияланган демократияны түзүү боюнча OGP өнөктөштүгүнүн максаттарына жетүү мындан ары дагы эле кыйыныраак болот. Бул коррупцияланган, кирешеси жогору сыяктуу эле, кирешеси төмөн өлкөлөр да учурай турган, бир-бири менен байланышкан методдор, жыйынтыгында мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатынын төмөндөшүнө, жардамдын чындап муктаж болгондорго жетпей калышына, теңсиздиктин күч алышына жана жарандар менен мамлекет ортосунда ишенимдин төмөндүшүнө алып келген.

OGP мүчөлөрү коррупцияга каршы бир нече реформаларды жылдырышкан, алардын иш-аракеттер планы ачык контракттар жана мамлекеттик сатып алуулар, бенефициардык менчик, саясий бүтүндүк жана өндүрүштүк өнөр жай сыяктуу кооптуу областтарда көбөйгөн.

2021-жылдын март айына карата абал боюнча акыркы он жыл ичинде 91 катышуучу тарабынан аткарылган 722 Коррупцияга каршы милдеттенмелердин ичинен 57 пайызы «амбициялык» деп эсептелген, ал эми 21% OGP (IRM)⁶¹ көз карандысыз отчеттуулук механизминин баалоосуна ылайык өкмөттүн ачыктыгы боюнча күчтүү натыйжаларды көрсөткөн.

Иш-аракеттер планынын аткарылышы тууралуу маалыматтар OGPны мамлекеттик органдар ортосунда прогрессти тездетүү жана координациялоо, ошондой эле идеялар жана билимдер менен эл аралык алмашуу үчүн колдонуунун баалуулугун көрсөтөт. OGP иш-аракеттер планы, дүйнөлүк аренада өзүнө алган милдеттенмелердин аткарылыш тууралуу отчет берүүнүн маанилүү механизми болуп кызмат кылат. Мисалы, коррупция менен күрөшүү боюнча Лондондук саммиттен кийин 2016-жылы OGPнын кеминде 20 өлкөсү өз милдеттенмелерин OGPнин иш-аракеттер планына киргизген. Алардын прогрессине Transparency International тарабынан жакында өткөрүлгөн анализдөө милдеттенмелерди киргизүү алардын аткарылышын жакшыртышы ыктымал экендигин көрсөтөт. OGPнын иш-аракеттер планы 2021-жылы коррупция менен күрөшүүгө арналган бир нече глобалдык форумдарда талкууланган: G7-саммитинде жана июндагы UNGASS конференциясында, ошондой эле октябрда G20 форумунда, 2021-жылдын декабрында OGPнын глобалдык саммитинде жана Кошмо Штаттарда уюштурулган демократия үчүн саммитте.

Кыргызстан «Ачык өкмөт» аттуу демилгеге 2017-жылдын ноябрь айында кирген. «Ачык өкмөт» (OGP) өнөктөштүгү Эл аралык демилгеси Кыргыз Республикасы бул демилгеге кирген Борбордук Азиядагы биринчи өлкө экендиги белгилеген.

Кошулгандан кийин, «Ачык өкмөттүн» демилгесин ишке ашыруу алкагында Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жарандык коом менен бирге Премьер-министрдин 2018-жылдын 18-октябрындагы №360-р буйругу менен 2018-2020-жылдарда Кыргыз Республикасында Ачык

61 Actions to tackle corruption//www.opengovpartnership.org.

өкмөттү түзүү боюнча Улуттук иш-аракеттер планын иштеп чыккан жана бекиткен, ага ылайык Кыргыз Республикасынын Министрликтерине, мамлекеттик органдарына жана административдик органдарына бул планга кирген милдеттенмелерди ишке ашыруу боюнча майда-чүйдөсүнө чейинки ведомстволук иш-аракеттер пландарын иштеп чыгуу зарыл болчу.⁶²

- 18-план милдеттенмелердин ишке ашырылышына багытталган:
- КРда ачык маалыматтар саясатын колдоо жана ишке ашыруу;
- Мамлекеттик жалпы билим берүү уюмдарынын деңгээлиндеги ачык маалыматтар;
- Саламаттыкты сактоо уюмдарынын аракеттери жөнүндө ачык маалыматтар;
- Соттук актылардын мамлекеттик реестрин модернизациялоо;
- 1918-1953-жылдардын архивдик документтерин жарандардын колдонуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу;
- Бирдиктүү электрондук порталды түзүү аркылуу ЧУА долбоорлорун коомдук талкуулоо жол-жобосун жакшыртуу;
- Мамлекеттик органдардагы коррупция менен күрөшүүгө жарандык коомду тартуу;
- бюджеттик процесстин ачыктыгын жогорулатуу;
- сырттан келген жардамды башкаруу боюнча көп жактуу платформаны түзүү;
- мамлекеттик сатып алуулардын ачыктыгын жогорулатуу;
- жергиликтүү бюджеттик ачыктыкты камсыз кылуу жана бюджеттик процессте жергиликтүү коомчулуктун кызыкчылыгын эсепке алуу;
- - мамлекеттик жана муниципалдык органдардын маалыматка жеткилигин жакшыртуу;
- жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарга калктын ишениминин деңгээлин эсептөө;
- мамлекеттик жана муниципалдык органдардын активдери (мүлкү) жөнүндө маалыматтарды ачуу;
- коммерциялык эмес уюмдардын секторунда террордук аракеттерди каржылоодо тобокелдикти баалоого жарандык коомду тартуу;

- тоо-кен тармагында өз ара байланышкан маалыматтарды лицензия деңгээлинде ачуу;

- коомчулуктун катышуусу менен аудит системасын киргизүү;
- шайлоолордун (референдумдун) жана талапкерлерди шайлоо кампаниясын, саясий партияларды, демилгечи топторду каржылоонун ачык-айкындуулугу;
- Кошулгандан кийин, «Ачык өкмөттүн» демилгесин ишке ашыруу алкагында Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жарандык коом менен бирге Премьер-министрдин 2018-жылдын 18-октябрындагы №360-р буйругу менен 2018-2020-жылдарда Кыргыз Республикасында Ачык өкмөттү түзүү боюнча Улуттук иш-аракеттер планын иштеп чыккан жана бекиткен, ага ылайык Кыргыз Республикасынын Министрликтерине, мамлекеттик органдарына жана административдик органдарына бул планга кирген милдеттенмелерди ишке ашыруу боюнча майда-чүйдөсүнө чейинки ведомстволук иш-аракеттер пландарын иштеп чыгуу зарыл болчу.

www.ogp.el.kg веб-сайтында «НПД аткарылышы» бөлүгү түзүлгөн, анда мамлекеттик органдар НПДнын аткарылышы жөнүндө отчетторун жарыялайт, ал жарандык коомго Ачык Өкмөттү түзүүгө багытталган милдеттенмелердин ишке ашырылышына көз салууга мүмкүндүк берет.

Өз кезегинде, жарандык коомдун, эксперттик коомчулуктун институттарынын өкүлдөрү жана кызыкдар болгон тараптар Ачык Өкмөт коалициясына биригип, мамлекеттик чечимдерди кабыл алуу процессинде коомчулук ачык-айкындуулукту, отчеттуулукту активдүү жарандык катышууну жогорулатуу боюнча жарандык демилгелерди иштеп чыгуу жана илгерилетүү максатында коомдук меморандумга кол коюшкан.

Жогоруда белгиленгендей, бекитилген Пландын алкагында жарандык коомду мамлекеттик органдардын коррупцияга каршы ишине тартуу жана мамлекеттик органдардын жана өзүн-өзү башкаруу органдардын коррупциялык укук бузулуулары тууралуу маалыматтарды берүү милдеттенмеси да болгон.

Милдеттенмелерде Өкмөт жарандык коомдун мамлекеттик органдардын коррупцияга каршы ишине тартылышын күчөтө тургандыгы, ошондой эле мамлекеттик органдардын жана өзүн-өзү башкаруу органдарынын коррупциялык укук бузулуулары боюнча маалыматтын объективдүүлүгүн маалымат берүү аркылуу камсыз

кылаары айтылган. Бул милдеттенме төмөнкү маселелерди камтыйт:

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдындагы коррупцияга каршы кеңештин ишин жандандыруу;

- КР өкмөтү тарабынан мамлекеттик органдар жана жарандык коом үчүн мамлекеттик органдардын коррупцияга каршы ишине мониторинг боюнча бирдиктүү методологиясын иштеп чыгуу жана бекитүү;

- КР Өкмөтү «КР Өкмөтүнүн коррупцияга каршы саясаты» расмий сайтына жарыялана турган маалымат тизмесин кеңейтүү тууралуу чечимди иштеп чыгуу жана кабыл алуу;

- бир башкаруу органына коррупциянын деңгээлин эсептөө формуласын иштеп чыгуу;

- коррупция менен күрөштүн экономикалык эффективдүүлүгүн баалоо формулаларын иштеп чыгуу;

- бир башкаруу органына коррупциянын деңгээлин эсептөө методологиясын иштеп чыгуу;

- Мамлекеттик башкаруу органдарында коррупция деңгээлине баа берүү жана коррупция менен күрөшүүнүн экономикалык натыйжалуулугу жөнүндө жобону иштеп чыгуу, аны жарандык коом, эксперттер менен талкуулоо жана жобону КР Өкмөтүнүн чечими менен бекитүү; Мамлекеттик башкаруу органдарында жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарында коррупциянын деңгээлине жана коррупция менен күрөшүүнүн экономикалык эффективдүүлүгүнө пилоттук баа берүү.

Ачык өкмөттүн сайтында ишке ашырылуучу иш-чаралар, алардын аткарылышы статусу жөнүндө толук маалымат бар 6363

«Ачык өкмөт» демилгеси ар тараптуу кызматташуу мүмкүнчүлүгүн, бул процессте укуктук статусу ар түрдүү болгон көпчүлүк субъекттердин б.а. улуттук өкмөттөрдүн, эксперттер менен эксперттик коомчулуктардын, бейөкмөт уюмдардын катышуу мүмкүнчүлүгүн ачат. Саясий катышуунун мына ушул эл аралык саясий катышуудагы форматын башкаруунун демократиялык формаларына ишенимди кайра калыбына келтирүүчү инструмент катары кароого болот, ал ачык, отчеттук жана Ачык Өкмөттү түзүүдөгү прогреске көз каранды.

63 Жарандык коомду мамлекеттик органдарда коррупцияга каршы ишке тартуу жана мамлекеттик органдарда жана өз алдынча башкаруу боюнча жергиликтүү органдарда коррупциялык укук бузуулар жөнүндө маалыматтарды берүү | Open Government Partnership (el.kg).

3.3. Жарандык коом институттарынын коррупцияга каршы күрөшүү боюнча иши

Жарандык коомдун коррупцияга каршы ролу баа жеткис маанилүү стратегиялык мааниси бар жана ал кеңири таанылган, ошондой эле ал көпчүлүк Коррупцияга каршы конвенцияларга киргизилген.

2021-жылдын июнунда Нью-Йоркто өткөн БУУнун Генералдык Ассамблеясынын коррупция менен күрөшүү боюнча темага арналган биринчи атайын сессиясындагы саясий декларацияда төмөнкүчө айтылат:

«Биз коррупциялык учурларды аныктоодо, табууда жана жарыялоодо жарандык коомдун, илимий чөйрөнүн, жеке сектордун жана массалык маалымат каражаттарынын ролунун маанилүү экендигин таанып билебиз жана биздин мүмкүнчүлүктөрүбүздүн чегинде жана ички мыйзамдардын негиз салуучу принциптерине ылайык, жеке адамдардын жана топтордун жарандык коом, бейөкмөт уюмдар, коомдук уюмдар жана жеке сектор сыяктуу коомдук сектордун чегинен тышкары коррупцияны алдын алууга жана каршы күрөшүүгө активдүү катышуусуна жана коомдун коррупциянын орун алышы фактысын, себептерин, кооптуу мүнөзүн ошондой эле жаратуучу коркунучун түшүнүүсүн тереңдетүү кызыкчылыгында тиешелүү чараларды колдонобуз. Биз коррупция жөнүндө маалыматты издөө, алуу, жарыкка чыгаруу жана таратуу эркиндиги принцибин сыйлайбыз, далилдейбиз жана коргойбуз»⁶⁴.

Саясий декларацияны жарандык коом жана эркин ММКнын коррупцияны алдын алууда жана күрөшүүдөгү чечкиндүү ролун аныктап, биргелешкен кайрылуу менен чыгышкан «Чоң Жетилик» өлкөлөрүнүн министрлери кубатташкан. Кайрылууда Декларациянын чечкиндүү жана натыйжалуу аткарылышын колдоо тастыкталып, «Чоң Жетилик» жарандык коом уюмдарын, ММКны жана журналисттерди кошо алганда, бардык жарандардын маалыматтан пайдалануу мүмкүнчүлүгүн колдоп, кеңейте тургандыгын көрсөткөн.

Өлкөнүн көптөгөн жогорку даражадагы өкүлдөрү коррупциянын алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча алардын улуттук аракеттеринде олуттуу ийгиликтерге жетишилгенин билдиришти. Улуттук билдирүү жасаган 80 өлкөнүн 38и коррупцияга каршы күрөшкө жарандык коомду эффективдүү тартуунун маанилүүлүгүн белгилешет.

64 A/S-32/2/ADD.1 - E - A/S-32/2/ADD.1 -Desktop (undocs.org).

Белгилей кетсек, Кыргызстан, КР Башкы прокуратурасынын маалыматы боюнча, Саясий декларациянын долбоорун иштеп чыгууга активдүү катышкан жана БУУнун Башкы Ассамблеясынын Атайын сессиясынын жүрүшүндө анын кабыл алынышын кубаттап, бул документ, учурдагы эл аралык архитектурага таянуу менен коррупцияга каршы күрөшүүдө катышуучу мамлекеттердин ишин жакшыртуунун концептуалдык жана иштөөчү куралы болуп калат деген ишенимин билдирген. Эл аралык укук мамлекеттерди «коррупциянын алдын алууда жана ага каршы күрөшүүдө жарандык коом институттары сыяктуу мамлекеттик сектордон тышкары жактардын жана топтордун активдүү катышуусуна көмөктөшүү үчүн» чараларды көрүүгө милдеттендирет.⁶⁵

- Ачыктыкты күчөтүү жана калкты чечимдерди кабыл алуу процесстерине тартууну колдоо;
- Калк үчүн маалыматтан натыйжалуу пайдалануу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу;
- Коррупцияга каршы агартуу иш- чараларын өткөрүү;
- Коррупция жөнүндө маалыматты издөө, алуу, жарыкка чыгаруу жана таратуу эркиндигин сыйлоо, колдоо жана коргоо;
- Коррупцияга каршы иш алып баруучу органдардан коррупциялык кылмыштуулук жөнүндө маалыматтарды алууну, анын ичинде анонимдүү кайрылууну камсыз кылуу.
- Кыргызстан да катышуучу болуп саналган, БУУнун коррупцияга каршы Конвенциясында, коррупция менен түздөн-түз күрөшүүдө жарандык коомдун ролу көрсөтүлгөн.

13-берене - «Коомдун катышуусу» – ар бир катышуучу өлкө өз мүмкүнчүлүктөрүнүн чегинде жана өзүнүн ички мыйзам ченемдеринин негизги принциптерине ылайык жеке адамдардын жана топтордун жарандык коом, бейөкмөт уюмдар, коомдук уюмдар жана жеке сектор сыяктуу коомдук сектордун чегинен тышкары коррупцияны алдын алууга жана каршы күрөшүүгө активдүү катышуусуна жана коомдун коррупциянын орун алышы фактысын, себептерин, кооптуу мүнөзүн, ошондой эле жаратуучу коркунучун түшүнүүсүн тереңдетүү кызыкчылыгында тиешелүү чараларды көрөт».

Конвенциянын 13-беренесинде жарандык коомдун коррупцияны алдын алууда жана аны менен күрөшүүгө катышуусун башкалардан

тышкары төмөнкүчө күчөтүү керектиги даана көрсөтүлгөн: а) ачыктыкты жогорулатуу жана чечимдерди кабыл алуу процесстерине коомчулуктун салымын илгерилетүү; б) коомчулукка маалыматтан пайдалануу мүмкүнчүлүгүн берүү; в) коомчулукка коррупцияны кабыл албашын калыптандырган, маалымат берүү иш-чараларын өткөрүү, ошондой эле мектептердин, университеттердин программаларын кошо алганда, мамлекеттик билим берүү программаларын иштеп чыгуу; г) коррупция жөнүндө маалыматты издөө, алуу, жарыялоо жана таратуу эркиндигин сыйлоо, колдоо жана коргоо.

Улуттук мыйзамдарда Кыргыз Республикасынын 2012-жылдын 8-августундагы «Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө» мыйзамынын 3-беренесинде коррупция менен күрөшүү принциптеринин катарында мамлекет менен жарандык коомдун өз ара аракетинин принциби да көрсөтүлгөн. Бирок алардын өз ара аракеттенүү механизми белгиленген эмес.

Өлкөнүн стратегиялык документтеринде (Кыргыз Республикасынын 2010-2040-жж. Өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы, Кыргыз Республикасында 2021–2024-жылдарда коррупцияга каршы күрөшүү жана анын себептерин жоюу боюнча мамлекеттик стратегия) мамлекеттин жарандык коом институттары менен өз ара аракеттенүүсүн күчөтүү зарылчылыгы белгиленген.

Жарандык коомдун институттары Коррупцияга каршы демилгелерге төмөнкүчө салым кошо алышат:

- а) изилдөөлөр жана иликтөөлөр;*
- б) долбоорлорго жана жүрүм-турумдун мониторингин жүргүзүү;*
- в) саясатты, мыйзамдарды, нормаларды жана идеалдарды жактоо;*
- г) коомчулуктун кабардар болушун жогорулатуу;*
- д) саясатты иштеп чыгуу;*
- е) кызматташтык;*
- ж) тейлөө жана окутуу.*

Бул аракеттер бир-бири менен байланыштуу жана айкалышы мүмкүн.

Бирок бийликтин жарандык коомдун институттары менен болгон реалдуу өз ара аракеттенүүсү көп учурда конкреттүү чараларды иштеп чыгарып, кабыл алууга байланышпаган биргелешкен формалдуу чогулуштарга, отурумдарга катышууга чакыруулар менен алмаштырылат. Коомдук уюмдар, бизнес- коомчулуктар жана кызыкдар

болгон мамлекеттик эмес мекемелер мамлекеттик органдарга өзүнүн «альтернативдик» отчетторун киргизүүгө жана Коррупцияга каршы программаларды, пландар менен стратегияларды аткаруу ийгиликтерине жана кемчиликтерине өз пикирлерин билдирүү укугуна ээ болушу керек.

Кыргыз Республикасынын тажрыйбасы боюнча мамлекет менен жарандык коомдун институттарынын өз ара аракеттери төмөнкү багыттар боюнча жүргүзүлөт:

- изилдөө жүргүзүү;
- коомдук-консультациялык кеңештердин иштерине катышуу;
- Коррупцияга каршы мониторинг;
- Коррупцияга каршы экспертиза;
- коррупциялык тобокелдиктерди табуу;
- коррупцияга каршы билим берүү жана агартуу.

Өз ара аракеттенүү формаларынын бирин ар кайсы коомдук-консультативдик кеңештер түзөт, алардын бири – 2010-жылдан бери иштеген мамлекеттик органдардын коомдук кеңештери болот.

2015-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн буйруусу менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдында Коррупцияга каршы Кеңеш түзүлгөн. Анын максаты – мамлекеттик органдар менен жарандык коомдун ортосунда коррупцияга каршы маселелер боюнча эффективдүү диалогду камсыз кылуу.

2021-жылдын июнь айында дагы бир аянтча түзүлгөн, ал «коррупцияга каршы маселелер боюнча мамлекеттик бийлик жана жарандык коомдун ортосунда эффективдүү диалогду камсыз кылууга жана бизнеске жагымдуу шарттарды түзүүгө, инвестициялык климатты жана ишкердик субъекттерди коргоо жана колдоо механизмдерин жакшыртууга»⁶⁶ багытталган.

Ошентип, мамлекет башчысынын Жарлыгы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин алдында Коррупцияга каршы ишкер Кеңеш түзүлгөн.

Коммерциялык эмес уюмдар коррупция феномени жөнүндө изилдөөлөрдү, Коррупцияга каршы мониторингди, ченемдик укуктук актылардын Коррупцияга каршы экспертизасын жүргүзүү, Коррупцияга каршы билим алуу жана агартуу боюнча чоң иштерди жүргүзүп жатат.

66 Окуялар - Кыргыз Республикасынын Президентинин расмий сайты (president.kg).

Юстиция министрлигинин сайтында кырктан ашуун коррупцияга каршы аракеттин маселелери боюнча иштөөчү коомдук уюмдар каттоодон өткөн.⁶⁷ Мисалы, Жарандар коррупцияга каршы ЖЧКнын (2000-жылдан бери), Транспаренси Интернешнл-Кыргызстан (2009-жылдан бери), «Результат» ЖЧКнын (2013-ж.), «Коррупцияга каршы ишкер Кеңеш» (2014-ж.), «Коррупция жана кылмыш жолу менен алынган кирешелерди адалдоо көйгөйлөрүн изилдөө Борбордук Азия Институту» (2018-ж.) жана башкалардын ишмердүүлүгү белгилүү.

Ишкерлердин ар түрдүү бирикмелеринин Коррупцияга каршы демилгелерин баса белгилей кетүү зарыл: Бизнес-Омбудсмен институту, Коррупцияга каршы аянтча, Бизнес Коррупцияга каршы - Хартиясына кол коюу, КР Президентинин алдында Коррупцияга каршы жумушчу кеңешти түзүү ж.б.

Жарандык коомдун коррупцияга каршы күрөшүүгө катышуусунун ачык мисалы болуп, дагы бир институт – көз карандысыз ММКнын иши эсептелет. «Азаттык», «Клооп», Temirov Live жана Али Токтакунов МедиаХаб (Ali Toktakunov's MediaHub) институттарынын журналисттик изилдөөлөрүнүн ролу жогорулоодо. Алар кызматкерлердин коррупциялык кылмыштарын ачып, бул проблема боюнча ар кайсы изилдөөлөрдү жарыкка чыгарат жана өз иши менен Коррупцияга каршы реформаларды коомдун колдоосун күчөтөт.

Жарандык коом менен мамлекеттин коррупцияга каршы аракеттенүүдө өз ара иш алып баруулары, жарандык коомдун өкүлдөрүн мамлекеттик башкаруу процесстерине тартуу мамлекеттик кызмат системасында коррупцияга каршы аракеттенүү чөйрөсүндө жаңы ийгиликтерге жетүүгө мүмкүндүк бермек. Себептерди жоюуга багытталган башка чаралар менен катар эле жарандык коом институттарынын иштөөсү өлкөдө Коррупцияга каршы системанын архитектурасын түзүүгө мүмкүндүк берет болчу.

Парламентарийлер менен жарандык коом институттарынын кызматташтыгы кызматташуунун өзгөчө формасына ээ болмок. Мындай учурда эки тараптын тең жалпы милдети бар – элди колдоо жана жалпы кызыкчылык – өкмөттү жоопкерчиликке үндөө.

Жарандык коомдун институттары парламентке өкүлчүлүк, мыйзам чыгаруу функцияларын аткарууда, анын ичинде айрым саясаттын таасирин

67 Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы маселелер менен алектенген коммерциялык эмес уюмдардын тизмеси – Кыргыз Республикасынын Юстиция Министрлиги.

далилдөө менен колдоо көрсөтө алат. Мисалы, Коррупция менен күрөшүү боюнча парламентарийлердин эл аралык уюму коомдук глобалдык максаттуу топтун катышуусун уюштурган. Ал парламентарийлердин өзүнүн шайлоочулары менен өз ара аракеттешүүсүнүн жана коррупция көйгөйлөрү тууралуу маалыматтуулукту жогорулатуу жана коррупцияга каршы күрөшүүгө багытталган мыйзамдык жана административдик өзгөрүүлөрдү колдоо үчүн жарандык коом менен биргелешкен ишинин маанисин айрыкча белгилейт. Демилге парламентарийлердин өкүлчүлүк ролуна багытталат жана өкмөт элдин үнүн угуп, тиешелүү Коррупцияга каршы мыйзамдарда чагылдырылышына умтулат. Мындан тышкары, ал саясатты жана мыйзам актыларын түзүүдө техникалык билимдерди пайдалануунун артыкчылыгын көрсөтөт.

Коомдук контролдоо функцияларын күчөтүү жана кеңейтүү керек. Азыркы учурда коомдук контролдоо мүмкүнчүлүктөрү анча жетишсиз пайдаланылат. Коомдук контролдоону коррупцияны алдын алууда алдын ала чаралары катары пайдалануу керек.

Коомчулуктун өкүлдөрүн мамлекеттик кызматкерлер жана алардын жакын туугандары берген кирешелер жана чыгашалар, ошондой эле мүлкү тууралуу маалыматтардын толуктугун жана аныктыгын текшерүү боюнча комиссиянын курамына киргизүү зарыл.

Коомдук контролдун мындай элементтери декларацияланган кирешелердин толуктугун жана алардын чыгашалар менен катышын аныктоо үчүн багытталган.

Коррупцияга каршы иштерге коомчулукту тартуу зарыл, бул чөйрөдө кандайдыр бир адистешүү болушу керек, мында айрым коомдук бирикмелердин ишмердүүлүгүнүн негизги максаты дал ушул коррупция менен күрөшүү болуп саналат. Төмөнкүдөй иш-чараларга коомчулуктун катышуусунун формаларын жайылтуу зарыл:

- коррупцияга каршы билим берүү жана агартуу;
- жарандык (коомчулук) контролдук;
- жарандардын жана юридикалык жактардын кайрылуулары кабыл алына турган коомдук кабылдамаларды ачуу;
- Коррупцияга каршы демилгелерди жылдыруу;
- ММКда маалыматка мониторинг жүргүзүү, анын натыйжалары боюнча маалымат чара көрүү ж.б. үчүн мамлекеттик органдарга жөнөтүлөт.

Ар бир көрсөтүлгөн форманын алкагында ар башка механизмдерди колдонууга болот:

- Коррупцияга каршы окутуу программалар менен долбоорлорду ишке ашыруу;

- коомдук иш-чараларды жана акцияларды өткөрүү (тегерек стол, семинар, тренингдер ж.у.с.);

- мамлекеттик органдарга жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарына Коррупцияга каршы мыйзам чыгарууну жакшыртуу боюнча сунуштарды киргизүү;

- коомдук иликтөө;

- ченемдик укуктук актыларды жана алардын долбоорлоруна көз карандысыз экспертиза жүргүзүү;

- коррупцияга каршы аракеттерди көрүү чөйрөсүндө проблемаларды жарыкка чыгарган интернет-ресурстарын колдоо;

- Коррупцияга каршы кабылдамаларды ж.б. түзүү.

Мыйзам чыгарууда укук коргоо жана башка мамлекеттик органдын коомдук уюмдардын коррупцияга каршы маселелери боюнча, ошондой эле жарандар жана жарандык коомдун институттары менен өз ара байланыш механизмдерин түзүү.

Жарандык коомдун институттарынын мүмкүнчүлүктөрү жана потенциалы коррупцияга каршы максатта азыркы кезде толук иштебейт. Аларды тартуу коомдо коррупциянын көрүнүштөрүн кабылдабоо атмосферасын калыптандырууга түрткү болот эле. Ал болсо коррупцияны алдын алуучу маанилүү чара болуп эсептелет.

Жарандык коомду коррупцияга каршы күрөшүү механизми тартуу боюнча бардык аракеттер мамлекеттик башкаруунун бардык чөйрөсүнүн ачыктыгын камсыз кылууга багытталган, себеби мамлекеттик аппараттын иштешинин негативдүү жагы анын маалыматтык жабыктыгын түзөт, андыктан коррупциялык көрүнүштөргө негиз пайда болот. Кандайдыр бир маселе боюнча аткаруу бийлиги менен байланышуу тажрыйбасына ээ болгон жарандардын көпчүлүгү, эрежедегидей эле, мындан алгылыктуу таасир алган эмес. Ошол эле учурда, бул органдардын иши жарандарга ар кандай кызматтарды көрсөтүү жана укуктары менен эркиндиктерин жүзөгө ашырууга жардам берүү үчүн арналган.

Ошентип, коррупция менен күрөшүүнүн цивилизациялуу моделин түзүүнүн эффективдүү жана мыйзамга негизделген негизги шарттары, албетте, жарандык коомдун реалдуу бар болушу, анын коом менен мамлекеттин кызыкчылыктарынын айкалышы менен толук иштеши, коомдук контроль институтун калыптандыруу жана жарандык коомдун өкүлдөрүнүн коррупцияга каршы механизмдерге катышуусу болууга тийиш. Жарандык институттар Коррупцияга каршы зор ресурс болуп эсептелет. Аны бийликтин органдары баалабайт. Дал ушул жарандык коом институттары коррупцияга каршы мамлекеттик саясаттын реалдуу эффективдүүлүгү жөнүндө ишенимдүү маалыматтын агымын камсыз кылууга, бийлик менен коомдун ортосундагы байланыш механизмдин сактоого, өкмөттү компроматтардан тазалоого жана калыптанышына салым кошууга, коррупциянын көрүнүштөрүнө чыдамсыздык менен мамиле кылууга жөндөмдүү.

3.4. Коррупцияга каршы билим берүү

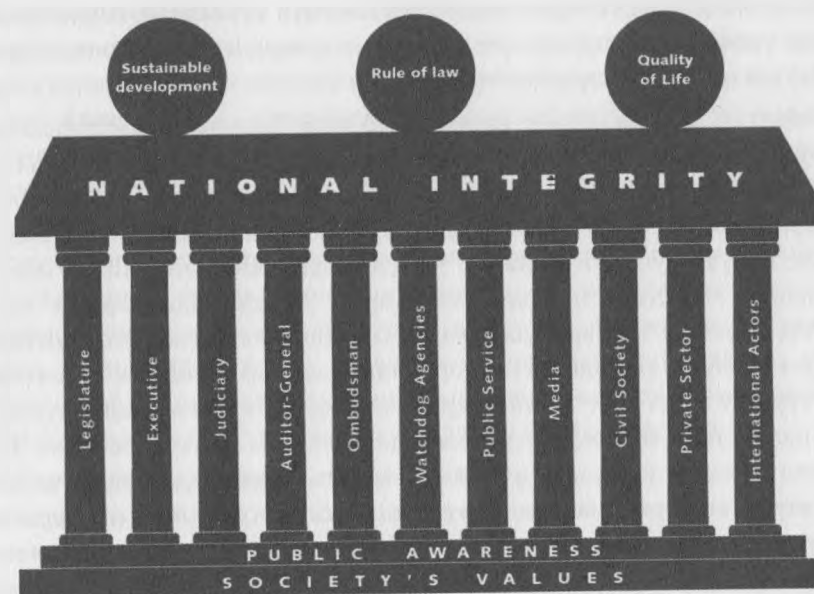
Коррупцияга каршы күрөшүү системасы мамлекеттик органдардын укуктук жөнгө салуусун жана укук коргоо ишмердүүлүгүн гана камтыбашы керек, себеп алар коррупцияга каршы көйгөйдү эффективдүү чечүүгө кепилдик бере албайт. Эгерде анын субъекттери тиешелүү моралдык жана этикалык сапаттарга ээ болбосо, же укуктук маданияттан ажыратылган болсо анда мыйзамдык өзгөртүүлөр жок кылынат. Бул сапаттардын болушу коррупциялык тобокелдиктерге эффективдүү каршы туруу үчүн зарыл. Анткени, эгерде коомчулук менен байланыштын катышуучулары, анын ичинде коррупциялык мотивдерден улам аны бузууга ниеттенишсе, коррупцияга каршы кандай мыйзам, кандай технологиялар болбосун күчү жетпейт.

Коррупциянын алдын алуу системасында коррупцияга каршы билим берүү маанилүү орунду ээлейт. Коррупцияга каршы билим берүүнүн маанилүүлүгүн түшүнүү эл аралык деңгээлде коррупцияга каршы программаларды ишке ашыруу зарылчылыгына алып келет.

Коррупцияга каршы билим берүү программаларынын жардамы менен жарандык кабардар болууну, тереңирээк маалымдуулукту жана жарандык позицияны жана коррупцияга карата сабырсыздыкка туруштук берүүнү өнүктүрүүгө болот.

Коррупцияга каршы тарбия менен билим берүү – коррупцияга каршылык көрсөтүүдө эң маанилүү элементтер. «Трансперенси

Интернешнл» негиздөөчүлөрүнүн бири Дж. Попе коррупцияга бөгөт коюу көйгөйүн системалуу, комплекстүү ыкманын негизинде карайт. Ал биринчилерден болуп коррупциянын табияты жана ага каршы күрөшүү боюнча системалуу, бирдиктүү концепцияны иштеп чыккан. Бул концепция бир катар өзгөчөлүктөрү менен айырмаланат.⁶⁸ Дж. Попенин биринчи өзгөчөлүгү болуп, бул анын ар кандай көрүнүштөрүн жазалоого эмес, коррупцияга бөгөт коюуга багытталгандыгы саналат. Экинчи өзгөчөлүк–коррупцияга каршы системада улуттук деңгээлде автор 11 түрдүү элементти аныктайт: мыйзам чыгаруу бийлиги, аткаруу бийлиги, укук коргоо органдары, мамлекеттик көзөмөл, акыйкатчы, адам укуктарын көзөмөлдөө жана коргоо органдары, мамлекеттик кызматкерлер, маалымат каражаттары, жарандык коом, жеке сектор, эл аралык уюмдар. Дж. Попе бул системаны ибадаткана түрүндө сүрөттөйт, анын үстүнкү структурасы үч баалуулуктан турат: туруктуу өнүгүү, мыйзамдын үстөмдүгү жана жашоо сапаты. Бул үстүнкү структура, мамычалардагыдай эле, жогорудагы он бир компонентке негизделген. Ибадаткананын пайдубалын коомдук баалуулуктар, коомдук аң-сезим жана сергектик түзөт.

68 Капа: Pope J. TI Source Book, Confronting Corruption: The Elements of National Integrity System. Transparency International, 2000.

Коррупцияны басуу жана жок кылуу «ибадатканасында» көрсөтүлгөн бардык негиздер бири-бири менен тыгыз байланышта. Фундаменттердин биринин алсыроосу экинчисинин алсырашына алып келиши мүмкүн, ал эми бир нечесинин алсырашы «ибадаткананын» бузулушуна, тең салмактуу өнүгүүнүн, мыйзамдын үстөмдүгүнүн жана жашоо сапатынын бузулушуна алып келиши ыктымал. Ошентип, бул коррупцияга каршы саясатка ылайык келген жарандык коомдун модели анын эң негизги негиздеринин бири болуп саналат жана социалдык баалуулуктар бүт системанын (ибадаткананын) негизи катары каралат. Дж. Попенин пикири боюнча коррупцияга каршы күрөшүүнүн ар кандай ыкмаларынын ийгилиги жана тийиштүү программалардын натыйжалуулугу күчтүү, туруктуу жарандык коомдун жана анын мүчөлөрүнүн болушуна, алардын активдүүлүгүнө, кыраакылыгына жана активдүү позициясына жараша болот. Коом бул функцияны аткара алышы үчүн маалыматтуулук, тиешелүү билим жана тарбия зарыл болот. Айрым изилдөөчүлөрдөн тышкары, коррупцияга каршы күрөшүү чөйрөсүндө активдүү иштеген эл аралык уюмдар коррупциянын алдын алуу жана бөгөт коюу үчүн ар кандай методдорду жана ыкмаларды сунушташат. Бул уюмдардын документтерин талдоодон көрүнүп тургандай, коррупцияга каршы тарбиялоо жана окутуу коррупцияга каршы программаны ишке ашырууда маанилүү каражат болуп саналат.

Ошентип, 2021-жылдын июнунда БУУнун Башкы Ассамблеясынын коррупцияга арналган Атайын сессиясында кол коюлган Саясий Декларацияда «коомдук жана жеке секторлордо кадрларды агартуу жана даярдоо үчүн күч аракеттерди жигердештирүү жана ресурстардын эффективдүүлүгүн жогорулатуу менен коррупциянын алдын алууга катышкан коомдук сектордон тышкаркы бардык адамдардын жана топтордун ролун бул көрүнүшкө каршы күрөштө негизги күчтөрдүн бири катары таануу», ошондой эле «коррупциянын бар экендиги, себептери, олуттуулугу жана терс кесепеттери жөнүндө калктын маалымдуулугун жогорулатуунун маанилүүлүгү, ошондой эле аны болтурбоо жана аны менен күрөшүү үчүн, анын ичинде калкты маалымдоо боюнча иш-чараларды жүргүзүү, коррупцияга каршы сабырсыздык атмосферасын түзүүгө көмөктөшүү жана агартуу жана квалификацияны жогорулатуу программаларын ишке ашыруу үчүн тиешелүү инструменттер жөнүндө да айтылат»⁶⁹.

69 A/S-32/2/ADD.1 - E - A/S-32/2/ADD.1 - Desktop (undocs.org).

Бул ыкма коррупция менен күрөшүү көз карашынан алганда элге билим берүү жана тарбиялоо системасын кайра карап чыгуу зарылдыгын көрсөтүп турат. Коррупцияга каршы тарбиялоо жана билим берүү адамга белгилүү бир баалуулук мамилени калыптандырышы керек. Билимди, баалуулукка болгон мамилени жана эркти айкалыштыруунун натыйжасында жаңы жеке жүрүм-турумдук укуктук маданият калыптанышы зарыл, анын катышуусунда жеке адам коррупцияга каршы күчтүү позицияга ээ болот. Инсандын коррупцияга каршы психологиялык мамилесинин өзгөчөлүгү анын алдын ала аныкталышы болуп саналат, мунун аркасында ал укуктук маалыматты жана процесстерди белгилүү бир жол менен кабыл алат жана баалайт, баалуулуктар системасына ылайык аракет кылууга даярдыгын аныктайт. Бул коррупцияга каршы укуктук жөнгө салуу ишенимдүүлүк деңгээлине жетип, адамдын ички планына айланып, иш-аракеттердин программасы болуп калууга тийиш. Биздин пикирибиз боюнча, заманбап коомдун негизги проблемасы – бул мыйзамдуулук жана укук тартибинин кризиси. Анын негизинде калктын жана мамлекеттик кызматкерлердин укуктук аң-сезиминин төмөнкү деңгээли, укуктук маданияттын жетишсиздиги жатат. Бул талашсыз реалдуулукту заманбап коррупцияга каршы саясат эске алышы керек. Коррупцияга каршы укуктук аң-сезимди жогорулатуу боюнча иштер туруктуу системалык негизде жүрүшү керек. Коррупцияга каршы тарбия менен билим берүү - коррупцияга каршылык көрсөтүүдө эң маанилүү элементтер. Бул корутундунун өзү жаңы эмес. Мамлекет жана жарандык коомдун активдүү өз ара аракеттенүүсү, заманбап маалыматтык технологиялардын жардамы менен маалымат мейкиндигин кеңейтүү, эң оболу интернет түйүнүн, мультимедиялык жана электрондук байланыш каражаттарын, мамлекеттик органдар менен жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын ортосунда кайтарым байланыш каналдары, анын ичинде атайын көз карандысыз интернет-порталдарды түзүү, коомдо коррупциянын калыптанышын кабыл албастыгынын жогорку натыйжаларына жетүүнүн маанилүү шарты болуп эсептелет.

Коррупцияга каршы тарбия берүү жана агартуу иштерин жаштардын жана билим берүү чөйрөсүндө гана эмес, мамлекеттик жана муниципалдык кызматта да жүргүзүү керек. Мында жүрүм-турумдун этикалык жөнгө салгычтарын да күчөтүү зарыл. Бул жол менен мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер этикалык жана тартип нормаларына, жүрүм-турум кодексине баш ийүүгө милдеттүү болгон

бир нече чет өлкөлүк мамлекеттер да иш алып барышууда. Мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин ар кандай категорияларына атайын коррупцияга каршы окутуу программаларды киргизүү максатка ылайыктуу болот.

Коррупцияга каршы билим берүү инсандын, коомдун, мамлекеттин кызыкчылыгында окутуу жана тарбия берүү процессинин максаты болуп саналат, ал коррупцияга каршы көз карашты калыптандыруу, окуучулардын укуктук аң-сезимин жана укуктук маданиятын жогорулатуу үчүн мамлекеттик билим берүү стандарттарынын алкагында иштелип чыккан жана билим берүү мекемелеринде ишке ашырылган жалпы билим алуу программаларына негизделген.

Коррупцияга каршы билим берүүдө эң башынан эле коррупциянын орун алышы мүмкүнчүлүктөрү коомдо төмөнкү проблемалардын болгондугу менен байланыштуу экендиги жөнүндө пикирди калыптандыруу маанилүү:

1) коомдук моралда атка минерлердин коомдук мүлктү ээлеп алуу же кызматтык абалынын аркасынан пайда алуу аракеттерин айыптоо жана жөн эле жөн гана кабыл албоонун жоктугу;

2) жарандарды жашоосу үчүн маанилүү болгон маселелер менен байланыштуу укуктук чечимдерди кабыл алуудан алыстатуу;

3) коомдун социалдык проблемаларын чечүүгө багытталган каражаттарды сарптоонун ачык эместиги;

4) укуктук сабаттуулук жана укуктук нигилизмдин чабалдыгы;

Коррупцияга каршы билим берүүнүн принциптери:

1. Жолун жолдоочулук;

2. Системалык көз караш; Коррупцияга каршы билим берүү вертикаль жана горизонталь боюнча интеграцияланган комплекстүү система катары каралууга тийиш.

3. Коррупцияга каршы көз караштын калыптанышына сыяктуу эле, тартиптин коррупцияга каршы жүрүм-турум стандартынын жана активдүү жарандык позициянын калыптанышына да комплекстүүлүк, багытталгандык.

4. Жашка ылайык өзгөчөлүктөрүн эске алуу.

5. Билим берүү процессинде интеграциялангандык.

6. Билим алуудагы компетенттүүлүк ыкмалары менен байланыш:

- чындыкты критикалык көз караш менен кароо жөндөмдүүлүгү;

- жагдайды адекваттуу баалоо жөндөмдүүлүгү;

- жагдайга өзүнүн көз карандысыз баа берүүнү иштеп чыгуу жөндөмдүүлүгү;

- иштелип чыккан баадан позицияны ээлөө жөндөмдүүлүгү;

- бул позицияны далилдерди келтирип коргоо жөндөмдүүлүгү;

- өзүнүн ишенимдерине ылайык эффективдүү иштөө жөндөмдүүлүгү;

- өз аракеттерине жоопкерчиликти алуу жөндөмдүүлүгү.

7. Өнөктөштүк. Бул процесске төмөнкүдөй бардык кызыкдар тараптардын катышуусу аркылуу коррупцияга каршы билим берүүдөгү маселелерди ишке ашырууга болот: жаштар уюмдары, ата-энелер коому, ишкерлердин социалдык жоопкерчилиги, бийлик түзүмдөрүнүн өкүлдөрү жана укук коргоо органдары, диний конференциялардын өкүлдөрү.

8. Алдын алуу. Коррупцияга каршы билим берүү кайсы болбосун коррупциялык жүрүм-турумдун жана аң-сезимдин пайда болушун алдын алууга багытталат.

Коррупцияга каршы билим берүүнүн багыттары.

1. Укуктук нигилизмден чыгуу. Мыйзамды сыйлоо ар бир жарандын негизги жашоо принциби болушу керек. Укуктук нигилизмден чыгуу үчүн негизги ролду укуктук агартуу жана окуучулардын укуктук маданиятын айрыкча, коррупцияга каршы мыйзам чыгаруу чөйрөсүндө калыптандыруу негизги ролду ойнойт.

2. Коррупциянын көп жүздүүлүгү жөнүндө маалымат: коррупциянын маанисин социалдык кубулуштай, мыйзамга каршы жорукту, экономикалык феномендей, саясий феномендей, бул коомдун маданиятынын элементиндей, коомдун нравалык оорусундай көрүү. Коррупциянын максаттары, субъекттери, формалары жана түрлөрү, ишке ашырылуучу чөйрө, мазмуну жөнүндө ачык түшүнүк.

3. Коррупцияга карата түшүнүктү/мамилени өздөштүрүүнү калыптандыруу коррупциялык тартипти, коррупциялык мораль жана этиканы нравалык жактан четтетүү. Жазалоочу мыйзам гана эмес, нравалык тандоо да бийликти жана коомду коррупциядан сактайт. Коррупцияны актоочу коомдо мыйзам анын алдын ала албайт. Ошондуктан бүгүн өлкөнүн келечегинин негизин түптөө зарыл: өсүп жаткан жаш муундарда коррупциянын көрүнүштөрүнө карата

терсаяктык кылуу, коомдо коррупцияны туруктуу терс жактан баалоону калыптандыруу керек.

3. Коррупция менен күрөшүүгө керектүү машыгууларды өздөштүрүү. Коррупцияга каршы жүрүм-турум стандартын түзүү. Угуучуларда коррупциялык жүрүм-турум жөнүндө пикир гана кайсы болбосун шартта алгылыксыз жүрүм-турум катары үстөмдүк кылбастан, конкреттүү жашоо жагдайларында да мындай жүрүм-турумдун практикалык жактан көндүмдөрү болууга тийиш. Коррупцияга каршылык - коррупциялык иштерди кабыл албайм жана ага катышпайм деген сыяктуу пассивдүү гана мүнөздө болбой, биздин коомдогу коррупциянын кайсы болбосун көрүнүштөрү менен күрөшөм деген активдүү дагы болушу шарт.

4. Коррупцияга каршы пропаганда менен мыйзамдуулуктун идеяларын таратуу жана мыйзамды сыйлоо.

5. Коррупциянын табиятын түшүнүүгө, анын көрүнүштөрүнөн социалдык жоготууларды билүү, өзүнүн позициясын далилдер менен коргоо, коррупциянын көрүнүштөрүнүн жолдорун издеп, ага бөгөт коюу иштери багытталат.

Коррупцияга каршы билим алуунун максаты – коррупцияга каршы көз карашты, инсандын моралдуу негиздерин, жарандык позицияны, коррупцияга каршы тартиптин туруктуу ыктарын калыптандыруу.

Коррупцияга каршы көз карашты калыптандыруу бир нече маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берет:

- коррупциянын мазмуну, анын формалары, коомдук жашоонун ар кайсы чөйрөлөрүндө анын көрүнүштөрүнүн өзгөчөлүктөрү, себептери жана бул көрүнүштүн социалдык жактан кооптуу жана зыяндуу кесепеттери жөнүндө жалпы түшүнүк берүү;
- Коррупцияны таанып билүүгө үйрөнүү;
- Бул социалдык көрүнүштү адекваттуу анализдөө жана жеке баалоо ыктарын историзм принцибине таянып калыптандыруу;
- Коррупциялык ситуациялар жөнүндө билимдердин комплексин жыйнап, тартиптин стандарттарын укуктук жана моралдык-этикалык нормаларга ылайык калыптандыруу;
- коррупцияга каршы тартипке мотивацияны стимулдоо;
- коррупциянын көрүнүштөрүн көтөрө албастыкты калыптандыруу;
- коррупция менен күрөштө мүмкүнчүлүктөрдү көрсөтүү керек;

- укуктук билимдин негиздерин калыптандыруу.

Ошентип, Коррупцияга каршы билимдин негизги максаты – социалдык компетенттүүлүктү калыптандыруу, башкача айтканда, Коррупцияга каршы компетенттүүлүктү калыптандыруу.

Мындай компетенттүүлүктү биз көп компоненттүү феномендей карайбыз, ага кирүүчү:

- компетенттүүлүккө даяр болуу;
- компетенттүүлүктүн маанисин билүү;
- стандарттык жана стандарттык эмес ситуациялардын компетенттүүлүгүнүн көрүнүштөрү боюнча тажрыйба;
- компетенттүүлүктүн мазмунуна баалуулук–маанилүү мамиле;
- компетенттүүлүктүн көрүнүшүнүн процессин жана натыйжасын эмоциялык-эргтик жөнгө салуу.⁷⁰

Күтүлүүчү натыйжа – коррупциянын көрүнүштөрүнө чыдабаган калыптанган инсан, анын коомдун жашоого жана мамлекеттин коопсуздугуна коррупциянын кооптуулугу жөнүндө билими бар, Коррупцияны жоготконду каалаган жана жоюуга жөндөмдүү жеке адам.

Коррупцияга каршы билим алуу процессине вертикаль жана горизонталь боюнча интеграция кылышы керек.

Вертикалдык интеграция боюнча мазмунунун жолун жолдоочулугун жана бүтүндүгүн бардык билим берүү баскычтары аркылуу камсыз кылып, угуучулардын жашынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен Коррупцияга каршы билимдин элементтерин киргизүү керек.

Горизонталдык интеграция окутуу процессине билимдин ар бир баскычында коррупцияга каршы билимге ар түрдүү формалардын кириши белгиленген.

70 Кара: Зимняя И.А. Заманбап билим берүүнүн компетенттүү парадигмасы. 2008-жылдын 23-апрелиндеги РАО Президиумунун № 5 отурумундагы протоколдон көчүрмө.

4-БӨЛҮМ. КОРРУПЦИЯНЫ АЛДЫН АЛУУ БОЮНЧА ГЛОБАЛДЫК ДЕМИЛГЕЛЕР

4.1. Билим берүү программалар менен илим-изилдөө институттары

Коррупцияга каршы жүрүм-турумдун моделдерин иштеп чыгуунун эффективдүү жолдорун издеп, дүйнөлүк коомчулук коррупцияга каршы саясаттын жана адамдардын аң-сезимин өзгөртүү үчүн ажырагыс негиз катары коррупцияга каршы билим берүүнү киргизүүдө.

Учурда белгилүү борборлордо, институттарда жана университеттерде билим берүү программаларынын кеңири спектри бар, ал жерде ар кандай изилдөөлөр жүргүзүлөт жана алардын жыйынтыгы боюнча макалалар басылып чыгат, окуу китептери жана китептер жазылат.

БУУ, Европа Биримдиги, ОЭСР, Дүйнөлүк Банк сыяктуу жана башка эл аралык уюмдар атайын сессияларга, конференцияларга, жолугушууларга, изилдөөлөргө ж.б. негизделген окуу материалдарын иштеп чыгууга зор салымын кошушууда.

Бул иликтөөдө коррупция маселелери боюнча изилдөө жүргүзгөн, отчетторду, окуу материалдарын даярдаган ж.б. иштеген эл аралык институттардын, уюмдардын ишмердүүлүгү көрсөтүлөт жана алар өздөрүнүн сайттарында окуу материалдарынын, китептердин жана башка бардык басылмалардын чоң маалымат базасын сунушташат.

1. Белгилүү борборлордун бири Норвегиядагы Михельсон институту (СМІ) туруктуу борбору саналат- **U4**. СМІ-бул коммерциялык эмес, көп тармактуу изилдөө институту, мында өнүгүү тармагында изилдөө боюнча адистешет. 2003-жылдан бери бул борбор коррупцияга каршы күрөшүү маселелерин изилдеп, изилдөө менен гана чектелбестен тренингдерди, семинарларды өткөрөт, ошондой эле коррупция боюнча материалдарды чыгарат. Сайтта 1000ден ашык басылма жарыяланган.⁷¹

2. Дагы бир белгилүү көз карандысыз коммерциялык эмес уюм- **Global Integrity (GI)**, ал ачыктыкты жана отчеттуулукту көзөмөлдөө үчүн изилдөөчүлөрдүн жана журналисттердин жергиликтүү топторун колдонуп, дүйнө жүзүндөгү башкаруу тенденциясын жана коррупцияны көзөмөлдөйт.⁷²

71 U4 Anti-Corruption Resource Centre.

72 <https://www.globalintegrity.org/>.

Карап чыгуу үчүн, бул уюм кызыгуу жаратат, анткени GI өз сайтында коррупциялык маселелерди ар тараптан изилдөө үчүн ачык булактардан турган илимий адабияттардын чоң маалымат базасын сунуштады. **GI Anti - Corruption Evidence (GI-ACE)** изилдөө программасы академиялык изилдөөлөргө жардам берүү жана бул маселенин үстүндө иштеп жаткан практикалык адистерди колдоо үчүн түзүлгөн.

Бул санариптик китепканада 8500 ашуун китеп, англис тилиндеги илимий макалалар жана башка публикациялар бар, алардын ичинде эң эскиси 1935 -жылы жарыкка чыккан экен. Китепкана коррупция менен күрөш боюнча публикациялардан түзүлгөн, алар системалык түрдө 2014-жылдан бери Гарвард университетинин профессору, **Global Anti-Corruption Blog (GAB)** негиздөөчүсү жана башкы редактору Мэтью С. Стивенсон тарабынан жыйналып жатат. Публикациялар жөнүндөгү маалымат PDF форматында ал түзгөн жөнөкөй тизме түрүндө берилип, коррупцияга каршы күрөш боюнча изилдөөчүлөр менен практиктер үчүн маалыматтын абдан пайдалуу булагы болсо дагы, практикалык жактан болсо аны пайдалануу анча деле ыңгайлуу болгон эмес.

GI-ACE өзүнүн алдына - профессор Стивенсондун макулдугу менен - библиографияны изилдөөчүлөр жана практиктер үчүн электрондук издөө инструментине айландыруу маселени койгон. Ал үчүн GI-ACE маалыматтарды иштеп чыгуу боюнча адис жана Коррупцияны изилдөөчү дисциплина аралык тармагынын (ICRN) мүчөсү - негиздөөчүсүнүн Стивен Гауторптын (Steven Gawthorpe) жардам берээрине макулдугун алган.

Global Integrity түзгөн алгачкы ачык коду болгон маалыматтар базасы коррупцияга каршылык көрсөткөндүгү тууралуу бар болгон илимий публикацияларды каталогдоого мүмкүнчүлүк берди: негизги сөз, автордун аты, публикациянын тиби, публикациянын датасы жана булактын башка иштерде цитаталарынын саны боюнча издөө мүмкүн. Издөөнүн натыйжасында калыптанган публикациялардын тизмесин CSV форматында жүктөп алса болот.

Бүгүнкү күндөгү маалыматтардын базасы рефераттарды жана ачык коду болгон материалдарга шилтемелерди киргизгендик үчүн азыр бүткүл дүйнөнүн изилдөөчүлөрү жана практиктердин көбү коррупция темасына тиешелүү болгон булактарды оңой издеп, идентификация кылганга мүмкүнчүлүк берди⁷³.

73 Homepage - Global Integrity Anti-Corruption Evidence.

3. Глобалдык Коррупцияга каршы блог (**Global Anti-Corruption Blog (GAB)**) бүткүл дүйнөдө коррупция жөнүндө проблемаларды анализдөө жана талкуулоосун жайылтууга арналган. Бул блог дисциплинардык жана адистик максаттарында маалыматтар жана идеялар менен алмашууга, ошондой эле коррупцияга каршылык көрсөтүү чаралар, анын себептери жана кесепеттери жөнүндө конструктивдүү дискуссияларды күчөтүүгө багытталган. Сайтта коррупция жана коррупция менен күрөшүү боюнча маалыматы бар пайдалуу интернет булактарына шилтеме бар: эл аралык уюмдар, өкмөттүк эмес уюмдар, университеттер жана илимий борборлор.⁷⁴

4. Коррупцияга каршы документтердин, маалымдамалардын, изилдөөлөрдүн жана ар кандай басылмалардын эбегейсиз чоң маалымат базасын Экономикалык кызматташтык жана өнүгүү уюмунун (ЭКӨУ) веб-сайтынан табууга болот.

Коррупцияга каршы жана адилеттүүлүк борборунун (**Anti-corruption and Integrityhub --ACI**)⁷⁵ ишинин негизги максаттары ишенимге татыктуу институттарды жана ачык, эффективдүү жана инклюзивдүү рынокторду колдоо болуп саналат. Бул максаттар дүйнө жүзү боюнча адамдардын экономикалык жана социалдык жыргалчылыгын жакшыртуучу саясатты алга жылдыруу боюнча ОЭСР уюмунун милдеттенмелерине шайкеш келет.

ОЭСР дүйнөлүк стандарттарды белгилөө жана ага жетүү үчүн инструменттерди берүү аркылуу өз максаттарына жетүү үчүн иштейт. ОЭСР тарабынан иштелип чыккан стандарттар, маалыматтар жана анализдер дүйнө жүзүндөгү эксперттер арасында практика жана тажрыйба алмашууну жакшыртат.

Мисал катары биз ОЭСРдин акыркы бир катар басылмаларына токтоло кетели.

ОЭСР коомдук адилеттүүлүгү боюнча маалымдама өкмөткө, бизнеске жана жарандык коомго ОЭСРдин коомдук адилеттүүлүктү сактоо боюнча сунуш-көрсөтмөнү ишке ашыруу боюнча колдонмону камтыйт. Маалымдамада Сунуш-көрсөтмөнүн он үч принциби иш жүзүндө эмнени билдирерин түшүндүрөт жана аларды ишке ашыруудагы көйгөйлөрдү

74 globalanticorruptionblog.com.

75 [Anti-Corruption and Integrity Hub - Global Anti-Corruption and Integrity Forum \(oecd.org\)](http://Anti-Corruption and Integrity Hub - Global Anti-Corruption and Integrity Forum (oecd.org)).

аныктайт. Маалымдамада өкмөттүн ичинде жана улуттук жана улут аралык деңгээлдердин ортосундагы кызматташтыкты жакшыртуу боюнча көрсөтмөлөр берилет.

«Чыгыш Европа жана Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү коррупцияга каршы күрөшүү чөйрөсүндөгү реформалар» жыйнагында кыйла деталдуу жана толук баяндама берилген. Жетишкендиктер жана көйгөйлөр, 2016-2019-жж. Баяндамада ⁷⁶ коррупцияга каршы саясаттын багыттары, институттар, коррупция үчүн жоопкерчилик, мамлекеттик жана бизнес секторлорунда анын алдын алуу чаралары талданат.

Эң акыркыларынын бири 2021-жылдын май айында жарыяланган - «21 -кылымда лоббизм.⁷⁷ Ачыктык, бүтүндүк жана жеткиликтүүлүк, бул жерде лоббизм өкмөттөргө таасир берүү жана маалымат берүү жолу катары - кеминде эки кылым бою демократиянын бир бөлүгү болуп келген жана мамлекеттик саясатка таасир этүү үчүн мыйзамдуу курал бойдон калууда.

Отчетто социалдык тармактар сыяктуу өкмөттөргө жана БӨУлар, аналитикалык борборлор жана чет өлкөлүк өкмөттөр сыяктуу субъекттердин кеңири чөйрөсүнө таасир этүүчү жаңы инструменттер талданат; ошондой эле өлкөлөрдүн ЭКӨУ лоббизминдеги ачыктык жана адилеттүүлүк принциптерин ишке ашыруудагы жетишкендиктери иликтенет. Мында өзгөчө кызыкдар болгон топтордун мамлекеттик саясатка таасир этүүгө умтулуусунун көптөгөн ыкмаларына байланыштуу орун алган кыйынчылыктар жана тобокелдиктер каралат жана мамлекеттик чечимдерди кабыл алуу процессинде калыстыкты жана адилеттүүлүктү натыйжалуу камсыздоо үчүн өкмөттөр колдонгон куралдар талданат.

ОЭСР сайтында сиз басылмаларды, ченемдик документтерди гана эмес, коррупцияга каршы күрөшүү боюнча видео материалдарды, ошондой эле коррупцияга каршы эл аралык форумдардан, конференциялардан ж.б. жазууларды таба аласыз.

Ошентип, ACI - OECD сайтынан коррупцияга каршы күрөшүү жана ак ниеттүүлүк боюнча глобалдык кыймыл кандай жүрүп жатканын,

76 [RUSSIAN - Anti-corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia.indd \(oecd.org\)](http://RUSSIAN - Anti-corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia.indd (oecd.org)).

77 [Lobbying in the 21st Century: Transparency, Integrity and Access | READ online \(oecd-ilibrary.org\)](http://Lobbying in the 21st Century: Transparency, Integrity and Access | READ online (oecd-ilibrary.org)).

саясатты иштеп чыгуунун бардык тармактарына таасирин тийгизген тартиптүүлүктү кантип жайылтуу керек экенин биле аласыз.

5. Коррупцияга каршы актуалдуу басылмаларды **БУУ БКБ** берет, окуу процессинин бардык баскычтарында коррупцияга каршы күрөшүү жана ак ниеттүүлүккө тарбиялоо үчүн университеттер, мектептер жана кесиптик билим берүү мекемелери менен иштешет.

БУУ БКБ e-Learning онлайн билим берүү программасы бар, ал ар кандай темалар, анын ичинде коррупцияга каршы күрөшүү боюнча дистанттык тренингдерди өткөрүүгө мүмкүндүк берүүчү электрондук курстарды иштеп чыгат. Бул БУУ БКБнын электрондук окутуу системасынын онлайн курстары алдыңкы эл аралык эксперттер, анын ичинде укук коргоо органдарынын кызматкерлери жана атайын адистер тарабынан иштелип чыгат, бул билимин кеңейтип жана баңги заттарын мыйзамсыз жүгүртүүгө, кылмыштуулукка жана терроризмге каршы күрөштөгү акыркы жетишкендиктерден кабардар болуп турууга өбөлгө түзөт. Курстар БУУнун алдыңкы эксперттери тарабынан тиешелүү эл аралык документтердин стандарттарына жана нормаларына ылайык жактырылган. Ар бир окуу модулун ийгиликтүү аяктагандан кийин, катышуучулар БУУ БКБнын расмий сертификатын алышат.

E-Learning онлайн билим берүү платформасы БУУга мүчө мамлекеттердин расмий мекемелери жана ар кандай эл аралык уюмдар үчүн 400дөн ашык модулдарды сунуштайт.⁷⁸

БУУнун Баңгизат жана кылмыштуулук боюнча башкармалыгы **Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча Академиялык Демилгеге (ACAD)**⁷⁹ жетекчилик кылып, эбегейсиз чоң маалымат базасын жана башка окуу материалдарын берет. Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча академиялык демилге-бул жогорку окуу жайларында коррупцияга каршы күрөшүү маселелерин окутуу жана изилдөө иштерин илгерилетүү боюнча биргелешкен долбоор. ACAD дүйнө жүзү боюнча коррупцияга каршы билим берүүнүн борбордук борбору катары иштейт. Бул бүткүл дүйнөнүн жана региондун профессорлорун бириктирет, тармакты өнүктүрөт жана 1800дөн ашык акысыз онлайн ресурстарын сунуштайт. Буга илимий макалалар, документтер жана коррупцияга каршы

78 UNODC Global eLearning; Course Catalogue (unodc.org).

79 track.unodc.org.

күрөшүүгө байланыштуу маселелердин кеңири чөйрөсүн камтыган бир нече тилдеги басылмалар кирет. ACAD ошондой эле Бириккен Улуттар Уюмунун Коррупцияга каршы Конвенциясына ылайык 3 кредиттик модель менен көп тармактуу университет курсун Бириккен Улуттар Уюмунун бардык расмий тилдеринде иштеп чыккан, муну укук, бизнес же социалдык илимдер тармагында сабактардын бөлүгү же толуктоо катары өтүүгө болот.

БУУ БКБ ошондой эле жаңычыл жана ар тараптуу билим берүү демилгесин көздөгөн «Адилеттүүлүк үчүн билим берүү **(E4J)**» долбоорун ишке ашырууда ал кылмыштуулуктун алдын алууга жана мыйзамдуулуктун башка аспектилерин, анын ичинде билим берүүнүн бардык деңгээлдеринде коррупцияга каршы күрөштү колдогон билим берүү иш -чаралары аркылуу кылмыштуулуктун алдын алуу жана мыйзам үстөмдүгү маданиятын жайылтуу максатын көздөйт. Бул иш -чаралар педагогдорго кийинки муунду мыйзамдын үстөмдүгүнө доо кетире турган көйгөйлөрдү жакшыраак түшүнүүгө жана чечүүгө үйрөтөт жана студенттерди өз коомчулугуна активдүү катышууга үндөйт.

Демилгенин сайтында 114төн көбүрөөк өлкөдөгү 550дөн ашуун университеттин окумуштуулары менен консультациялардын негизинде БУУнун БКБнын ар кандай иш чөйрөсү боюнча E4J алкагында иштелип чыккан 100дөн ашык университет модулдарын сунуштайт.

E4J ресурстук китепканасы түзүлгөн, бул кеңири жеткиликтүү болуу үчүн ачык ар тараптуу маалымат базасы болуп саналат, мында буга чейин иштелип чыккан жана жаш өзгөчөлүгү эске алынган тиешелүү окуу материалдары бар⁸⁰.

Практиктерди да, теоретиктерди да абдан кызыктырган документтерге мыйзам чыгаруу органдары үчүн Бириккен Улуттар Уюмунун Коррупцияга каршы Конвенциясын ишке ашыруу боюнча колдонмо, БУУнун Коррупцияга каршы Конвенциясы, БУУнун Коррупцияга каршы Конвенциясын ишке ашыруу боюнча техникалык көрсөтмөлөр, ири коомдук иш-чараларды өткөрүүдө Коррупцияга каршы коргоо чараларын пландаштыруу стратегиясы ж.б. кирет.

6. Ресурстардын дагы бири-БУУнун коррупцияга каршы Конвенциясынын Коалициясынын сайты (UNCAC Coalition)⁸¹, бул

80 E4J Library of Resources (unodc.org).

81 Resources | UNCAC Coalition.

БУУнун коррупцияга каршы Конвенциясын ратификациялоого, ишке ашырууга жана мониторинг жүргүзүүгө милдеттүү болгон 100дөн ашуун өлкөдөгү 350дөн ашык жарандык коом уюмдарын бириктирген (ЖКУ) глобалдуу тармак. Ал 2006 -жылы августта түзүлгөн, БУУнун коррупцияга каршы Конвенциясын эффективдүү аткаруу үчүн эл аралык, аймактык жана улуттук деңгээлдеги жарандык коомдун аракеттерин мобилизациялайт.

Коалициянын иши эки негизги ишенимге негизделген. Биринчиден, БУУнун Коррупцияга каршы Конвенциясы коррупция менен күрөшүү үчүн зарыл болгон аракеттердин глобалдык координациясы үчүн негизги жетекчилик чекти камсыз кылат, ошондой эле жетишилген прогресс менен тоскоолдуктарды талкуулоо үчүн негизги эл аралык форумду камсыз кылат. Экинчиден, БУУнун Коррупцияга каршы Конвенциясынын ийгилиги жана коррупция менен күрөшүү аракеттери жалпысынан өкмөттөн гана эмес, жарандык коом институттарынын, ошондой эле жеке сектордун жана жалпы коомчулуктун ишмердүүлүгүнөн көз каранды.

БУУнун Коррупцияга каршы Конвенциясынын Коалициясынын ресурстар базасын дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө иштелип чыккан жана кабыл алынган ченемдик документтер, саясий билдирүүлөр, колдонмолор, методикалар ж.б. түзөт.

7. Коррупцияга каршы материалдар **Transparency International эл аралык өкмөттүк эмес уюмунун (ТИ)** сайтында да берилген⁸².

Уюмдун китепканасында илимий отчеттордон жана онлайн курстардан баштап, негизги көйгөйлөрдү чагылдырган инструменттерге жана видеолорго чейинки коррупцияга каршы ресурстардын кеңири спектри камтылган.

Коррупция менен күрөшүү негизинен мыйзамдар чыгаруу, мыйзамдар, тергөө жана текшерүү жана тең салмактуулук менен башталат жана бүтөт. Өкмөттөр жана алардын саясаты коррупциясыз дүйнөнү түзүү жана сактоо үчүн өтө маанилүү ролду ойнойт. Мамлекеттик кызматчылардын өкмөттө ак ниеттүүлүктү жогорулатуу боюнча конкреттүү чаралары «Мамлекеттик кызматкерлер жана саясатты иштеп чыгуучулар үчүн коррупцияга каршы куралдарда» берилген⁸³. Бул жерде чечим кабыл алуучулар, мамлекеттик кызматкерлер үчүн ресурстар чогултулган.

82 Library - Transparency.org.

83 Government - Toolkits - Transparency.org.

«Жарандарды коррупцияга каршы аракеттенүүгө тартуунун беш принциби» деген акыркы көрсөтмөлөрүнүн биринде,⁸⁴ ТИ коррупцияга каршы эффективдүү, туруктуу жана жагымдуу механизмдерди иштеп чыгуу механизми толук чагылдырылган. Адамдар коррупция тууралуу кабарлоо чечимин эмне үчүн жана кантип тандашканын жана алгачкы өз ара аракеттенүү кандайча колдоого алынып жатканын изилдөөнүн негизинде, уюмдар коррупцияга каршы механизмдерин эффективдүү болуу үчүн кантип түшүнүп, талдап жана балким, ылайыкташтыра аларын маалымдаган беш принцип сунушталган.

Көрсөтүлгөн принциптер коррупцияга каршы механизмдерди түзүү жана ыңгайлаштыруу боюнча практикалык кадамдар үчүн колдонмо болуп бере алат жана алардын жарандардын кайрылууларын кароодо пайдалуулугун камсыздайт. Принциптер ар кайсы өлкөлөрдө жана контексттерде колдонулат жана коррупциялык көйгөйлөрдүн ар кандай түрлөрү менен өз ара аракеттенүүнү стимулдаштыруу үчүн актуалдуу.

Мониторинг жүргүзүү үчүн «Туруктуу өнүгүү максаттарында (ТӨМ) коррупцияга жана коррупцияга каршы мониторинг жүргүзүү боюнча» практикалык колдонмо пайдалуу болуп саналат. ТӨМ 2030 -жылга чейинки мезгилде - БУУнун 193 мүчөсү тарабынан 2015-жылы кабыл алынган 17 дымактуу «глобалдык максаттардын»⁸⁵ жана 169 максаттардын жыйындысы болуп саналат. Белгилүү болгондой, глобалдык максаттар жана индикаторлор аларды улуттук пландарга жана саясий процесстерге интеграциялоо үчүн түзүлгөн. Өлкөлөргө ошондой эле, конкреттүү жагдайларды эске алуу менен улуттук максаттарды аныктоо жана ТӨМдүн ар бир милдетине жетишүүдө прогрессти өлчөө үчүн колдонула турган жергиликтүү тиешелүү индикаторлорду жана маалымат булактарын аныктоо сунушталат.

ТӨМ түзүмү алкагы коррупцияны азайтуу боюнча конкреттүү максаты бар коррупция менен инклюзивдүү жана тынч коомду түзүүнүн ортосундагы так байланышты орнотот.

Бириккен Улуттар Уюмун ТӨМ 16га киргизүүдө коррупция, пара алуу, салык төлөөдөн качуу жана ага байланыштуу мыйзамсыз финансылык агымдар өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдү болжол менен жылына 1,26 триллион АКШ долларынан куру калтыраары белгиленген жана

84 2019_Toolkit_EngagingCitizensAnti-CorruptionMechanisms_English.pdf (transparencycdn.org).

85 2017_MonitoringCorruptionSDGs_EN.pdf (transparencycdn.org).

коррупцияны азайтуу - туруктуу өнүгүүнүн маанилүү компоненти.

8. Туруктуу өнүгүү максаттарына жетүү жана ошого жараша коррупцияга каршы күрөшүү боюнча материалдарды Бириккен Улуттар Уюмунун Өнүктүрүү Программасынын UNDP сайтынан табууга болот.

ТӨМ 16 тынчтык, адилеттүүлүк жана күчтүү институттар боюнча, сот адилеттигине жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу, эффективдүү, отчеттуу жана инклюзивдүү институттарды куруу, паракорлукту жана коррупцияны азайтуу үчүн негизги элементтерди камтыйт.

Натыйжасыз, туура эмес башкаруу жана коррупция - адамзаттын өнүгүүсүнө чоң тоскоолдук болуп саналат. Коррупция - теңсиздиктин, туруктуу жакырчылыктын жана калктын аярлуу катмарынын экономикалык өсүштүн пайдасынан четтетилишинин негизги фактору.

Ачык өкмөттү илгерилетүү жана жергиликтүү жамааттардын жергиликтүү деңгээлде ачыктыкты жана отчеттуулукту жогорулатуу жана кызмат көрсөтүүнү жакшыртуу үчүн ыйгарым укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү «Коррупцияга каршы стратегиялар: Эмне иштээрин, эмне иштебей тургандыгын жана эмне үчүн иштебесин (Азия-Тынч океанында алынган сабактар) түшүнүү»⁸⁶ деген басылмада берилген.

9. Коррупцияга каршы күрөшүү тууралуу билим борбору (**The Anti-Corruption Knowledge Hub**)⁸⁷-бул ТИ өз изилдөөлөрүнүн жыйынтыктарын сунуштаган онлайн мейкиндиги. Бул жерде коррупцияга каршы күрөш боюнча жардам көрсөтүү кызматы, ТИ эксперттер тармагы, бир катар өлкөлөр боюнча колдонмолор жана изилдөөлөр бар. Мындан тышкары, Борбор ТИнин эмне кылганын изилдеген көптөгөн куралдарды жана билимдерди камтыйт.

Практикалык колдонмолор, ар кайсы тармактарды изилдөөлөр, отчеттор, видео материалдар, эбегейсиз ресурстук база уюмдун баракчасында берилген.

ТИнин дүйнө жүзү боюча өкүлчүлүгү бар болгондуктан, кайсы гана өлкөнүн болбосун ТИ өкүлчүлүктөрүнүн сайтынан коррупцияга каршы көптөгөн кызыктуу жана актуалдуу материалдарды, акыркы жаңылыктарды табууга болот. Трансперенси- Кыргызстанда жүргүзүлгөн

86 Anti-corruption Strategies: Understanding what works, what doesn't and why? | United Nations Development Programme (undp.org).

87 Transparency International Knowledge Hub | Knowledge Hub.

иштер боюнча маалыматтарды, изилдөөлөрдүн жыйынтыктары боюнча отчетторду жарыялайт.

10. Дагы бир ТИ долбоору (**TI - Anti-Corruption Research Network**)⁸⁸ жарандардын коррупцияга каршы аракеттенүүсүн чагылдырган ар кайсы өлкөлөрдүн изилдөөлөрүнүн мисалдарынын кеңири спектрин камтыйт. Сайтта коррупцияга каршы көптөгөн материалдарды табууга болот.

11. **ETICO** порталы Билим берүүнү пландаштыруу боюнча эл аралык институттун (ИЕР-UNESCO) веб-платформасы болуп саналат, бул билим берүү секторундагы коррупцияны жоюу жана ачыктыкты жана отчеттуулукту жайылтуу аркылуу этикалык коомдорду түзүүнү көздөгөн саясатчыларга жана билим берүүгө кызыкдар тараптарга инструменттерди, маалыматтарды жана ресурстарды берет.

ETICO порталы -ЮНЕСКОнун МИПОсунан, ошондой эле бул чөйрөдө иш алып барышкан активдүү өнөктөштөрдүн жана кызыкдар тараптардын билим берүүдөгү этика жана коррупция боюнча акыркы маалыматты жана ресурстарды чогулткан жана жайылтуучу веб-платформа.

ETICO платформасынын веб-сайтынан төмөнкүлөрдү таба аласыз:

- Куралдарды: терминдердин глоссарийлерин камтыйт; мектептер жөнүндө ачык саясатты иштеп чыгууну же ишке ашырууну көздөгөн өкмөттөр жана билим берүү боюнча кызыкдар тараптар үчүн практикалык сунуш-көрсөтмөнү; жана дүйнөлүк карталарды, анда колдонуучулар жүрүм-турум кодекстеринин мисалдарын, ETICO окуу курстарын же коррупция боюнча статистиканы таба алышат.

-Билимди: ETICO платформасы билим берүү тармагындагы коррупция жаатында иштеген изилдөөчүлөр жана эксперттер үчүн маалымат казынасы болуп саналат. МИПО изилдөөлөр боюнча көбүрөөк маалымат берген тематикалык баракчалар менен бирге, бул жерде сиз төмөнкүлөр менен тааныша аласыз: Басылмаларга, долбоорлорго, саясатка жана нормаларга 640тан ашуун шилтемелери бар китепкананы; жалпыга маалымдоо каражаттарында жарыяланган билим берүү тармагындагы коррупция боюнча 1500дөн ашуун макалалардын тандалмасы; жана Этика жана Коррупция Программасынан МИПО басылмаларынын толук тизмеси.

Маалымат алмашууну: ETICO блогу, глобалдык коррупцияга каршы коомчулукка жаңы идеяларды жарыялоо жана талкуулоо үчүн

88 Corruption Research Network.

мейкиндикти, ошондой эле жазылуу же платформага киргизүү үчүн ресурстарды же макалаларды берүү боюнча маалыматты сунуштайт.⁸⁹

11. Изилдөөлөр жана аналитикалык макалалар **Curbing Corruption**⁹⁰ эң сонун ресурсунда берилген (коррупцияны ооздуктоо, токтотуу), бул 2018-жылы коррупцияга каршы аракеттенүү иш алып барган белгилүү эксперттер Марк Пиман жана окумуштуу Пол Хейвуд тарабынан негизделген. Бул ресурстун максаты - саясатчыларга, мамлекеттик кызматкерлерге, жарандык коомдун институттарынын өкүлдөрүнө, кесиптик уюмдардын, ассоциациялардын өкүлдөрүнө, жеке секторлордун жетекчилерине өз жоопкерчилигинин алкагында коррупцияга каршы демилгелерин иштеп чыгууда жана ишке ашырууда жардам берүү, коррупция менен күрөшүү ыкмаларын жана алардын аз ара натыйжалуу аракеттенүү механизмдерин издөө.

Curbing Corruption 2018-жылдын октябрь айында иштелип чыккан. Бул долбоордун демилгечилери реформаторлор коррупция менен күрөшүү стратегиясын жана артыкчылыгы көбүрөөк болгон, реформалардын конкреттүү чараларын жакшыраак иштеп чыгышына ишенишет.

Авторлордун пикири боюнча, стратегиянын формулировкасы үч тиректе негизделген: башка тармактар боюнча билимдери (аскердик чөйрө, бизнес, саясат); коррупция жана коррупцияга каршы реформа боюнча изилдөө адабиятынан корутундулар; коррупцияга каршы реформа боюнча өлкөлөр жана секторлордун кеңири диапазонундагы жеке тажрыйбасы.

Марк Пиман сунуштаган «Коргоо жана аскердик күчтөр чөйрөсүндө коррупция менен күрөшүү: секторалдык реформанын тажрыйбасы менен стратегиясы» (2021)⁹¹ деген анализ акыркы иштердин бири болуп эсептелет. Коррупция кантип бул сферага бүлгүндүк учуратканы жөнүндө мисалдар менен тажрыйба келтирилген.

Коргоо сектору жогорку деңгээлдеги купуялуулук, татаал техникалык сатып алуулар жана техниканы эксплуатациялоого байланыштуу тобокелдиктерден улам, коррупция үчүн кооптуу болуп саналат. Коргоо чөйрөсүндөгү коррупция, эреже боюнча, бардык жерде кездешет: активдерди сатууда, купуя бюджеттерде, бюджетти алдоодо, эмгек

89 Search results | ETICO - IIEP UNESCO | Platform on ethics and corruption in education.

90 Curbing Corruption - Sector by sector reforms & strategies.

91 Microsoft Word - 210618 Curbing corruption in Defence & Military.docx.

акыны уурдоодо, аскер чалгындоосун мыйзамсыз пайдаланууда жана башка. Көпчүлүк жетекчилер коррупцияга каршы аракеттенгилери келбейт, себеби бул аларга пайда апкелет, алар да буга катыштыгы бар же кесепеттеринен коркушат же, ага таасир этүүгө өздөрүн алсыз сезишет.

Бирок автор өлкө коргоо чөйрөсүндөгү коррупцияны кыскарта ала тургандыгы, анын ичинде коргоо чөйрөсүндөгү коррупция боюнча толук колдонмолор, коррупциялык тобокелдиктер 100дөн ашык өлкөдө жана 160 коргоо компанияларда кездешээри тууралуу көптөгөн пайдалуу сунуштарды берет.

Сайтта мындай изилдөөлөр жана иликтөөлөр көпчүлүк секторлор боюнча берилген.

12. Коррупцияга каршы билим берүү Евразия мейкиндигинде да колдонулуп баштады. Албетте, бул изилдөөлөр жана коррупцияга каршы публикациялар. Эң белгилүү борборлордун бири - Киездеги Коррупцияга каршы изилдөөлөр боюнча жана билим берүү борбору **ACREC (Anticorruption Research and Education Centre)**, изилдөө борбору, ал билим берүү жана илимий иштерди жүргүзөт жана коррупцияга бөгөт коюу жана аны менен күрөшүү чөйрөсүндөгү жергиликтүү жана чет элдик илимий-педагогикалык менен илимий кызматкерлерди, докторанттарды, аспиранттарды, студенттерди жана практиктерди бириктирет. ACREC сайтынын «Китепкана» бөлүгүнөн академиялык, коррупцияга каршы магистрдик жана сертификацияланган программалардын модулдарын жана маалыматтарын, ACREC эксперттери өткөргөн изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын, докладдарды, аналитиканы, өзүн өзү окутуу материалдарын, отчетторду, соттук практиканын материалдарын, пайдалуу ресурстарга болгон шилтемелерди жана башкаларды тапса болот⁹².

Ошентип бүгүнкү күндө коррупцияга каршы аракеттенүү маселелери боюнча коррупцияга каршы билим берүүнү ийгиликтүү ишке ашырууга өбөлгө түзгөн зор академиялык жана илимий база бар.

92 Library – ACREC – Міждисциплнарний науково-освітній центр протидії корупції.

4.2. БУУнун коррупцияга каршы Конвенциясын колдоо боюнча демилге

Мурдагы параграфтарда берилгендей, коррупцияга каршы Бириккен Улуттардын Уюмунун Конвенциясы (БУУ ККК) коррупцияга каршы эл аралык келишимдердин маанилүүлөрүнүн бири болуп эсептелет. БУУ ККК глобалдык проблемага жооп катары жана коррупцияны ооздуктоого жана бул көрүнүштүн бүлдүргүч кесепеттерин жумшартууга өбөлгө түзгөн уникалдуу укуктук базаны түзгөн. Учурда, 187 өлкө кошулган БУУ КККнын мааниси анын бүткүл дүйнөнү камтыганынан башка дагы, анын жоболорунун көлөмү жана иштелип чыккандыгы менен да аныкталат. Конвенция экономиканын мамлекеттик жана жеке секторлорунда коррупциянын проблемасын чечүүнүн системалуу ыкмасын сунуштоо менен коррупциянын алдын алуу чаралары сыяктуу эле, ал үчүн жазалоонун маанисин тааныйт. Ошондой эле документте эл аралык кызматташтыктын жоболору жана коррупциянын чек ара аралык табиятын эске алуу менен бирге коррупциялык кирешелердин кайтарылышы да камтылат. Конвенция жарандык коом үчүн жаңы перспективаларды ачты, анткени бул документ жарандарды отчеттуулук механизмдерин жакшыртуу үчүн катышууга чакырат жана жарандардын маалыматтан пайдалануу мүмкүнчүлүгүнүн маанисин баса белгилейт.

Бул Конвенциянын ратификациясын колдоо максаттарында, 2006-жылдын август айында анын ишке ашырылышына мониторинг жүргүзүү үчүн БУУ КККнын Коалициясы негизделген. Ал 100 дөн ашык өлкөнүн жарандык коомунун 350дөн ашык уюмун камтыйт. 2021-жылдын май айында биринчи жолу Кыргызстандын «Коррупция жана кылмыш жолу менен алынган кирешелерди адалдоо көйгөйлөрүн изилдөө Борбордук Азия Институту» өкмөттүк эмес уюму башка өлкөлөрдүн уюмдары менен катар БУУ КККнын коалициясынын мүчөсү болуп кабыл алынган.

Коалициянын маселеси жарандык коомду БУУ КККнын аракеттерин эл аралык, региондук жана улуттук деңгээлде колдоону мобилизациялоо болуп эсептелет. БУУ КККнын комплекстүү мүнөзү жарандык коомдун кеңири тармагын өзүнө тартып кызыктырат. Коалиция адамдын укуктарын коргоо, эмгек укуктары, демократиялык башкаруу, экономикалык жана социалдык өнүгүү, айлана-чөйрөнү коргоо жана экономикалык жеке сектордо отчеттуулукту өнүктүрүү боюнча иштеген топторду бириктирет.

Коалициянын мүчөлөрүнө 5th Pillar, AccessInfoEurope, AfriCOG, BRAC University Institute of Governance, Christian Aid, Commonwealth Human Rights Initiative, GAATW, Global Witness, Institute for Security Studies in Africa, PSI Link, SERAP, Tax Justice Network, Tear-fund, Transparency International, UNICORN жана башка уюмдар кирет.

БУУ ККК коалицияны 12 мүчөдөн турган координациялык комитет башкарат, алар эки жылдык мөөнөткө шайланат, секретариаттын иштешин уюмдун негиздөөчү мүчөлөрүнүн бири, Транспаренс Интернэшнл камсыз кылат.

БУУ КККга тиешелүү маселелер боюнча биргелешкен аракеттерде Коалиция активдүү катышат, ал боюнча анын позициясы башка уюмдар менен дал келет, өз мүчөлөрүнүн ичинде маалымат алмашууга жардам берет жана айрым өлкөлөрдүн жарандык коомдорунун БУУ КККны илгерилетүү аракеттерин колдойт.

Коалиция БУУ КККнын жарандык коомдун уюмдарынын обзор процессинде катышуусун жана ага техникалык колдоо аркылуу да өз салымын кошуусун колдойт.

Мындан тышкары, коалиция Конвенция камтыган негизги маселелер боюнча дискуссияларды колдоого умтулат:

- Маалыматтан пайдалануу мүмкүнчүлүгү
- Уурдалган активдерди кайтаруу
- Ачыктык

- Маалымат бергендерди жана коррупцияга каршы активисттерди коргоо.

2009-жылга чейин 2006-2009 жж. өткөн кампаниянын жүрүшүндө Коалициянын негизги маселеси – активдүү коомчулук катышуу каралган, БУУ ККК сакталышына мониторингдин эффективдүү жана ачык механизм камсыз кылуу болгон. Бул максатта Коалициянын мүчөлөрү өкмөт аралык маанилүү конференциялардын алдында жана жүрүшүндө биргелешкен аракеттерди жасашкан.

2010-жылдын июль айында ишке кирген БУУ КККнын сакталышы үчүн мониторинг механизми 2009-жылдын ноябрь айында кабыл алынгандан тартып, Коалиция жарандык коомдук уюмдары мониторинг процессинде катышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушун камсыз кылууга багытталган ишти жүргүзүүдө жана аларга талаптагыдай сапаттагы тиешелүү документтерди түзгөнгө көмөк көрсөтүүдө.

2010-2018-жж. БУУ ККК обзордун аткарылышынын биринчи баскычында Коалиция жарандык коомдун топтору обзор процессинде өз салымын кошуп жана сапаттуу материалдарды берүүдө аларды колдой алгыдай болуусу үчүн иштеп жатат. Ал жалпы тааныштыруу үчүн обзордук отчетторду жарыкка чыгарууга өкмөттүн макулдугун күн мурунтан алууга умтулган.

2015-жылдын аягында Коалиция Австрияда көз карандысыз бирикме катары катталган.

2018-жылдын ортосуна чейин Коалиция Катчылыгы Берлиндеги Transparency International Катчылыгында жайгашкан.

2019-жылдын башында Коалиция Венада кеңсе ачкан жана анын туруктуу командасы бүткүл дүйнө боюнча жарандык коомдун уюмдарына техникалык жана пропагандалык жардам көрсөтүп келет, алар БУУ КККны өз миссиясын жылдыруу үчүн колдонгондор, көбүнчө, БУУ КККнын обзордук механизминде өзүнүн салымын кошкондор жана ага катышкандар.

Коалиция ошондой эле обзордук докладдарды жарыкка чыгарууга өкмөттүн макулдугун күн мурун алууну максат койгон, бул БУУ КККнын коомчулук жактан сакталышын жана обзор процессинин бардык этаптарында ачыктыкты камсыз кылат.

Мындан тышкары, коалиция өзүнүн алдында конкреттүү маселелер боюнча түшүндүрүү пропагандалоо, тактап айтканда, маалыматтардан пайдалануу мүмкүнчүлүгүн, активдерди кайтарып берүү, пара алгандык фактысы жөнүндө кабар берген адамдарды жана коррупцияга каршылык көрсөткөндөрдү коргоону камсыз кылуу.

Алдына коюлган максаттарга жетүү үчүн Коалиция мурдагыдай эле БУУ КККнын мамлекет-катышуучулардын конференцияларынын отурумун көңүл чордонунда калтырат.

Коалициянын мүчөлөрү өкмөт аралык отурумдарда байкоочу катары катышышат. Алар өкмөттүк делегациялардын өкүлдөрү менен кезигишет, билдирүүлөрдү беришет, пресса үчүн брифингдерди өткөрөт, блогдордо маалыматтарды жайгаштырат, пресс-релиздерди жарыкка чыгарат, ошондой эле башка иштер менен алектенет.

2006-жылдан бери Коалициянын стратегиясы үч негизги максатка багытталган:

- Улуттук жана глобалдык пропагандалык иш-аракеттер аркылуу ачык, баарына жеткиликтүү, эффективдүү БУУ ККК обзордук механизмине жетүү;
- Улуттук деңгээлде, укук колдонууга өзгөчө басым жасоо менен жарандык коомдун БУУ КККнын обзорунун улуттук процессине жана жарандык коом менен мамлекеттин башка диалогдоруна маалыматтык жана конструктивдүү жардам көрсөтүү аркылуу коррупцияга каршы БУУ КККнын жүзөгө ашырылышына көмөктөшүү;

- Максаттуу улуттук жана глобалдык пропаганда аркылуу мыйзамсыз кирешелердин изин жашырууга каршы күрөшүү жана активдерди кайтарып берүү боюнча өкмөттүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу.

БУУ КККнын иш-аракеттерине төмөнкүлөр камтылат:

- Иштөө топтору аркылуу анын ичинде жарандык коомдун катышуусу жана активдерди кайтарып берүү боюнча биргелешкен билдирүүлөр менен стратегияларды иштеп чыгууну координациялоо;
- Жарандык коомдун катышуучу мамлекеттердин конференциясынын сессияларына катышуусун координациялоо.

БУУ КККнын обзорунун механизми 2009-жылы кылмыштуулукка, укук колдонууга жана эл аралык кызматташтыкка, өкмөттүк делегациялардын чыгып сүйлөөсүнө, өкмөттүн өкүлдөрү менен жолугушууларына ж.б. өзгөчө көңүл буруу менен түзүлгөн.

Актуалдуу мисалдардын бири болуп ачык- айкындуулук милдети саналат - ал БУУ ККК Коалициясы тарабынан сунушталган жана илгерилетилген декларация мында катышуучу мамлекеттерди ачыктыктын минималдуу стандартын аткаруу жана механизмдин жоболорунун алкагынан чыккан, жарандык коомдун БУУ КККнын обзорунун механизмде катышуусу, милдеттенмесин ыктыярдуу түрдө өзүнө алууга чакырат. Кол койгон мамлекеттер «жарандык коомдор коррупцияны алдын алууда жана аны менен күрөшүүдө чечкиндүү ролду ойнойт» деп билдиришет жана «ачык-айкындуулуктун алты принциптерине» таянууга милдеттенишет, алар төмөндө берилет:

- Өлкө үчүн обзордун актуалдуу графиктерин жарыялоо.
- Обзорду жүргүзүүчү мекеме же координатор (контакттуу адам) жөнүндө маалымат берүү.
- Өлкө обзорунун аяктагандыгы жөнүндө жарыя кылуу, анда отчет менен кайдан таанышууга боло тургандыгы көрсөтүлөт.
- Өзүн өзү баалоону жана Бириккен Улуттар Уюмундагы өлкөнүн тилинде өлкө жөнүндө толук баяндаманы жана жергиликтүү тилдерде резюмени интернетке жайгаштыруу.
- Жарандык коом үчүн брифинг жана отчетто камтылган корутундулар боюнча ачык дебаттарды уюштуруу.

Обзордун процесси эки беш жылдык циклден турат:

Биринчи цикл (2010-2015-жылдар) криминализация жана укук коргоо иштери боюнча III бөлүктү жана эл аралык кызматташуу боюнча IV бөлүктү камтыйт.

Экинчи цикл (жыл башында 2015-2020-жылдар) алдын алуу чаралар жөнүндө II бөлүктү жана активдерди кайтаруу боюнча V бөлүктү камтыйт. Көптөгөн кечиктирүүлөрдүн кесепеттеринен ККК катышкан өлкөлөрдүн Конференциясы экинчи циклди 2024-жылдын июнь айына чейин узартууга чечим чыгарды.

Катышкан өлкөлөрдүн төрттөн бир бөлүгү обзор үчүн ар бир биринчи төрт жылга пландаштырылган, бешинчи жыл болсо күтүлбөгөн кечигүүлөр же обзордун циклинин ичинде өлкөлөрдүн кирүү учурунда болсо резервде калат.

Өлкөлөр обзорунун процесси төмөнкү этаптардан түзүлөт:

I этап. Өзүн өзү баалоо: БУУ БКБ катышуучу-мамлекетке обзор болгону жөнүндө маалымат берет. Катышуучу мамлекет обзордо өлкөнүн катышуусун координациялоо үчүн координаторду белгилейт, андан кийин өзүн өзү баалоо боюнча стандартталган контролдук тизмени толтурат.

II этап. Эксперттик баалоо: эки өлкө-рецензенттер жребий боюнча эксперттер тобун түзүүгө көрсөтөт. Команда өзүн баалоо үчүн толтурулган контролдук тизменин кабинеттик текшерүүсүн өткөрөт. Ал үчүн координатордон кошумча маалымат талап кылынышы мүмкүн жана конференц-байланыш аркылуу түз диалог же эгерде текшерилүүчү өлкө менен макулдашуу болсо, ага баруу керек.

III этап. Өлкө обзор жөнүндө отчет жана кыскача баяндоо. БУУ БКБнын жардамы менен обзор боюнча эксперттердин тобу өлкө жөнүндөгү обзорду (80-300 барак) жана бул отчеттун резюмесин (7-12 барак) даярдайт. Өлкө жөнүндө обзордун отчету менен резюмеси бекитүүгө координациялык борборго жиберилет. Пикир келишпестиктер орун алган учурда рецензенттер жана байланыш адам макулдашылган акыркы отчетко келиш үчүн аны талкуулашат, отчет толук бойдон обзор жүргүзүлгөн өлкөнүн макулдугу гана боюнча жарыкка чыгат. Макулдашуудан кийин акыркы резюме Бириккен Улуттук Уюмдардын расмий алты тилине которулуп, Жүзөгө ашыруунун жүрүшүнүн обзор боюнча топтун документи катары жарыкка чыгат. Белгилей кетсек,

United Nations

Office on Drugs and Crime

Search the site

Topics ▾ What we do ▾ Information For ▾ About us ▾ Field Offices ▾ Quick Links ▾ COVID-19 Response

Kyrgyzstan

Signature date: 10 December 2003

Ratification date: 16 September 2005

Review cycle: 1 (Chapter III and IV)

БУУ ККК коррупция менен күрөшүүдө жарандык коомдун чечкиндүү ролун таанып жатат: БУУ ККК боюнча милдеттерди аткарууда өкмөттөрдү колдоо жана ККК обзорунун процессинин алкагында алардын иш-аракеттерин кезектеги баалоого катышуу.

Жарандык коом мамлекеттин БУУнун Коррупцияга каршы конвенциясын аткарышына жана обзор процессинин ачыктыгынан улам көз карандысыз байкоочу катары маанилүү роль ойнойт.

2021-жылы 2-4-июнунда Нью-Йоркто тарыхта биринчи жолу өткөн БУУнун Генералдык Ассамблеясынын коррупцияга арналган атайын сессиясында (БУУ ГААС) так жана новатордук көз караштарды колдоо, алдыңкы тажрыйбаны масштабдоо жана коррупцияга каршылык көрсөтүүнүн жаңы стандарттарын жана механизмдерин иштеп чыгуу жолу аркылуу глобалдык Коррупцияга каршы күн тартибин кийинки он жылдыкка түзүүгө мүмкүнчүлүк берилген. БУУ ГААС расмий түрдө БУУнун Генералдык Ассамблеясынын 2020-жылдын 31-августундагы 74/568 резолюциясында белгиленген.

БУУ ГААСтын алдында БУУ ККК Коалициясы жарандык коомдун кызыкдар тараптары менен өз ара иш алып барган: алдыдагы БУУ ГААС жөнүндө маалымат алмашуу, сүйлөшүүлөрдүн жана күндөлүк даярдоо чаралары жөнүндө маалымат алмашуу максатында брифингдерди (виртуалдык режимде) өткөргөн.

Коалиция БУУ ГААС алдында атайын параллелдүү иш-чараларды өткөргөн. Анда жарандык коомдун алдыңкы эксперттери Саясий декларациядан алынган милдеттенмелерди анализдеген.

2020-жылдын июль айында эле БУУ ККК Коалициялары менен Transparency International биргелешкен кайрылуу жасашкан, анда акыйкат сотту, адам укуктарын жана 2030-жылга чейин туруктуу өнүгүү максаттар үчүн (ЦУР) уурдалган активдерди кайтарып берүү боюнча жаңы көп тараптуу келишимди сунуштаган.

2021-жылдын март айында БУУ ККК Коалициясы БУУ ГААСка чейин жана андан кийин болуучу конкреттүү талкуулоолор боюнча мүчөлөрдүн ортосундагы консультациялардын кеңири процессин баштаган.

Саясий Декларациянын долбоору БУУ БКБ тарабынан катышуучу мамлекеттерден консультациялардын процессинде алынган материалдарды эске алуу менен даярдалган. Генералдык Ассамблеянын 74/276 резолюциясы инклюзивдик даярдоо процессинин маанилүүлүгүн тактап, жарандык коомду жана илимий кызматкерлерди, ошондой эле тиешелүү кызыккан жактарды, БУУнун атайын адистештирилген бөлүктөрүн жана эл аралык уюмдарды толук бойдон даярдануу процессинде катышууга чакырган.

БУУ КККнын Коалициясы жарандык коомдун уюмдарынын БУУ ГААСка активдүү киришин жана аны даярдалышын колдогон.

Бейөкмөт уюмдар БУУ ГААСТА кантип жана кандай даражада катыша ала тургандыгы жөнүндө суроо талаш жаратты, себеби, кээ бир өлкөлөр жарандык мейкиндикти чектөөгө умтулушкан, ошол эле кезде көпчүлүгү жарандык коомдун БУУ ГААСТА катышуусунун жана аны даярдоонун маанилүүлүгүн баса көрсөтүшкөн.

2020 жана 2021-жылдар аралыгында катышуучу мамлекеттердин сессия аралык конференцияларынын БУУ ГААСтын саясий декларациясы боюнча даярдоо жана сүйлөшүүлөрдү колдоо үчүн үч отурум, андан кийин катышуучу мамлекеттердин конференциясынын атайын сессиясы болуп өттү, бул саясий декларацияны бекитүү максатында өткөрүлгөн.

Коррупцияга каршы актуалдуу курч маселелер менен бирге атайын сессиянын жүрүшүндө өзгөчө көңүл пандемияга байланыштуу коррупциялык көрүнүштөргө бурулуп, төмөнкүлөрдүн зарыл экендиги талкууланган:

- коомдук саламаттык сактоодо жана Covid-19га жооп катарында сатып алууларда отчет берүүнү камсыз кылуу жана коррупция менен күрөшүү;
- мамлекеттик ресурстардын отчет берүүсүн жана ачыктыгын, өкмөттөргө коомдук ишенимди камсыз кылуу;

- Covid-19га жана чукул жардамга тиешелүү мыйзам чыгарууга конкреттүү коррупцияга каршы милдеттенмелерин интеграциялоо;

- коронавирууска бардык чыгымдардын жана саламаттык сактоого кеткен жана чукул сатып алуулар боюнча чыгымдардын ачыктыгын бардык өлкөлөрдө ачык маалыматтар стандарттарына, контракттар менен төлөмдөргө ылайык камсыз кылуу, буларга тиешелүү коррупцияга каршы жоболор камтылат, алар коомчулук үчүн ачык жана жеткиликтүү;

-коронавирус мезгилинде кабыл алынган чукул кырдаалдар жөнүндө мыйзамдар узак мөөнөттөгү перспективада адамдын укуктарын чектөөгө же көзөмөлдөөгө пайдаланылбай, убактылуу мүнөздө болушу керектигин талап кылуу;

МКТ жана ачык маалыматтарды коррупцияга каршы аракеттенүү үчүн пайдаланууга жардам көрсөтүү;

- МКТ инструменттерин электрондук сатып алуулардын платформалары коррупция менен күрөшүүдө максималдуу түрдө инклюзивдүү, ага маалыматтардын купуялуулугу жана коопсуздугу боюнча приоритеттүү көңүл бурулушу, аларды иштеп чыгууну жана пайдаланууну колдоо керек;

- өкмөттүн жарандарга көмөктөшүүгө оперативдүүлүгүн жана даярдыгын жогорулатуу үчүн пайдалануучулар жана жарандык коом менен өнөктөштүктө МКТ системаларын тартуу жана иштеп чыгуу үчүн ачык өкмөт принциптерин колдоо;

- коррупция проблемалары боюнча маалыматтарды билүүнү мамлекеттик, жеке жана жарандык коомдордогу тиешелүү кызыкдар тараптарга жергиликтүү, улуттук жана эл аралык деңгээлде маалыматтан пайдалануу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу;

- мамлекеттик жана жеке өнөктөштүк (МЖ) алкагында ак ниеттүүлүктү камсыз кылуу;

- МЖӨ үчүн жагымдуу шарттарды түзүү же жакшыртуу жана этика боюнча кеңештер же транстар сыяктуу МЖӨ башкаруусунун новаторлук структураларын колдоо үчүн укуктук рамкаларды кабыл алуу;

- коррупция менен күрөшүү ж.б. боюнча коллективдик аракеттер аркылуу жеке секторду тартуу.

БУУнун Генералдык Ассамблеясынын биринчи жолу коррупцияга каршы аракеттенүүгө арналган атайын сессиясы, эл аралык коррупцияга

каршы системанын жаңы учурун ачты, анын чечимдери БУУнун коррупцияга каршы Конвенциясына катышуучу мамлекеттердин улуттук жана улуттар аралык коррупцияга каршы мыйзамдарынын саясий пайдубалы катары кызмат кылат.

4.3. ОЭСРдин коррупцияга каршы стандарттары

Азыркы учурда коррупция эволюцияланып, жаңы укуктук жөнгө салгычтарды жандап, каршылык көрсөткөн чараларга ыңгайлашып, ошону менен «жандуу» жана укукка каршы келген эл аралык жана улуттук деңгээлдеги кооптуу кылыктарга айланды.

Көпчүлүк эл аралык уюмдар акырындык менен бул маселеге ресурстарын киргизип, эл аралык Коррупцияга каршы инструменттеринин арсеналын, анын ичинде Экономикалык кызматташтык жана өнүгүү боюнча уюм (ОЭСР) курамына кирген эл аралык кылмыш укуктарын укуктук жөнгө салгычтарды кеңейтишүүдө.

1989-жылдан баштап эле ОЭСР эл аралык пара берүү жана коррупция менен күрөшүүдө негизги ролду ойнойт. Бул күрөш 1999-жылы, эл аралык коммерциялык бүтүмдөрдү жүзөгө ашырууда чет элдик кызмат адамдарына пара берүүгө каршы күрөшүү боюнча конвенциянын күчүнө киргенден кийин (мындан ары ОЭСР Конвенциясы) эң жогорку деңгээлге жеткен, ал Эл аралык коммерциялык бүтүмдөрдү жүзөгө ашырууда чет элдик кызмат адамдарына пара берүүгө каршы күрөшүү боюнча жумушчу топтун (мындан ары - ОЭСРдин жумушчу тобу) бир катар документтерин даярдоодон башталган оор процессти түшүндүрөт, мунун катарында 1994, 1996, 1997- жж. иштелген сунуш-көрсөтмөлөр да бар.

Көрсөтүлгөн документтердин жалпы максаты – эл аралык соодада бүтүмгө келишүүдө коррупцияга бөгөт коюу менен өлкөлөрдүн чет элдик мамлекеттик атка минерлерге пара берүүнү кылмыш деп табууга жана мындай кылмыштарды аныктоого жана аны ишке ашыргандыгы үчүн жазалоого багытталган тиешелүү санкцияларды жана шайкеш чараларды иштеп чыгууга жетишүүсү болгон.

Бул уюмдун алкагында иштеген ОЭСРдин Коррупцияга каршы багытталган негизги эл аралык – укуктук акт болуп саналат жана ал БУУнун, Европа кеңешинин, Европа Биримдигинин ошондой эле, азыркы кезде иштеп турган башка эл аралык уюмдардын укуктук документтери менен катар эле коррупция менен күрөшүүнүн эл аралык укуктук жөнгө салуу системасына кирет. Ошентип, бул Конвенция эл аралык

коомчулуктун пара алуу криминализациясына жана ар кайсы өлкөлөрдө коррупцияны төмөндөтүүгө багытталган аракеттерин макулдашууда маанилүү ролду ойнойт. Анын максаттарынын бири - эл аралык бүтүмдөргө келишүүдө пара алууну түп тамырынан жоюу жана улуттук өкмөттөрдүн башкаруу сапатын жогорулатууга жана жарандык коомдун ролун активдештирүүгө багытталган, коррупцияга каршы аракеттерин чыңдоо саналат.

Мында Конвенциянын новациясы катары чет өлкөлүк кызмат адамдарга пара берүүнү иштиктүү, ылайык келген жана сөзсүз боло турган жазаны талап кылуудан башка, өзүнүн мамлекеттик атка минерлерине берүүчү жазанын пайда болушун белгилөө туура болот.

ОЭСР Конвенциясы универсалдуу эл аралык – укуктук актысы болуп саналган жана коррупция менен күрөшүү маселелеринин кеңири спектрин жөнгө салган БУУнун чет өлкөлүк коррупцияга каршы Конвенциясы сыяктуу аракеттенүү радиусуна ээ болбосо да, эл аралык коммерциялык бүтүмдөргө келишүүдө чет элдик кызмат адамдарына пара берүү боюнча күрөшкө олуттуу салым кошот. ОЭСР Конвенциясы татаал жана ар тармактуу эл аралык укуктук актыны түшүндүрөт, ал өзүнө тиркеме катары статистикалык маалыматтарды, комментарийлерди, сунуштарды, кылмыштык мыйзам чыгаруунун макулдашкан жалпы элементтерин камтыйт, ошондой эле анын ишке ашырылышын контролдоо механизмдин алдын ала караштырат – мунун баары белгилүү бир чекте БУУнун коррупцияга каршы стандарттарынын БУУнун коррупцияга каршы стандарттарынан айырмаланган укуктук жөнгө салгычтардын өзгөчө категориясы катары калыптанышын жана пайда болушун күн мурун белгилеген.

ОЭСР Конвенциясын анализдөөсү төмөнкү базалык коррупцияга каршы стандарттарды бөлүп көрсөтөт, аларды эсепке алуу менен Конвенцияга мүчө мамлекеттердин улуттук мыйзамдары түзүлүүгө тийиш:

- чет өлкөлүк жана эл аралык мамлекеттик кызмат адамына активдүү пара берүү кылмыштуулугу;
- чет өлкөлүк мамлекеттик кызмат адамына укук бузуу катары пара берүү менен коштолгон акчанын изин жашыруу кылмыштуулугу, мында улуттук мамлекеттик кызматкерге пара берип сатып алуу негизги укук бузуу болуп эсептелет.

- чет өлкөлүк мамлекеттик кызматкерди сатып алуу же мындай аракетти жашыруу максатында финансылык эсепке алууга байланыштуу укук бузуулар үчүн жоопкерчиликти бекитүү;
- чет өлкөлүк же эл аралык кызмат адамын сатып алгандыгы үчүн Конвенцияга мүчө болгон мамлекеттердин мыйзам актыларына кылмыштуулук, административдик же жарандык – укуктук жоопкерчиликти киргизүү;
- коррупциялык кылмышты жана укук бузууларга жол бергендиги үчүн иштиктүү, пропорционалдуу жана ооздуктоочу кылмыш жазаларын, финансылык жана башка санкцияларды кабыл алуу;
- Конвенцияга катышуучу мамлекеттердин Конвенциядан келип чыккан эл аралык милдеттенмелердин аткарылышын камсыз кылуу үчүн системалуу баа берүү мониторинг жүргүзүү максатында кызматташтыгы;
- ОЭСР⁹⁴ Жумушчу тобунун иштеши.

Мындан тышкары ОЭСРдин Жумушчу тобунун иш тажрыйбасында бул Конвенциянын жоболорун чечмелөөлөрдү эске алуу менен коррупцияга каршы күрөшүү жагында белгилүү бир стандарттар түптөлдү, алар мамлекеттер тарабынан имплементациялык мыйзам чыгарууда ишке ашырылууга тийиш:

- жоопкерчилик бардык жактарга таркатылууга тийиш;
- жоопкерчилик пара берүүнү сунуштаганга, ошондой эле пара берүүгө убадага жана пара берүүгө таркатылышы керек. Жоопкерчилик сунуш же убада ортомчу аркылуу айтылганбы же түздөн- түз пара берүүчү адам тарабынан берилгендигине, чет өлкөлүк мамлекеттик атка минерлер үчүн же үчүнчү тарап үчүн артыкчылык берилээрине же берилбестигине көз карандысыз белгиленет.
- кайсы болбосун артыкчылыкты берүүгө, мейли ал реалдуу же билинбеген, ошондой эле акчалай же акчасыз пайда болсо да, пара берүүнүн формасына көз карандысыз жоопкерчилик белгиленет;
- эл аралык бүтүмдөрдү жүзөгө ашырууда соодалык же башка артыкчылыкты алуу же сактап калуу максаттарында пара берип сатып алууга тыюу салынат. Ал контракттарды алуу менен гана

94 Коррупция. Кылмыш-жаза укуктун чөйрөсүндөгү эл аралык стандарттардын Глоссарийи. ОЭСР. 2007- ж.

чектелбейт, ал кайсы бир иш аракеттерди жөнгө салуу жаатында салык салууда, бажы режимине, юридикалык жана соттук жол-жоболор жагында кандайдыр бир иштин, преференциялардын түрлөрүн жөнгө салуу боюнча уруксат алууга да таркатылат. Мында бул адам мисалы, соодалашууда квалификациясы эң жогору болсо да, же мыйзам чегинде ошол эле артыкчылыктарды алганына карабастан жоопкерчилик белгиленет. ОЭСРдин жумушчу тобунун материалдарында чагылдырылган көрсөтүлгөн коррупцияга каршы стандартты түшүнө билүү да маанилүү: бул аракеттер артыкчылыктын масштабдарына, жергиликтүү салттарга, натыйжаларга, жергиликтүү бийликтердин буга окшогон төлөмдөргө көз жумду мамилесине же мындай төлөмдү жүргүзүү зарылдыгына карабастан кылмыш деп эсептелет.

- «чет өлкөлүк мамлекеттик атка минер» жана «коомдук кызмат адамы» деген түшүнүктөй эле шайланган жана дайындалган, кеңсеси бар, башка мамлекеттин мыйзамдык, административдик же соттук тармакта кызыкчылыгын көздөгөн кайсы болбосун адам; башка мамлекеттин, анын ичинде мамлекеттик органдын же мамлекеттик ишканаланын кызыкчылыгында коомдук милдетти аткарган кайсы болбосун адам; кайсы болбосун расмий адам же мамлекет катышкан эл аралык уюмдун кайсы болбосун адамы же өкүлү камтылууга тийиш.

ОЭСР коомдук чөйрөдө ак ниеттүүлүктү колдоо боюнча Public Integrity Handbook колдонмону жарыкка чыгарган.

Колдонмодо ОЭСРдин коомдук чөйрөдө ак ниеттүүлүктү колдоо боюнча сунуш-көрсөтмөлөрүн жайылтуу боюнча ишке багытталган комментарийлерди түшүндүрөт.

Мамлекеттик саясатты иштеп чыгуучу адамдарга арналган бул сунуш-көрсөтмөлөр 13 эрежеден турат, буларга таянуу мамлекеттик сектордо, «жалпыга белгилүү болгон этикалык баалуулуктарды, принциптерди жана нормаларды ырааттуу сактап жана аларды коомдук кызыкчылыктардын жеке кызыкчылыктан артыкчылыгын камсыз кылууга» өбөлгө түзөт.

Жарыкка чыккан колдонмо– ОЭСРдин сунуш-көрсөтмөлөрүнүн санына жараша 13 бөлүккө бөлүнгөн – анын ар биринде бул сунуш-көрсөтмөлөрдү ишке ашыруу үчүн кыйла так кеңештер берилген.

1. Жактоочулук (commitment) – эң жогорку деңгээлде ак ниеттүүлүк жана коррупция менен күрөшүү принциптерине жактоочулукту көрсөтүү.

Жактоочулук принциптерин сактоону камсыз кылуу үчүн колдонмо, эң мурда «ак ниеттүүлүктүн» бирдиктүү так аныктамасын берүүнү сунуштайт.

Кийинки кадам – ак ниеттүүлүк принциптерин сактоо милдетин бекитүү болуп эсептелет, ал мыйзамдар сыяктуу эле, мыйзамдын алдындагы актыларды камтышы мүмкүн.

2. Милдеттери (responsibilities) – ак ниеттүүлүктү колдоо боюнча чараларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу боюнча жооптуу адамдарды/институттарды аныктоо.

Бул принцип, ага коомдук сектордун ак ниеттүүлүгүн камсыз кылууга катышкан адамдар үчүн стандарт жана инструменттерди иштеп чыгуу, ишке ашыруу, мониторинг жана баалоону кошо алганда, милдеттердин бөлүштүрүлүшүнүн так системасын түзүүнү болжолдойт. Мындай милдеттерди өлкө атайын адистештирилген бир ведомствого, мисалы, Франциядагы коомдук жашоонун ачыктыгын камсыз кылуу боюнча Жогорку органга жүктөй алат жана аларды ар түрдүү органдар ортосунда бөлүштүрүп же моделин тандай алат, мындай милдеттин бир бөлүгү адистештирилген коррупцияга каршы органга, дагы бир бөлүгү башка мамлекеттик органга жүктөлгөн. Ар бир вариантта өзүнүн плюстары жана ошондой эле минустары болот. Мындан тышкары, жоопкерчиликтүү жактар/органдар керектүү ресурстар, анын ичинде өзүнүн милдеттерин аткаруу үчүн адамдык ресурстар менен камсыз болууга, ошондой эле бул чөйрөдө башка жооптуу адамдар менен кызматташуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болууга тийиш.

3. Стратегия (strategy) – коомдук чөйрөдө ак ниеттүүлүктү колдоо системасынын максаттары менен артыкчылыктарын аныктоо, ал тобокелдиликке баа берүүнүн негизинде коомдук ак ниеттүүлүк стандарттарынын бузулушуна негизденген жана коомдук ак ниеттүүлүктүн эффективдүү системасынын ишке ашырылышына түрткү берген факторлорду эске алат жана стандарттар менен көрсөткүчтөрдү иштеп чыгуу, ошондой эле алынган натыйжаларды жана коомдук ак ниеттүүлүктүн иштөө системасынын жалпы натыйжалуулугун жана анын натыйжалуулугуна баа берүү критерийлерин практикада колдонуу деңгээлине жараша ишеничтүү жана релеванттуу маалыматтарды топтоо.

Бул принцип так стратегияны иштеп чыгууну, максаттарды жана аларга жетүү жолдорун аныктоону божомолдоодо тобокелдиктерге милдеттүү түрдө алдын ала баа берет. Коррупцияга каршы стратегияны иштеп чыгууга ар түрдүү топтордогу жактар тартылат.

4. Стандарттар (Standarts) – коомдук кызмат адамдары үчүн жүрүм-турум стандарттарын ишке ашыруу.

Мамлекеттер коррупциялык кылмыштар үчүн кылмыштык жоопкерчилигин, жарандык- укуктук жөнгө салууну (анын ичинде зыяндын ордун толтуруу мүмкүнчүлүгүнө багытталган), административдик жөнгө салууну (мамлекеттик органдар менен кызматкерлердин коомчулук менен мамилелери боюнча укуктары жана милдеттери), жүрүм-турум кодексин кабыл алууну кошо алганда, жүрүм-турум стандарттарын мыйзам чегинде бекитүүнү кароолору зарыл.

Мындан тышкары, белгиленген нормалар жөнүндө маалыматтык механизмдеринин иштешин камсыз кылуу жана алардын бузулушу үчүн так санкциялар системасын калыптандыруу керек.

5. Жалпылык (Whole of society) – жеке сектордун жана жарандык коомдун уюмдарында ак ниеттүүлүк принциптеринин сакталышын камсыз кылуу.

Бул принципти ишке ашыруу үчүн мамлекеттер төмөнкүлөрдү жүзөгө ашыруулары зарыл:

- бизнес-сектордун уюмдарында ак ниеттүүлүк стандарттарын ишке ашыруу - бул мыйзамдарда коррупцияга каршы чараларды кабыл алуу милдетин бекитүү жана / же компаниялардын ак ниеттүүлүктү сактоо отчетторунун берилиши жана / же коомдук сектордун өз ара байланышын контролдоону камсыз кылуу аркылуу ишке ашырылышы мүмкүн.
- жарандык коомдун уюмдарында ак ниеттүүлүк стандарттарын ишке ашыруу.
- жарандар үчүн ак ниеттүүлүк принциптерин жалпы жоопкерчилик катары бекитүү жана кабыл алууну камсыз кылуу – коррупция үчүн жоопкерчилик жөнүндө кабардар болгондугун жогорулатуу жана коррупциялык көрүнүштөргө чыдабастык маданиятын тарбиялоо.
- кызыккан тараптарды коомдук сектордун ак ниеттүүлүгүн камсыз кылуу системасын иштеп чыгууга, жаңыртууга жана ишке киргизүүгө катышуу үчүн тартуу.

6. Лидерлик (Leadership) – жетекчилик кызматтарда иштеген адамдардын ак ниеттүүлүктү колдоо боюнча чаралар жөнүндө кабардар болушун жогорулатуу жана алардын кызматтык милдеттерине тиешелүү функцияларын киргизүү.

Жогорку звенонун жетекчилери, ошондой эле башкаруу органдарында жана уюмдарында калган деңгээлдерде өзүнүн тартиби менен ак ниеттүүлүктүн принциптерине жолун жолдоочулукту демонстрациялоо керек. Ал үчүн алар туруктуу түрдө тиешелүү окутуудан өтүшү керек.

7. Сиңирген эмгекти баалоо (Merit) – кызмат адамдарын ишке кабыл алуу жана алардын иш-аракеттерин баалоо, алардын жекелик жана кесиптик сапаттарын эске алуу менен бирге калыптандыруу керек.

Ал үчүн кызматына квалификациялык талаптар, кызматкерлердин иштөө эффективдүүлүгүн баалоо критерийлери аныкталып, кызматка алуу жана кызматтын эффективдүүлүгүн баалоонун ачык жана объективдүү процедуралары ишке киргизилип, сиңирген эмгектин системасын сактоо үчүн көзөмөлдөө механизмдери түзүлүшү керек.

8. Потенциалды күчөтүү (Capacity building) – кызмат адамдары үчүн маалымат берүүнү, окутууну, методикалык жардам берүүнү, анын ичинде ак ниеттүүлүк принциптерин сактоо маселелери боюнча консультация берүүнү камсыз кылуу.

Бул принциптин сакталышын камсыз кылуу үчүн төмөнкүлөргө ынануу зарыл:

- ак ниеттүүлүктү сактоо саясаты, эрежелер жана административдик процедуралар жөнүндө маалымат актуалдуу жана жеткиликтүү;
- Кызматкерлер – жумушчулар үчүн маалыматтуулукту жогорулатуу боюнча утурумдук окуулар жана башка иш-чаралар уюштурулган;
- кызмат адамдарынын жана кызматкерлердин күнүмдүк иш-аракеттеринде ак ниеттүүлүктүн стандарттарын ырааттуу колдонууну камсыз кылуу максатында методикалык материалдар жарыкка чыгарылды, аларга билдирилди жана жеткиликтүү болду, ошондой эле консультациялар жүргүзүлөт. Мисалы, Польшада ак ниеттүүлүк маселелери боюнча кеңешчилер түздөн-түз мамлекеттик органдарга дайындалат.

9. Ачыктык (Openness) – мамлекеттик сектордо этикалык нормаларды, ак ниеттүүлүктүн принциптерин сактоо менен байланышкан

кайсы болбосун маселелер эркин талкуулагандай болгон маданиятты калыптандыруу, бузулуулар жөнүндө кабардар болуу механизмдерди түзүү жана так эрежелерди жана процедураларды иштеп чыгуу.

Бул принципти ишке ашырууда арыздануучуларды коргоо механизмдерин түзүү өзгөчө маанилүү элементи болуп эсептелет: маалыматты ачып бергенине жооп катары репрессивдүү аракеттерге түздөн-түз тыюу салуу жана аларды бузууга санкцияларды колдонуу, арыз бергендердин укуктук коргоо каражаттарын аныктоо (кызматына кайтадан коюу, залалдын ордун толтуруу), арыздарды карап чыгуу жана ага реакция кылуунун так системасын калыптандыруу, тиешелүү статистиканы жүргүзүү, коргоонун иштеп жаткан механизмдери жөнүндө кабардар болгондугун жогорулатуу ж.б.

10. Тобокелдикти башкаруу (Risk management) – тобокелдикти баалоону ишке ашыруу, тобокелдикке жооп берүү системасын түзүү жана аны минимизациялоо чараларын көрүү, ички текшерүүнүн жана мыйзамдар менен эрежелерди бузууга шек кылууга жооп берүүнүн механизмдерин калыптандыруу.

Тобокелдикти баалоо жана минимизация боюнча системаны иштеп чыгуунун маанилүү өзгөчөлүгү – «жеке мамиле кылуу», анткени коррупциялык тобокелдиктер органдын/уюмдун иштөө чөйрөсүнө, чоңдугуна, функцияларына көз каранды болуп айырмаланат.

11. Укукту колдонуу (Enforcement) – бузулуулардын учурунда акыйкаттуулукту, объективдүү жана өз убагында жоопкерчиликке тартууну камсыз кылуу, стандарттарды сактоо жана жоопкерчиликке тартуу механизмдеринин ачыктыгын жогорулатуу.

Ак ниеттүүлүктү камсыз кылуунун комплекстик системасында төмөнкүлөр каралууга тийиш: акыйкаттуу, объективдүү жана өз убагында кылмыштык, жарандык – укуктук жана / же бузулуулар үчүн жоопкерчиликтин дисциплинарлык чараларын колдонуу, көзөмөлдүү, координацияларды, тиешелүү субъекттердин ортосунда кызматташууну, маалымат алмашууну жоопкерчиликтин мындай чараларын колдонуу контекстинде камсыз кылуу механизмдери, жоопкерчилик чараларын колдонуунун ачыктыгын камсыз кылуу механизмдерин калыптандыруу (жеке жашоого жана конфиденциалдуулукка кол тийбестик принциптерин сактоо менен).

12. Көзөмөл (Oversight) – коомдук сектордо ак ниеттүүлүк камсыз кылуу системасына көзөмөлдүн жана контролдун ролун күчөтүү.

Ак ниеттүүлүктү сактоо үчүн сырткы көзөмөлдүн системасы омбудсмендин институттарын, финансылык текшерүүнүн жогорку органдарын (ФКЖО), администрациялык сотторду жана жалпы юрисдикциянын сотторун, укук колдонуу органдарын өзүнө камтышы мүмкүн. Контролдук функцияларын бөлүштүрүү ар кайсы өлкөлөрдө мындай болот: Мисалы, Австрияда ак ниеттүүлүктү сактоо боюнча текшерүү системасы - эсептөө системасы, ал мамлекеттик органдарда коррупцияны алдын алуу үчүн болгон система туура келгендигин баалайт, ачыктыкты жогорулатуу боюнча ал проблемалар жөнүндө коомдук текшерүүнү жана кабардар болгондугун күчөтүү боюнча сунуштарды жарыкка чыгарат.

13. Катышуу (Participation) – Мамлекеттик органдардын иштөөсүнүн ачыктыгын жогорулатуу, мамлекеттик чечимдерди иштеп чыгышына жана коомдук текшерүүдө жарандардын катышуусун кубаттоо.

Бул принципте төмөнкүлөр каралат:

- мамлекеттик органдардын ишинин ачыктыгын маалыматтан пайдалануу мүмкүнчүлүгү тууралуу суроо-талапты ыкчам жөнгө салуу (алсак, Эстонияда 5 күндүн, Португалияда – 10, Финляндия менен Польшада - 15 күндүн ичинде жооп келиши керек) аркылуу камсыз кылуу жана ачык маалыматтардан пайдалануу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу зарылчылыгы;
- фокус-топторду, эксперттер тобун түзүү, сурамжылоо жүргүзүү, эл алдында консультацияларды өткөрүү сыяктуу мамлекеттик саясатты иштеп чыгууга кызыккан жактардын катышуусуна мүмкүнчүлүк түзүү;
- кызмат адамдардын кызыкчылыктары боюнча кагылышуулары, кирешелери жана активдери үчүн коомдук контролду (тиешелүү декларацияларды Франция, Латвия жана Мексикада жарыкка чыгаруу жана Испаниядай кыскача сүрөттөмө жазуу), лоббисттик иш-аракет, саясий партияларды жана шайлоо кампанияларын каржылоо менен колдоо.

ОЭСРдин жарыкка чыккан колдонмосу «жетилүү деңгээли» боюнча өзүн өзү баалоо үчүн коомдук Public Integrity Maturity Models секторунда ак ниеттүүлүктү камсыз кылуу боюнча кабыл алынган чаралар инструменти менен толуктады, анын жардамы менен бир нече суроолорго жооп берүү менен, өлкөлөр ОЭСРдин 13 принциптеринин кайсы этабында тургандыктарын түшүнө алышат.

4.4. Клептократия менен күрөшүү демилгеси.

Магнитскийдин мыйзамы

XXI кылымдын кийинки он жылдыгында «клептократия» сөзү кенен жайыла баштады, ал изилдөөчү институттарда өзгөчө актуалдуулукка ээ болду.

Клептократия (грекче Λεπτείν – уурдоо жана κράτος – үстөмдүк, бийлик; сөзмө сөз – «уурулардын бийлиги» – өздүк байлыгын жана саясий таасирин көбөйтүү үчүн, мамлекеттик байлыкты уурдоо жардамы менен, кээде өзүнүн элге ак ниет кызмат кылганын имитациялабай эле, бийликтин артыкчылыгын пайдаланган, алдамчылар контролдоочу өкмөткө тиешелүү идеологиялык клише. Клептократияга коррупция менен лоббизм мүнөздүү.

Р.Ф. Пустовийт профессордун пикири боюнча, «Клептократиялык экономиканын институционалдуу негизи болуп, бийликтин коррупциялык түзүлүшүнүн негизи жана ага жараша саясий элитасы. Анын өкүлдөрү кооптуу түрдө коомдук формалдуу институттарды бузат, өзүнүн бийлик ыйгарым укуктарын тез байып кетүүгө жана коомдо жеке негизги ыйгарым укуктарын бекемдөөгө пайдаланышат. «Клептократия» жана «элита» терминдеринин өз ара катышы жогору көтөрүлгөн коррупционерлердин коомчулугу белгилүү даражада анын кээ бир мүнөздөрүн алат, чындыгында «клептократия квазиэлитадай аракет кылат»⁹⁵.

Клептократия өлкөдө түздөн-түз рыноктук -демократиялык тартипти бузууда катышат, ал менчиктин укуктарынын спецификациясынын ишенимсиздиги жана «жайылып кетишине» алып келет, коомдук укук коргоо структуралары жана криминалдык топтордун биригип калуу жолдору менен коомду криминалдаштырат. Мамлекеттик чиновниктердин мансаптагы чоң масштабдуу коррупциясы ишкердикти финансылык отчеттуулукту бузганга мажбур кылат, чет өлкөлүк инвестициялардын келишин аябай токтотот, өлкөнүн социалдык-экономикалык өсүшүнө тоскоол кылат, бийлик жана юридикалык институцияларга ишеничти бузат.

Бүгүнкү күндө дүйнөдө акчалардын зор суммалары инкогнито болуп жүрөт. Анын себеби глобалдаштыруу акчанын изин жашырууга алтын кылымды түзгөндүктө жатат. Бүгүнкү күндө Эл аралык валюта фондунун маалыматтары боюнча дүйнөлүк ички дүң продукттун (ВВП) 5 процентке

95 «Украина экономикасы» илимий журналы. - 2015. - 12 (641).

чейин болгон акчалар көмүскөдө жүргөн акчалар, алардын ичинен 1 пайызы гана бир кезде билинип табылат⁹⁶.

Батыш өлкөлөрүндө оффшордук финансылык структуралар (жана алардын кесипкөй жардамчылары менен лоббисттери) өз уяларын салышат, бул каражаттардын өлкөлөрдүн ортосунда заматта жана анонимдүү түрдө жылуусуна мүмкүндүк берет, бул автократтардын күчүн күчөтөт жана Батыш институттарын бузат. Бул учурда улуттук коопсуздукка коркунучтун өсүп жаткандыгын түшүндүрөт.

Бириккен Улуттар Уюмунун баа берүүлөрү боюнча жылына 1 триллион доллар пара берилет жана дагы 2,3 триллион доллар уурдалат. Global Financial Integrity аналитикалык борбору 2008-2017-жылдарда экономикасы өнүгүп келе жаткан жана өнүккөн 135 өлкөнүн ортосундагы соода боюнча расмий отчеттордон 8,7 триллион доллардын жоголушунун негизги фактору коррупция деп эсептейт⁹⁷.

Валюталык контролдоо системасынын демонтаждалышы жана глобалдык капиталдык рыноктордун түзүлүшү, тез арада акча которуу мүмкүнчүлүгү жана эбегейсиз каражаттардын эффективдүү эркин кыймылы менен бирге клептократия үчүн абдан ылайыктуу чөйрөнү түздү.

Натыйжада, улуттук сыяктуу эле жана дүйнөлүк байлыктын оффшордук акциялары 1970-жылдан бери кескин өсүп кеткен. Экономист Джеймс С. Генринин эсептөөлөрү боюнча 2010-жылы 21 триллион доллардан 32 триллион долларга чейин оффшордук аймактарда турган, анонимдүү компанияларга таандык болгон физикалык активдерди эсепке албаганда. Генри ошондой эле 1970-жылдардан бери аз жана орто кирешелүү 139 өлкөлөрдүн элиталары жеке оффшордук менчикте 7,3 триллион доллардан 9,3 триллион долларга чейин чогулганын аныктады.⁹⁸

Габриэль Зукман, «The Hidden Wealth of Nations китебинин автору: The Scourge of Tax Havens»⁹⁹ (Элдин байлыгын жашыруу) америкалык байлыктын болжол менен 8 пайызы Европанын байлыгынын 10

96 «Money Laundering and Globalization,» United Nations Office on Drugs and Crime, 2016, <https://www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/globalization.html>.

97 Countering-Global-Kleptocracy.pdf (stackpathcdn.com).

98 The Kleptocracy Curse: Rethinking Containment. Ben Judah. Kleptocracy Initiative.

99 The Hidden Wealth of the Nations: The Scourge of Tax Havens. The University of Chicago Press, 2015.

пайызына жакыны учурда оффшордо турат. Чыгарылып кеткен улуттук байлыктын пайызы алсыз же авторитардык мамлекеттерде, айрыкча жакында эле финансылык капитализм кирген мамлекеттерде жогору.

Оффшордук каржы системасы параллелдүү, салыксыз юрисдикция катары гана каралбастан, коррупция боюнча формалдуу эрежелерди колдонбогон система катары каралышы керек.

Transparency International маалыматы боюнча, өзгөчө ири масштабдагы коррупциянын дээрлик бардык учурлары оффшордо катылган, ошондуктан бул системага жетүү коррупциялык кызматтар индустриясынын негизги компоненти болуп саналат.

Журналист Том Бургис бул триллион долларлык системаны керемет деп атады, ал жерде мыйзамсыз байлык өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдөн Батышка агат, Looting Machine - тоноо машинасы, анда негизги элемент анонимдүү же эч кандай товар же кызмат көрсөтпөгөн «снаряд» компаниясы. Жалган компаниялар каражаттарды сактоо жана алардын ээлеринин ким экенин жашыруу үчүн колдонулат.

Эң кеңири таралган схемалардын бири - клептократтар анонимдүү компаниялар аркылуу кыймылсыз мүлк сатып алуу жолу менен байлыгын адалдашат. Алардын негизги функциясы турак -жай үчүн эмес, мыйзамсыз, адалданган байлык үчүн депозиттик ячейка катары.

Бүгүнкү күндө коррупционер атка минерлер чоң байлыктарды уурдап, анан аларды дароо оффшордук фонддордо адалдай алышат, андан кийин бүткүл дүйнө боюнча активдерди сатып алууга оңой эле жумшай алышат.

Заманбап авторитардык башкаруучунун иштөө принциби - мыйзам үстөмдүгү жок зонада уурдап, андан кийин мыйзам үстөмдүк кылган мамлекетте каражаттарды жайгаштыруу.

• 2020 -жылы Нейт Сибли менен Бен Жуда (Nate Sibley, Ben Judah) тарабынан басылып чыккан, клептократиянын саясаты боюнча кириш сөзүндө сенатор Шелдон Уайтхаузду айткандарын келтирет: *«Өлкөлөрдүн авторитардык клептократтардын колуна түшүү коркунучу реалдуу жана коркунуч өлкөнүн чегинен чыгып кеткен. Чынында эле, биздин укуктук дүйнөбүздүн алдында турган коркунучтардын көбү коррупциянын, самодержавиенин жана мыйзамсыздыктын булагы болгон мыйзам үстөмдүгү жок иштеп жаткан өлкөлөрдөн келип чыгат».*

Трансулуттук клептократиянын караңгы дүйнөсүнүн купуялуулугуна карабай, азыр коомчулуктун мунун иш жүзүндө кандай иштээри тууралуу

маалыматы өсүүдө. 2016-жылы панама документтери – Mossack Fonseca оффшордук юридикалык фирмасынын 11,5 миллион документтери ачыкка чыгып, дүйнө жүзү боюнча түшүндүрүлбөгөн байлыкты көчүрүү үчүн саясий элита колдонгон ыкмалар жөнүндө болуп көрбөгөндөй түшүнүк берген. Журналисттик иликтөөнүн жаңы моделинин аркасында мындай ачыкка чыгуулар таң калыштуу жыштык менен пайда болууда, айрыкча 2017 -жылы «Райские документы» жана 2020 -жылдын башында Луандада катталган FinCEN файлдарда финансылык шектүү иш аракеттер жөнүндө кабар берүүгө жоопкерчилиги болгон финансылык мекемелер жана чектелген ресурстары болгон, ага маалыматтарды анализдөөгө тапшырма берген өкмөттүк мекеме ортосундагы проблемалык катыш жөнүндө айтылган. Трансулуттук коррупциянын зыяндуу кесепеттери жөнүндө кийинки жылдарда болгон резонанстуу кылмыштуу иштердин сериясы көрсөтөт. Аларга Малайзиядагы 1MDB чыр-чатак, Венесуэлада түрдүү жогорку деңгээлдеги чиновниктерди соттук куугунтуктоолору жана башкалар кирет. Трансулуттук коррупциянын зыяндуу кесепеттерин кийинки жылдарда болгон резонанстуу кылмыштуу иштердин сериясы көрсөтөт.

Клептократия өнүгүп жаткан дүйнөнү бүлгүнгө учуратканын улантып, глобалдык коопсуздуктун олуттуу коркунучтарына көмөк көрсөтүп, эл аралык рынокторду уулантып, демократияны солгундатып жатат.

Бүгүнкү күндө өлкөлөр клептократия проблемасы боюнча аябай тынчсызданып жатышат. Өзгөчө, Америка Кошмо штаттары 2010-жылы атайын клептократиянын активдерин кайтарууга ведомство аралык демилгени көтөрдү. 2016-жылы болсо, ал Глобалдык Магнитскийдин мыйзамынын формасында адамдын укуктарын бузууга жана коррупцияга каршы санкцияларды киргизген биринчи өлкө болду.

Мыйзамдын биринчилик вариантына 2012-жылы АКШнын президенти Барак Обама кол койгон. Ал россиялык салык юристи Сергей Магнитскийдин өлүмүнө күнөөлүү болгон россиялык чиновниктерге каршы багытталган. Ал москва юристи жана салык аудитору болуп, коррупция иштерин териштирген эле. Атап айтканда, ал ИИМдин кызматкерлеринин бюджеттен 5,4 млрд рублду уурдоо иши боюнча териштирүү жүргүзгөн. Кийинчерээк ал салык төлөбөгөндүк үчүн камакка алынган жана аны менен тиешелүү түрдө мамиле кылбагандыктан, ал түрмөдө көз жумган. Анда Магнитскийдин ишин коррупция боюнча шектүү болгондор караган.

Төрт жылдан кийин, 2016-жылы бул принципти адамдардын укуктары бузулуп, коррупция гүлдөгөн дүйнөнүн баардык өлкөлөрүнө таратылган Магнитскийдин глобалдык мыйзамы кабыл алынган. Ал АКШга адамдын укугун бузгандарга жана коррупционерлерге каршы визалык жана финансылык чектөөлөрдү киргизгенге мүмкүнчүлүк берген.

Роб Бершинскинин (Robert Berschinski), Human Rights First укук коргоочу уюмдун вице-президентинин сөзү боюнча (уюм укук коргоочуларга АКШ бийлигине алардын ою боюнча мыйзамдын таасирине туш келген адамдардын тизмесин даярдоого жана берүүгө жардам берет), бул Мыйзам «эң кенен ыйгарым укуктарды берет жана башкалар ойлобогондой эң күчтүү экендигин көрсөтөт».

2020-ж. 10-декабрдан баштап Европалык «Магнитский мыйзамы» күчүнө кирди. Ал Адам укуктары боюнча жалпы декларацияны кабыл алуунун 77-жылдыгына арналган. Мыйзам көптөгөн кылмыштарды жасаган адамдарга карата: геноцид жана кыйноодон баштап, негизсиз камакка алуу же кармап калуу боюнча колдонулат.

Европалык парламент көп жолу ЕСТИ АКШда кабыл алынган мыйзамды кабыл алганга чакырган. Ага жараша Евросоюз өз алдынча адамдарды улутуна карабастан, куугунтукка алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. Түндүк кеңештин сегиз мүчөсү – Дания, Исландия, Норвегия, Фарер аралдары, Гренландия, Финляндия менен Швеция эгерде ЕС ага өзүнүн макулдугун бербесе, алар өзүнүн жеке мыйзамын кабыл алышын билдирген. Латвия, Литва менен Эстония мындай нормаларды кабыл алган.

2018-жылы Улуу Британиянын парламенти Санкциялар жана акчалардын изин жашыруусуна каршылык боюнча мыйзамга Магнитскийдин түзөтүүлөрүн киргизген. Ал өкмөткө адамдын укуктарын одоно түрдө бузган адамдарга карата санкцияларды киргизүүгө укук берет.

«Магнитскийдин мыйзамы же акты» (англисче Magnitsky Act) төмөнкү өлкөлөрдө кабыл алынган: АКШда (2012-ж.), Эстонияда (2016-ж.), Канадада, Улуу Британияда жана Литвада (2017-ж.), Латвияда (2018-ж.), Европа Биримдигинде (2020-ж.).

Ар кайсы өлкөлөрдө Магнитскийдин акты кабыл алынгандан бери, дүйнөнүн ар кайсы жагынан коррупционерлер менен кылмышкерлер бул тизмеге кирген.

АКШнын каржылоо министрлиги 2020-жылы 9-декабрда Кыргызстандын Мамлекеттик бажы кызматынын төрагасынын мурдагы орун басары Райымбек Матраимовду жана анын аялын¹⁰⁰ Магнитскийдин тизмесине киргизген¹⁰¹.

«Кыргызстандын Бажы кызматынын мурдагы орун басары, Райымбек Матраимов, бажы схемасына катышкан, аны менен Кыргызстандан 700 миллиондон кем эмес АКШ доллардын изи жашырылган» деп америкалык Минфиндин сайтында кабарланган.

2020-жылы АКШ сенаты «2020-жылдын Акчалардын изин жашыруу менен күрөшүү боюнча мыйзамды» кабыл алган (Anti-Money Laundering Act 2020). Анда анонимдүү оффшордук компаниялардын акыркы бенефициарларынын маалыматтарын ачканы каралат. Алар жөнүндө маалыматтар укук коргоо органдарына жана юридикалык жактан санкцияланган кирүү менен финансылык мекемелерге гана белгилүү болот.

Оффшордук компанияларда акыркы бенефициарларды ачуу маанилүү болуп, акчалардын изин жашыруу жана клептократиялык режимдердин таасири менен күрөшүүгө керектүү кадам болуп эсептелет.

Ошентип глобалдуу клептократия менен күрөшүү курч жана актуалдуу темалардын бири болуп эсептелет. Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык Ассамблеясынын Атайын сессиясы 2021-жылдын июнь айында өткөн. Ал келерки он жылдыктарга эл аралык күндүн повесткасын белгилеп, авторитардык коррупцияга жана глобалдык клептократияга каршы аракеттер боюнча жалпы каршылык стратегиясын иштеп чыгуу маселесин койгон.

100 Магнитскийдин тизмеси – Википедия (wikipedia.org).

101 Global Magnitsky Designations | U.S. Department of the Treasury.

КОРУТУНДУ

Коррупция мамлекеттик улуттук коопсуздугуна коркунуч жаратуу менен, экономика бөлүгүнө биринчи соккуну урат, экономикалык өнүгүүнүн жолундагы негизги тоскоол болот.

Дүйнөдө жыл сайын параларга 1 трлн доллар коротулат. Ал жөнүндө Бириккен Улуттар Уюмунун (БУУ) билдирүүсүндө айтылат, ал 2017-жылы 9 -декабрда майрамдалган Эл аралык Коррупция менен күрөшүү күнгө арналган. Коррупциянын натыйжасында мамлекеттер 2,6 трлн долларды кем кылып калышат, ал дүйнөлүк ИДПнын 5%ын түзөт.

БУУнун өнүгүү программасынын маалыматтарына ылайык, өнүгүп жаткан өлкөлөрдө коррупция менен байланышкан жоготуулар өнүгүү максаттарына коротулган официалдык жардамдын көлөмдөрүнөн он эсеге ашып түшөт¹⁰².

Мамлекет белгилүү чараларды жүргүзгөнгө карабастан, коррупция өлкөнүн негизги көйгөйү болуп эсептелет. Чаралардын жана алардын эффективдүүлүгүн баалоо индикаторлорунун сапатын жакшыртууну талап кылат, алар биздин өлкөнүн өзгөчөлүктөрүн жана экономиканын абалын эсепке алуу менен жарандардын реалдуу жашоосунда коррупциянын деңгээлин өзгөртүүгө багытталышы керек.

Коррупциянын маанисин ачуу үчүн ар бир мамлекеттин өзүнүн окшош түшүнүгүн аныктоо жана коррупциянын маңызын чечмелөө, анын келип чыгышынын себептерин жана мамлекеттик башкарууга болгон таасиринин даражасын изилдөө зарыл.

Ар бир мамлекет жана коом коррупцияга каршы эффективдүү саясатты жүргүзүш үчүн мурдатан анын ресурстук жана институционалдык камсыздоосунун негизин салуу керек. Коррупцияга каршы саясатты иштеп чыгуу үчүн эң алгач анын ресурстук институционалдык камсыздоосун алдын ала түптөө керек. Коррупцияга каршы саясатты иштеп чыгууда эң мурда анын коррупциянын масштабына, саясий жана экономикалык түзүлүшкө жараша негизги уюштургуч-укуктук, социалдык-экономикалык жана уюштуруу- практикалык чаралардын комплексин караган негизги багыттарын билүү зарыл.

Коррупциянын кооптуулугун, анын мамлекеттин өнүгүшүнө тийгизген терс таасирин (реакция кылуу, бетин ачуу, туугандарды коргоо, сөзсүз боло турган жаза берүүнү камсыз кылууну, акыйкаттуу сот

иштерин жүргүзүүнү) жарандар жетишсиз түшүнөт.

Ишкердик субъекттер коррупциялык көрүнүштөрдү мамлекеттик заказдарды аткарууда «пайда табуудан», кызмат көрсөтүүдө «калкалоодон», кызмат адамдарынын бизнесте же текшерүүлөрдө жашыруун катышууларынан көрүшөт, ошону менен бирге эле түптөлгөн инфраструктура, ортомчунун болгондугу, атка минерлердин белгилүү бир коррупциялык аракеттери үчүн таксалар менен коррупциялык кызмат көрсөтүүлөрдүн формалдуу эмес рыногунун бар экендигин тастыктайт, мында эң эле коррупцияланган чөйрөгө мамлекеттик жана башка мамлекеттик сатып алуу системасы кирет.

Мамлекеттик органдардын иш натыйжаларынын төмөндүгү, коррупция үчүн жоопкерчиликтин реалдуу чараларынын, таламдар кагылышуусу боюнча жагдайларды жоюунун иштиктүү чараларынын жоктугу коррупциялык укук-бузууларды ишке ашырууга демилгечи болуп калат.

Көз карандысыз мамлекеттик куруу алкагында коррупциялык көрүнүштөрдүн катализаторлору болуп, постсоветтик мезгилдин гиперинфляция, өндүрүштүн кыскартылышы, финансылык-экономикалык байланыштардын үзүлүшү, жакырчылык деңгээлинин жогорулашы ж.б.у. сыяктуу чыгымдары саналган.

Эгемендүүлүктүн биринчи жылдарында экономикалык активдер ресурстар, материалдык байлык жана бийлик үчүн атаандаш болгон жаңы саясий элитанын негизги максаты болуп калган. Мунун бардыгы кызмат орундарын бөлүштүрүү жана «сатуу» рыногунун түзүлүшүнө жана акырындык менен мамлекеттик башкаруунун үй-бүлөлүк-кландык режимине алып келген.

Мамлекет жетекчилери Кыргызстандын элине кайрылуу жасаганда коррупция менен күрөшүү жөнүндө айтканына карабастан, өзүлөрү коррупцияга баш оту менен малынып калышат да, үй-бүлөлүк-кландык башкаруу режимин түзүшүп, акырында мамлекеттеги бардык ыйгарым укуктарды узурпациялашат. 90-жылдардын аягынан тартып эле, акырындык менен коррупциялык келишимдер менен операцияларды жүргүзүү жана аны жашыруу ыкмалары өркүндөгөн. Тышкы экономикалык ишке байланышкан операциялардын көпчүлүгү пайданы жашыруу жана салык төлөбөс үчүн көптөгөн оффшордук компаниялар жана чет өлкөлүк банктарда «айландырылган». Коррупциялык

схемаларды уюштуруу үчүн «ак жакалуу» кылмыштуулуктун өкүлдөрү болгон эл аралык консультанттар тартыла баштаган. Бажыга түшкөн төлөмдөр жана жыйымдар чоң көлөмдө төмөндөгөн, тышкы экономикалык иш боюнча маалыматтар бурмаланып көрсөтүлгөн. Ишкердик чөйрөдө атаандаштык жөндөмдүүлүк жоголуп, айрым тармактар монополизацияланган.

Өлкөнүн өнүгүү жолунда олуттуу тоскоолдук катары системалык коррупция белгиленген. Ал мамлекеттик органдардын жана алардын кызматкерлеринин функциялары менен ыйгарым укуктарынын системасынын коррупциялык түзүлүшүнөн келип чыккан.

Коррупциянын жана «көмүскө» экономиканын чоң масштабдары экономикалык көз карандысыздыктан тышкары, ички жана тышкы коопсуздукка да, өлкөнүн эгемендүүлүгүн сактоого да олуттуу коркунуч жаратат.

АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

Кыргыз Республикасынын ченемдик- укуктук актылары:

1. 2021-жылдын 11-апрелиндеги Кыргыз Республикасынын Конституциясы, референдумда кабыл алынган (КР Мыйзамы 2021-жыл, 5-май, № 59).
2. Бириккен Улуттар Уюмунун Коррупцияга каршы конвенциясы (№ 128, 2005-жылы 6-августта КР Мыйзамы менен ратификацияланган).
3. 2017-жылдын 2-февралындагы № 20 Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодекси.
4. 2017-жылдын 2-февралындагы № 19 Кыргыз Республикасынын Жазык кодекси.
5. 2020-жылдын 14-октябрындагы ПЖ №199 «2021-2024-жылдарга Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы күрөшүү жана анын себептерин жоюу боюнча мамлекеттик стратегияны ишке ашыруунун кээ бир чаралары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы.
6. 2013-жылдын 12-октябрындагы ПЖ №215 «Бийлик органдарындагы саясий жана системалуу коррупциянын себептерин жоюу боюнча чаралар жөнүндө» КР Президентинин Жарлыгы.
7. 2012-жылдын 8-августундагы №153 «Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө» КР мыйзамы.
8. 2015-жылдын 3-апрелиндеги №72 «Мамлекеттик сатып алуулар жөнүндө» КР мыйзамы.
9. 2017-жылдын 2-августундагы №164 «Мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды ээлеп турган же ээлеген адамдардын кирешелерин, чыгашаларын, милдеттенмелерин жана мүлкүн декларациялоо жөнүндө» КР мыйзамы.
10. 2021-жылдын 27-октябрындагы № 125 «Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө» КР мыйзамы.
11. 2017-жылдын 12-декабрындагы №206 «Кызыкчылыктардын кагылышы жөнүндө» КР мыйзамы.
12. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарында жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында коррупциянын алдын алуу маселелери боюнча ыйгарым укуктуу өкүлү жөнүндө типтүү жобо (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2015-жылдын 16-сентябрындагы № 642 токтому менен бекитилген);

13. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 7-августундагы № 362 токтому «Кызыкчылыктардын кагылышы жөнүндө» КРнын мыйзамынын аткарылышы боюнча чаралар жөнүндө.
14. Коррупциялык тобокелдиктерди аныктоо, баалоо жана башкаруу боюнча методикалык колдонмо (Кыргыз Республикасынын Премьер-министринин 2016 -жылдын 18 -сентябрындагы № 281 буйруусу).
15. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 12-февралындагы №44-р токтому менен бекитилген Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча ведомстволук программаны жана иш-аракеттер планын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу боюнча методикалык колдонмолор.
16. КР Өкмөтүнүн 2014-жылдын 12-февралындагы №44-р буйруусу менен бекитилген, Коррупцияга каршы мониторингдин жана баалоонун методологиясы.
17. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2015-жылдын 15-сентябрындагы № 450-р буйруусу менен бекитилген Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдары тарабынан коррупцияга каршы чараларды ишке ашыруунун натыйжалуулугуна комплекстүү баа берүүнү жүргүзүү боюнча колдонмо;
18. ОЭСРдин Стамбулдун коррупцияга каршы аракеттер планынын талаптарынын Кыргыз Республикасы тарабынан аткарылышы боюнча сунуштары (<https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Kyrgyzstan-4th-Round-Monitoring-Report-2018-RUS.pdf>) .26.
19. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2010-жылдын 8-декабрындагы №319 «Кыргыз Республикасынын мыйзам актыларынын долбоорлоруна укуктук, укук коргоо, гендердик, экологиялык, коррупцияга каршы экспертиза жүргүзүүнүн тартиби жөнүндө • нускаманы бекитүү жөнүндө» токтому;
20. Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө моделдик мыйзам КМШга мүчө мамлекеттердин Парламенттер аралык Ассамблеясынын он үчүнчү пленардык жыйынында кабыл алынган (1999-жылдын 3-апрелиндеги №13-4 токтому) // СПС «Консультант Плюс».

Илимий адабияттар:

21. Anti-corruption Strategies: Understanding what works, what doesn't and why? | United Nations Development Programme (undp.org).
22. Klitgaard Robert. Controlling Corruption 1st Edition// Controlling

- Corruption by Robert Klitgaard - Paperback - University of California Press (ucpress.edu).
23. Susan Rose-Ackerman. Corruption and Governance: Causes, Consequences and Reform. Cambridge University Press, 1999.
24. Susan Rose-Ackerman. Corruption: A Study in Political Economy. N.Y., Academic Press. 1978.
25. Matthew Stephenson Taming Systemic Corruption: The American Experience and its Implications for Contemporary Debates Harvard Public Law Working Paper №. 20-29 (2020).
26. Johan Engvall (2011). - Sweden, Uppsala University, The State as investmentnt Market. An Analytical Framework for interpreting Politics and Bureaucracy in Kyrgyzstan.
27. Аванесов В.С. Билим берүүдөгү коррупциянын негизги куралдары/ В.С.Аванесов //Коррупциянын социологиясы» илимий-практикалык конференциясы (Москва, 20.03.2003). М.: ИНИОН РАН, 2003.1. Б. 32-35.
28. Административдик этика. Окуу куралы. Түзүүчү Э.Мамбеталиева. Бишкек, 2014.
29. Аминов Д. И. Коррупция социалдык -укуктук көрүнүш катары жана аны жеңүүнүн жолдору / Д.И. Аминов, В.И. Гладких, К.С. Соловьев. - М.: Логос, 2006.
30. Коррупцияга каршы саясат: окуу куралы/ред. Г.А.Сатаров. М.: ИНДЕМ фонду, РА «СПАС», 2004. < <http://www.indem.ru>.
31. Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча документтер жана куралдар: Коррупция менен күрөшүүнүн эл аралык жана улуттук тажрыйбасы. Түзүүчү Б.В.Демидов, М., 2004.
32. Аристотель. Политика // Аристотель. Дил баяндар: 4-т. М: Ой жүгүртүү, 1992.
33. Астафьев Л. Коррупция түшүнүгү боюнча суроолорго карата / Л. Астафьев // Россиядагы коррупция: Абалы жана көйгөйлөр: Илимий-практикалык конференциянын материалдары: Москва, 26-27 март 1996-ж. М.: РФ ИИМ Моск. ин-ту, 1996. 117-124-б.
34. Ахметова Н.А. Коррупцияга каршы күрөшүүнүн эл аралык тажрыйбасы / Н.А. Ахметова//Бийлик, 2009. № 12. 73-75-б.
35. Балабанов С.С. Жаштар жана коррупция (Социологиялык изилдөөлөрдүн материалдары боюнча) / С.С. Балабанов, Г.Л. Воронин. Н.Новгород: «Ачык коом» институту, 1999.

36. Вэй, Ш.-Ц. Экономикалык өнүгүү тегирмендериндеги коррупция майбы же кумбу/ Ш.-Ц. Вэй // Европанын экономикалык абалына сереп 2001. № 2. 1-16-б.
37. Гаман-Голутвина О. В. Модернизация саясаты мамлекеттин бизнес жана коом менен кызматташуусуз натыйжасыз болот // Бийлик. – 2014. – №1. – 185-б.
38. Гшинский Я.И. Коррупция // Я.И. Гишинский // Криминология: Лекциялардын курсу. СПб: Питер, 2002. 233-242-б.
39. Гишинский Я.И. Россиядагы ааламдашуу жана четтөөчүлүк / Я.И. Гишинский // Орус коомундагы ааламдашуу Илимий /жооптуу ред И.И. Елисеева. СПб: Нестор-История, 2008. 399-506-б.
40. Гридякин Д. А. Азыркы Россиядагы мамлекеттик органдардагы коррупцияга каршы күрөш: саясат таануу аспекти: дис. ... Саясий илимдеринин кандидаты: 23.00.02. – Ставрополь, 2009. – 43-б.
41. Дементьева И.Н. Региондук мамлекеттик органдардагы коррупциялык тобокелдиктерди иликтөө // Аймактарды өнүктүрүү проблемалары 2012. 1-чыг. (57). 82-83-б.
42. Дятярев А., Маликов Р. Административдик тоскоолдуктардын коррупциялык негизи // Экономикалык маселелер. 2003. № 11. 78-87-б.
43. Елисеева И. Коррупциялык рыноктун көлөмүн өлчөө үчүн мүмкүн болгон ыкмалар / И. Елисеева, А. Ширина // Статистика маселелери. 2009. № 6. 23-29-б.
44. Эпифанова Н. Экономикалык теория методдоруна негизделген коррупцияны изилдөө / Н. Эпифанова // Экономика проблемалары. 2007. № 1. 33-б.
- Жилина И. Коррупция феномени: Изилдөөгө жалпы мамиле / И. Жилина // Россиянын экономикалык жана социалдык көйгөйлөрү. •1998. № 2. 30-62-б.
45. Жилина И. Коррупция жана экономика / И. Жилина // Россиянын улуттук экономикасынын өнүгүү проблемалары. 2005. № 2. 12-28-б.
46. «Кыргызстандагы коррупция: масштабы, себептери жана азайтуу мүмкүнчүлүктөрү» изилдөө. Экономика министрлиги жана Дүйнөлүк Банк, Бишкек, 2014. - 172-б.
47. БУУнун Коррупцияга каршы Конвенциясы [«Коррупция мындан ары жергиликтүү көйгөй эмес, бирок бардык мамлекеттердин коомуна жана экономикасына таасирин тийгизген трансулуттук

- көрүнүшкө айланды» - БУУнун Коррупцияга каршы Конвенциясынын преамбуласы] (Кыргыз Республикасында келишим 2005-жылы кабыл алынган).
48. Коррупция жана коррупцияга каршы саясат Сөздүк-маалымдама/ Жалпы ред менен П.А. Кабанова. - М.: Медиа-Пресс, 2008. - 144-б. 41.
49. Латов Ю.В. Россиянын улуттук коопсуздугуна коркунуч системасындагы коррупция // Экономика жана укуктун актуалдуу көйгөйлөрү. 2015. № 1 (33). 46-53-б.
50. Макиавелли, Н. Государь. - М., 1990. 678-б.
51. Манукян А., Хаджиев Т. Сингапурдун коррупцияга каршы стратегиясы: жыйынтыктарга багыт// Укук жана башкаруу XXI кылым. 2013. №1.
52. Мешканцов В.Н. Коррупциянын алдын алуу боюнча социалдык -экономикалык чаралардын комплекстүү системасы. - URLге кирүү режими: <http://www.superinf.ru> [Кирүү күнү: 12.12.2015].
53. Коррупцияга каршы саясаттын негиздери - Бишкек, 2020. Уч.пос. Т.Саякбаев, Э.Мамбеталиева, А.Абдыкеримов.
54. Коррупциянын алдын алуу негиздери. – Бишкек, 2020. Уч.пос. Т.Саякбаев, Э.Мамбеталиева, А.Абдыкеримов.
55. Роуз-Аккерман С. Коррупция жана мамлекет. Себептери, натыйжасы, реформасы М.: Логос, 2003.
56. Селихов Н.В. Азыркы Россиянын мамлекеттик механизмдеги коррупция (теориялык аспектилер). Юрид. илимдеринин кандидатынын дис. Екатеринбург, 2001. 53-б.
57. Радаев В.В. Жаңы россиялык рыноктордун түзүлүшү - М., 1998.
58. Улуттук жүрүм - турум этикасы системалары. Трансперенси Интернешнл колдонмосу. Джереми Поуптун редакциясында. Берлин. 1999.
59. Саякбаев Т.Ж. Коррупция менен күрөшүүнүн негиздери жана коррупцияга каршы күрөшүү мыйзамдардын аткарылышын көзөмөлдөөнүн өзгөчөлүктөрү (КР прокуратурасынын кызматкерлери үчүн): Окуу куралы - Б.:М. Максима, 2020. – 286-б.
60. Тюменцева В.В., Погулич О.В. Мамлекеттин коррупцияга каршы саясатынын керектүү элементтерин негиздөө // International Journal of Experimental Education. - М., 2014. - №6, 96-б.
61. Филатова Т.В., Зязина А.К. Коррупцияга каршы күрөш: чет өлкөлөрдүн тажрыйбасы жана аны Россияда колдонуу мүмкүнчүлүгү // Университеттин жарчысы (Мамлекеттик башкаруу университетин). - ГУУ, 203. – №20. 139-143-б.

62. Хабриева Т. Я. Коррупция жана укук: Проблемаларды билдирүүгө доктриналдык мамиле / Т.Я Хабриева // Россия укугунун журналы. – 2012. – № 6.
63. Худченко Ю.А. Средства борьбы с коррупцией: уголовно-правовые аспекты // Материалы международной конференции «Актуальные проблемы права». – М., 2011.

Интернет-ресурстары:

64. ЭКӨУ веб-сайты: <https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Kyrgyzstan-4th-Round-Monitoring-Report-2018-RUS.pdf>
65. Confronting Corruption: The Element of the National Integrity System. Jeremy Pope. Transparency International. 2000. <http://www.transparency.org/publications/sourcebook>.
66. The Council of Europe, the Council of Ministers, Resolution (97) 24 On the Twenty.
67. Guiding Principles for the Fight against Corruption. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=593789>.
68. Defying Exclusion Stories and insights on the links between discrimination and corruption.
69. Дүйнөлүк банктын веб-сайты: www.worldbank.org [World Development Report 2007 маалыматтары боюнча, 2007-жылы дүйнөлүк ИДПнын көлөмү 44,385 триллион долларды түзгөн].
70. БУУ катчылыгы даярдаган коррупция менен эл аралык күрөш жөнүндө маалымат документи. A/CONF. 169/14. 1995. 13 Apr. // URL: www.un.org/russiaru.
71. МВФ веб-сайты: www.imf.org.
72. БУУ БКБ веб-сайты: www.unodc.org.
73. КРӨ веб-сайты: www.gov.kg.
74. Трансперенси Интернешнл веб-сайты: www.transparency.org/research/cpi/overview.
75. www.stat.kg (<http://www.stat.kg/ru/indeks-doveriya-naseleniya/>)
76. <http://integrity-index.org>.
77. See Pring, C., Global Corruption Barometer report, People and Corruption: Europe and Central Asia 2016, p. 8 and p. 18, https://www.transparency.org/whatwedo/publication/people_and_corruption_europe_and_central_asia_2016
78. Open Budget Index, 2017 <https://bit.ly/2IKl6h6>.